NARODNA STARINA

URedio Dr JOSIP MATASOVIĆ

4

„NARODNA STARINA“

je nepovremeni časopis za povijest kulture i etnografiju južnih Slovjena. Knjižarska je i kupovna cijena ovomu svesku 36 Din. (za inozemstvo 40 Din); oglasi prema pogodbi. — Rukopisi, listovi u zamjenu i knjige na recenziju šalju se na adresu: **dr. Jos. Matasović, Zagreb I. Poštanski pretinac 309,** novac na račun u pošt. čekovnom uredu u Zagrebu br. 34.420 i kod bosansko-hercegovačkog ureda pošt. štedionice u Sarajevu 8391/3 dotično na upravu: **„Narodna Starina“, Zagreb, Gundulićeva ul. 48.** Cijena ovomu svesku za stalne predbrojnike kod povjerenika 30 Din.

SADRŽAJ 4. SVESKA:

	Strana
PETAR D. ŠEROVIĆ: BOKA KOTORSKA U STAROM VIJEKU (sa 1 slikom)	1
VLADOJE DUKAT: IZ POVIJESTI HRVATSKOGA KALENDARA (sa 17 slika)	15
Dr. MILOVAN GAVAZZI: SATOR-FORMULA U JUŽNIH SLAVENA	39
Dr. JOSIP MATASOVIĆ: KOMPANIJA KAPETANA RELKOVIĆA (sa 1 slikom)	47
Krešimir Filić: Varaždinski Muzej (sa 1 slikom)	65
Dr. Vlad. R. Petković: Narodni Muzej u Beogradu	66
Živko D. Petković: Gde su bile Nemanjine Reke?	67
Dr. Stanoje Stanojević: Bračni ugovor srpske kraljice Konstance (sa 1 slikom)	69
Emilij Laszowski: Začetak pravoslavne općine u Zagrebu	71
Gjuro Szabó: Zagreb nekada i Zagreb sada (sa 10 slika)	73
Marijan Markovac: Bojadisanje predmeta na crno	78
Publikacije	79
Darovi „Narodnoj Starini“	90
Bilješke (sa 1 slikom)	91

* S ovim 4. sv. započima II. knjiga »Narodne Starine« s novom paginacijom. Naslovni list, sadržaj i registar za I. knjigu biće priložen 6. sv. Nove predplatnike upozoravamo da iz prve knjige mogu dobiti samo još 2. i 3. sv. (ali ovi svesci čine zasebne cjeline, jer je u nastavcima izlazio samo »Dnevnik D. Rakovca«. No i taj »Dnevnik« izdaje N. S. u posebnom otisku kao knjigu u najskorije vrijeme.)

Svima bez razlike prilažemo u ovom svesku čekovne uplatnice, a iz karata, koje je naša uprava razaslala primaocima N. S. (razabraće svak u koliko je samo predbrojnik, je li u n a t r a g naplatio primljene sveske ili je i p r e d platnik.

Nažalost moramo konstatovati, da je p r e d platnika veoma malo, i da nam ta činjenica još više usporava izlaženje časopisa, Molimo dakle, da se priloženim čekom uredi zaostatak i pošalje povrh toga najmanje 100 Din. p r e d plate pa će se prema veličini pojedinih narednih svezaka obračunavati.

U knjižarama će se naš list moći sve manje dobivati, jer ne možemo još da dobijemo obračuna od gdje kojih komisijcnara niti za g. 1922. Molimo prijatelje lista, da nove abonente upute, da od naše uprave (Zagreb I. Pošt. pret. 309) zatraže čekove.

M o l i m o s v e n a š e p o v j e r e n i k e i a b o n e n t e, d a n a m n o v a c š a l j u s a m o č e k o v n i m u p l a t n i c a m a (a ne poštanskim novčanim doznačnicama ili uputnicama)!

* Daljnji izlazak »Narodne Starine« ugrožen je samo zbog slabog p r e d platničkog odziva u publici, ma da je to jedini list svoje vrste kod nas, a cijenom, u obziru na opseg, opremu i ilustracije, jeftiniji, no što bi ga izdavala uopće i jedna nakiada.

Dovoljan odziv nije »Narodna Starina« našla ni kod novčanih mogućnika, ni kod rodoljubnih općina, ni kod prosvjetnih knjižnica i čitaonica. Suviše, čitavi gradovi i krajevi postoje, a da nije moguće raspačati ni jedan primjerak. Samo nekolicina vrijednih naših povjerenika i nekoliko naših prijatelja, omogućiše nam, da i u ovakovim razmacima izlazimo (mnogi nas opet osjetljivo oštetiše, kao što se i na pošti izgubio ogroman broj primjeraka) pa je veći razvoj i raširenje apsolutno spriječeno. Jedan od razloga naziremo, međutim, i u tome, što je još uvijek u gradskoj čitalačkoj publici raširen ovisnošću o tuđim kulturama interes za tuđe, sada n. pr. tut-en-hamunsko, šarenilo, čemu pogoduje i antinacijonalna kuturna politika naših knjižarskih izloga, pa kao što su prevodi u beletristici nerazmjerni, zatim apatija za domaće originale, tako i tuđe revije najrazličnijih kulturnih područja sprečavaju prodju domaćih časopisa. Frazerstvo o nekom nacijonalizmu naše inteligencije i omladinskih krugova vidi se upravo i u kolosalnom nehaju prema »Narodnoj Starini«, jer je očita sramota, da se ova smotra ne može raspačavati ni u tolikom broju, da bi bila bar bez deficita. Ako išta, a to povijest kulture i etnografija vlastita naroda, može davati i daje građu za sadržinu nacijonalizma i smjernicu kuturnog kontinuiteta...

Drugi, ne manji uzrok našim zaprekama sastoji se, dakako u više manje općoj predrasudi, kao da knjiga ne stoji u istim razmjerima skupoće kao i druga tržišna roba, koja zavisi o porastu cijena materijala i radne snage (kod nas upravo horrendne u štamparskom području). Publika se sprijateljuje s cijenama trgovačkih (osobito konfekcijonih) izloga bez kritike i bez reakcije, ali kod knjige, dapače i kod »Narodne Starine«, koja se prodaje uz jednu bagatelnu cijenu, započima iznimka za potrebe naše inteligencije. Čuvamo nekoliko vanrednih prigovaranja »skupoći« N. S., ma da se pozitivno može za tu gg. utvrditi, da im je cijena n. pr. jedne kravate u iznosu od 100.— do 150 Din. sasvim — normalna. A budući da je i to gradivo, bar za buduću povijest naših kulturnih (ne)prilika veoma poučno, moraćemo se i unapredak osvrnuti i analizirati ove anomalije. Javno mnijenje, u koliko kod nas postoji, primilo je doduše izlazak našega časopisa putem novinstva veoma simpatično; znak, da je potreba izlaženja očita, pa zasad ne možemo drugim odgovoriti, nego zamolbom našim čitaocima, da nam nađu dovoljan broj p r e d platnika...

* Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju, odjeljenje za prosvjetu i vjere u Zagrebu dne 6. prosinca 1922. br. 50.147 preporučuje »Narodnu Starinu« s obzirom na vrlo bogati sadržaj časopisa za nabavu učiteljskim i učeničkim knjižnicama srednjih i njima sličnih škola, kao i za nabavu knjižnicama viših i nižih pučkih škola«.

* Ministarstvo Prosvete u Beogradu, književna sekcija Središnjeg Prosvetnog Saveta, odsek za narodno prosvećivanje preporučio je »Narodnu Starinu« za nabavu varoškim knjižnicama.

SPECIJALNA TRGOVINA
ANTIKVITETI
BOGATO SKLADIŠTE
S. TAUBER
ZAGREB, Marovska ul. 19
Telefon 26-37.
Kupuje i prodaje
antikvitete, zlato, srebro i dragulje.
1

JUGOSLAVENSKA NJIVA
Časopis za umjetnost, nauku, narodnu prosvjetu, politiku, socijalna pitanja i privredu.
Urednik: **Juraj Demetrović.**
Izlazi dva puta mjesečno.
Pretplata za cijelu godinu D 120, a pojedini broj stoji samo 6 Din.
Adresa uprave lista:
ZAGREB, Marovska ulica br. 30.
3

FRANJO RUDOLF
BROD n/S
TRGOVINA TEKSTILNE ROBE, PAMUKA I GOTOVIH ODIJELA
5

FINI SAPUNI
za njegu lica, što se pjene i miriše do zadnjeg listića
PRODAJE NA MALO I VELIKO
NOBILIOR
7 ZAGREB, Ilica 34.

»Slobodna Tribuna« (II. 271.): »Ovi pisci najbolje preporučuju ovu reviju, koja je kod nas već odavna bila potrebita«. — (III. 509.) Kao i prošla dva broja, i ovaj (3.) uređen je velikom ozbiljnošću i — ukusom, pa s ponosom možemo utvrditi, da ovaj naš časopis svojim visokim naučnim i kulturnim niveauom ide u red svojih najboljih kolega na strani... Popraćujući u najkraćim crtama obilni i vanredno zanimljivi sadržaj ove bogate sveske »Narodne Starine« mi smo srećni, da i širu publiku možemo da upozorimo na ovaj odlično uređeni časopis«.

»Jugoslavenska Njiva« (V. 2. br. 1.): »U doba, kad je u Hrvatskoj rad oko nacionalnih nauka omlohavio i sustao kao nikada, kadno kao da je posve nestalo naučne orijentacije, što su nam je stvorili Kukuljević, Rački, Štrosmajer, Jagić i drugi — preugodno nas je iznenadio mladi radnik oko naše kulturne historije... Studija Matasovićeva hoće da kaže, kako je neiscrpljivo blago naše stare kulture, a dalji prilozi u časopisu to potvrđuju, iznoseći i objašnjavajući njene pojedine tekovine, pored čega osobito valja naglasiti, da proučavanje daleko nadmašuje iznošenje građe. O potrebi »Narodne Starine« ne može biti sumnje. Ona se morala javiti, i to baš u Zagrebu, gdje je usredotočena mrtva naša starina, u knjižnicama, arkivima i muzejima, a naš je naučni i narodni interes, da ona postane živom, opće narodnom starinom... Poslije oslobođenja, nema sumnje, proučavanje političke historije gubit će polako i kraj našeg političkog konzervatizma svoju superionost, a iz pozadine stupit će u središte našega nacionalnog i naučnog interesa naša lijepa kulturna historija. »Narodna Starina« prva je vjesnica toga prirodnog procesa, zato je pojava njezina savremena i simpatična, pa zaslužuje svu našu pažnju. Njezin je veliki zadatak dignuti u život našu kulturnu historiju, koja vapi za oslobođenjem, da uzmogne izvršiti svoju misiju: da prokazuje putove novim, kulturnim idealima Jugoslavije«.

»Nova Evropa« (VI. 2.): »Bez ikakve prethodne reklame, tiho i nečujno, pojavio se među našim dosadašnjim istorijskim časopisima nov drug, »Narodna Starina«. Danas, kad je njegova egzistencija realizovana i kad njegova prva sveska, sa blizu stotinu stranica velikog oktava, daje potpuno jasnu sliku njegovih smjernica i težnja, može se sa zadovoljstvom konstatovati, da je taj časopis bio preko potreban, i da već svojim prvim istupom ispunjuje mnoge nade s kojima ga je pokrenuo izdavač, i s kojima su ga iščekivali prijatelji naše narodne starine... G. dr. Matasović, (među tim zastojem časopisa) poduzeo je sam ono što se nisu dosad usudile čitave grupe. I dok mi, zagrebački i beogradski profesori čekamo na dobrohotnost naše vlade, dotle se on odvažio da na svoj vlastiti rizik počne izdavati časopis, koji će biti nesamo naučan nego će imati i jednu općenitu notu zanimljivosti, života, i privlačivosti, da tako zainteresuje za našu starinu i široke krugove jugoslavenskih intelektualaca. I doista, g. Matasović jedan je nadasve ozbiljan i solidan radnik na našoj mlađoj istoriografiji, koji je dosad, u svojim studijama i raspravama, posvećivao pažnju napose kulturnoj istoriji našega naroda... Ukratko, Dr. Matasović je skupio u prvom broju uvažena imena naučenjaka, istoričara, i etnografa, čak i takih koji su posvećeni akademijskom aurelom, i iznio je obilje zanimljive građe, više ili manje poznate. Njegov će časopis, kako po svemu izgleda, posvećivati naročitu pažnju našoj zapuštenoj, zapravo inkunabulskoj, etnografiji, koja je kod nas bila neobično maćuhinski tretirana, iako je to beskrajno područje našega blaga, naše prošle kulture, gotovo posve neistraženo. Dobro je početo, pa ako g. Dr. Matasović uspije okupiti oko sebe nesamo zagrebačke nego i one iz Ljubljane, Beograda, Sarajeva i Splita, i one slaviste i slovenske etnografe van domovine (kao n. pr. jednoga od najuvaženijih etnografa, praškoga profesora Murka). onda će izdavati doista list koji će obrađivati svu našu starinu a nesamo onu za koju znadu zagrebački naučenjaci, jer i naše starine ima — »od Soče do Vardara«!

»Kritika« (III. 8. 19.): »... Zato kad je riječ o N. S. ne možemo na ovome mjestu nego kroničarski zabilježiti i s pohvalom istaknuti čitavi učeni sadržaj toga časopisa. Rasprave... zacijelo će u znanstvenim krugovima naići na zasluženi dobar prijem. Naprotiv će essai izdavača i urednika te smotre dr. Josipa Matasovića zanimati i poklonike čiste umjetnosti. »Stari i starinarski Zagreb« je naslov tome članku. Idejna i nutarnjom strukturom taj je sintetični prikaz neobično uspio. Razvojne etape su pregnantne i dobro zapažene. U mnoštvu sitnih zgoda uhvaćene su one najznačajnije i neznatni kakav kuriozum, pabirak kakav iz purgerskih običaja dobiva tipičnu predstavnu valjanost. G. Matasović zacijelo je pred sobom imao u snažnim konturama izvučenu misaonu koncepciju. Naročito treba istaći drugi dio »starinarski Zagreb«, gdje je predmet postao intimniji i skučeniji pa nije bilo nužde u naglim prelazima skakati preko krupnih a ničime povezanih događaja... (Dalje se kritičar doduše opsežno obara na stil autorov, ali pripovijeda o listu ipak simpatično).

I. NEUMANN
ZAGREB, Ilica 70.
TRGOVINA ANTIKVITETA:
pokućtvo, porculan, staklo, slike itd.
2

Naklada i trgovina umjetničkih slika
Petar Nikolić, Zagreb
Ilica 36, I. kat.
Bogato skladište narodnih historičkih slika od naših prvih umjetnika. — Prekrasni i ukusni okviri četverouglasti, okrugli i ovalni sviju veličina. — Veliki izbor madona i ikona na skladištu. — Prikladni darovi za svaku priliku. —
Preporučamo naročito:
„Smrt Petra Svačića"
„Smrt Matije Gupca"
4 **Tražite prospekte!**

„Vijenac"
List za zabavu i pouku
21 *Uređuje*
Dr. Ferdo Nikolić
Izlazi svakog 2. i 16. u mjesecu.
Cijena mjesečno . . K 60·—
Pojedini broj . . . „ 40·—
Uredništvo i uprava „Vijenca"
Zagreb - Medulićeva ulica 30.

PRIRODA
popularni časopis Hrvatskoga Prirodoslovnoga Društva.
Izlazi svaki mjesec osim srpnja i kolovoza. — Pretplata 15 dinara godišnje.
9 Uredništvo i uprava:
Zagreb, Demetrova ul. br. 1.

„MLADOST“

list za zabavu i pouku srednjoškolske mladeži

Izdaje

Profesorsko Društvo, sekcija Zagreb.

Pretplata god. 40 Dinara upravu (g. R. Krušnjak)

Zagreb, Palmotićeva ul. 17A II.

20

Uskoro će izići u našoj nakladi hist. monografija

Dr. Josip Matasović:

Die Briefe des Grafen Sermage aus dem Siebenjährigen Kriege.

Ilustrirano sa 44 historijske slike.

Narudžbe prima Uprava „Narodne Starine“ Zagreb I. Poštanski pretinac 309.

16

UMJETNOST

Izdaje Kolegij jugoslavenskih grafičara — uređuje Odbor. Peto godište ove poznate revije (koja izlazi perijodično) — za likovnu umjetnost — donašat će fragmente i studije iz našeg slikarstva od XVI. do XIX. stoljeća. Svaka sveska ima oko 30 reprodukcija do sada nepoznatih i zanimivih dela. Cijena je pojedinoj svesci 20 D.

Naručuje se na Administraciju (knjižara Ćelap) Zagreb, Medvešćak 17.

14

»Požeške Novine« (br. 27. 1922.): »...Ljubitelj je naučnih knjiga na polju kulturno-historijskom, geografskom i etnografskom iznenadila nedavno nova pojava krasnoga zbornika pod gornjim natpisom. Vrijedno je da upoznamo općinstvo s njegovim bogatim i osobito zanimljivim sadržajem... G. urednik N. S. udario je pravim putem davne naše prosvjetne potrebe, kad je u okvir ciljeva svoga domoljubnoga rada uvrstio i rješavanje važnoga problema naše etnografije. Novi časopis N. S. treba da se udomi najprije u svim našim krajevima i zemljama slavenskog juga, gdje ima gledom na narodnu prošlost gotovo u svakom kutiću i uslova i podloge za kulturni rad ove vrste... Držim, da N. S. ne treba preporučivati najvećim zvonom, jer se sama svojom građom, sadržajem i oblikom 1. sveske najbolje preporučuje. Prošrimo je što više po svim našim gradovima i selima, jer ona to zaslužuje punom mjerom«.

»Dubrovnik« (I. 78.): »... Već prva sveska jamči nam, da će ovaj časopis ispuniti onu prazninu, koja je na žalost nakon našeg oslobođenja nastala... Kulturnim radnicima nije ostalo drugo, nego da svoje radnje donose u podliske političkih novina. Zato baš g. dru Matasoviću ide svaka pohvala, da je okupivši oko sebe dobar broj naših historičara pokrenuo ovaj potrebiti časopis, koji će sigurno uz (beogradski) časopis »Prilozi za književnost i jezik, istoriju i folklor« sakupiti sve naše kulturne radnike, i oni nam nadomjestiti ono, što smo zadnjih ratnih i poratnih godina izgubili... Poželjno bi bilo, da bi u drugim sveskama bilo izvještaja i o našim, recimo, lokalnim muzejima, jer je poznato, da omanji muzeji posjeduju bogate zbirke historičkih spomenika, koji nijesu nikada objelodanjeni. To je baš potrebno danas, kad se znade, da su mnogi dragocjenjeni predmeti iz nekih muzeja za vrijeme rata »nestali«. Svakome prijatelju domaće historije toplo preporučujemo ovaj časopis«.

»Банаћанин« (Vršac): »....Sadržina je izvrsna, a slike su vrlo lepe i tačno izrađene. Nas je osobito zainteresovao članak g. Dr. P. Bulata ... koji je pokazao na one veze koje nas vezuju sa prastarom kulturom istočnoga sveta. I ostali članci stoje na naučnoj visini...«.

»Jutarnji List« (XI. 3806.) »Ako i daljnje sveske ovoga časopisa budu na ovoj visini, onda možemo samo želiti, da ih što prije vidimo. U ovom broju »Narodne Starine« imamo dokaz, da hrvatska kultura nije fraza, nego da odista postoji. Mi možemo samo preporučiti ovako dobro uredjenu reviju za poviest kulture i etnografiju, kao što je »Narodna Starina«.

»Hrvatski Samobran«, Šibenik (I. 13.): »Knjiga se sama od sebe preporučuje«.

»Narodna Zaštita« (VI. 8. 9. i 10.): »Dr. Josip Matasović, kao kulturni naš historik nije na tome području književnoga rada novajlija... pa nas ova I. sveska njegove revije »Narodna Starina«, koja ima da bude jedna, a i u nas prva jugoslavenska revija za našu, jugoslavensku kulturnu historiju nimalo ne iznenađuje svojim stvarnim i biranim člancima. Ova revija ni svojom opremom ni svojim sadržajem kraj urednika, koji se prikazao toliko savjesnim radnikom u području naše kulturne historije, nije mogla ni da drugojačija ispadne. I u njoj gotovo ne bismo listajući mogli odrediti, koji je članak od koga vrijedniji, jer svi su oni za naše poglede u daleku našu prošlost jednako dragocjeni i vrijedni... Mnogi članci popraćeni su jasnim i lijepim ilustracijama, pa prema tome u mnogo čemu i za laika razumljiviji. »Narodna Starina« donosi pored tih članaka i mnogo vijesti, koje sve skladno pristaju svojim sadržajem programatičnome dijelu ove revije«...

»Riječ« (III. 202.): »Svatko, tko prati razvoj naše nauke, morao je zadnjih godina konstatovati jedan silan zastoj, jedno veliko mrtvilo... Onaj opet dio našega društva, što »pliva u slasti i lasti«, ne osjeća ni potrebe ni dužnosti, da materijalno pomaže nužno nastojanje bilo književnika, bilo naučenjaka. Tome dijelu naše čitalačke publike već je prava literatura »teška«, a nauka upravo »dosadna i suvišna«... G. Matasović imao je uza sve navedene neprilike smjelosti, da pokrene jedan ovako potrebni časopis... Dosadašnji naučni i književni rad... kao i ovaj prvi broj novoga časopisa daju dovoljno garanciju, da se redakcija »Narodne Starine« nalazi u dobrim rukama... Raznolikost ostalih članaka, koji se u ovom broju nalaze, najbolje karakteriše široko polje rada, koje ovaj časopis saradnicima otvara... Svakom je članku pri kraju dodan kratki sadržaj na francuskom jeziku, što će svakako dići interes stranih naučenjaka za našu narodnu starinu.... Premda je časopis štampan na najfinijem papiru sa mnogobrojnih, uspjelim slikama obuhvata 96 stranica, ipak mu je cijena za današnje prilike razmjerno vrlo niska... Zamjeran uspjeh, koji će biti tim veći, što bude veći broj suradnika iz cijele države«.

»Видело« (Beograd, XXII. 7.): »...Prva i druga sveska ovoga zbornika odlikuje se bogatom i raznovrsnom sadržinom, a bude li ovo privatno preduzeće potpomognuto od samoga naroda, »Narodna Starina« imaće neobično uspeh...«

Dr. Josip Matasović:

Životopis Mije Brašnića

(1849.—1883.)

Prilog povijesti hrvatske historiografije

sa slikom Brašnićevom

42 strane 8°

Naručuje se kod uprave ovoga časopisa:

„Narodna Starina“

Zagreb I

Poštanski pretinac br. 309.

Cijena Din 8— bez poštarine.

11

VLADIMIR KIRIN

TROGIR

14 litografija

Predgovor napisao

Ivan Delalle

Od 100 ukupno tiskanih mapa, daje se u promet pedeset komada uz cijenu od 600 din. po mapi. Narudžbe u predbrojci po 500 din. prima uprava „Narodne Starine“ Zagreb, Wilsonov trg 8.

13

„Argus"

Universalni

Posredničko-Informacioni Biro

Beograd

Kralja Milana ulica 14.

Telefon 625. - Pošt. pretinac 130.
Telegram »Argus« Beograd.

17

„Univerzum"

Revija za filosofiju, prirodne i socijalne znanosti.

Časopis Jugoslavenskoga Instituta Akademije Naroda.

Uređuju:

Dušan Grubić, prof. dr. Stj. Mohorovičić, prof. Dragiša Lapčević.

Godišnja pretplata 60·— Din na Upravu „Univerzuma", Zagreb, Akademički trg 12

18

„Omladina"

List za zabavu i pouku srednješkolske mladeži.

Izdaje na svijet

„Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora" u Zagrebu.

Uređuje. Dr. Ferdo Nikolić.

Godišnja pretplata 36·— Din.

Uprava: Zagreb, Medulićeva ul. 36.

19

»Nastavni Vjesnik« (XXXI. sv. 3.): »Ako se osvrnemo po našem jugu, da nađemo ovome časopisu kakvoga druga, ne će nam se nasmijati tako skoro sreća... Sred pustoši, koju je ostavio svjetski rat u našoj naučnoj produkciji uopće, a naročito u području historiografije, kad uginuše redom sve revije i druge povremene publikacije, i kad ono malo radnika, koji ne podlegoše posve antinaučnim tendencijama današnjega vremena, ostadoše tako reći bez ognjišta i bez krova. Narodna Starina jest smion pothvat, koji hoće da iznova prikuplja i bodri istraživače naše prošlosti i etnografije. Narodna Starina ima u isti mah i drugu zadaću. Ona će, kako vidimo već u prvom broju, našu javnost držati u živom kontaktu s istraživanjima kulturnohistorijskim, etnografskim i folklorističnim, informirat će nas o stanju naših muzeja, davat će upute, kako da se organizira što sustavnije opći rad oko prikupljanja značajnih tvorevina koje ilustriraju narodni život. Uspjeh materijalan ove nove revije zavisi jedino o shvaćanju i odzivu javnosti, dok za uspjeh moralan jamče radnici, koji se javiše svojim prinosima već u prvom broju«.

»Južna Srbija« (Skoplje): »U Zagrebu je počeo izlaziti nepovremeni časopis »Narodna Starina« (latinicom) za istoriju kulture i etnografiju južnih Slavena«. Zaslužuje naročitu pažnju naših etnografa članak Dr. Bulata: Pučko (narodno) praznoverje i mitologija, gde se ukazuju na korist koju za poznavanje slovenske mitologije imade t. zv. narodno praznoverje... Urednik ove revije imao je dobru ideju da u prvom broju preštampa jedan članak od pre 75 godina, gde jedan rodoljub tadanjega vremena podiže glas za zaštitu domaće starine... »Narod koji spomenike svoje davne slave ne štuje, ne štuje ni samog sebe«... Prikazujući publikacije iz oblasti istoriske i etnološke nauke u prvoj četvrti ove godine, urednik se žali na nehaj i oskudicu ljubavi prema knjizi i naučnom radu... Tout comme chez nous, što bi rekli Francuzi«.

»Jedinstvo« (Zagreb, II. 4.): »Dr. Josip Matasović, urednik nepovremenoga časopisa »Narodna Starina«, kojemu je svrha, da osvijetlava povijest kulture i etnografiju južnih Slovena, izdao je eto drugu svesku toga veoma zanimljivog časopisa. Već prvom sveskom, koja stekla priznanje svekolike naše stručne kritike, dokazao je, da je redakcija stigla u srećne ruke i da redaktor znade što hoće i kako mora da redigira tako jedan važan prilog našoj kulturnoj i etnografskoj prošlosti, koja je gotovo od najveće časti ili posve nepoznata ili već dobrim dijelom zaboravljena, kraj svega toga, što je ona i zanimljiva i osobito bogata. Kako je pored toga urednik znao da oko »N. S.« prikupi odlične, gotovo neke najodličnije naše radnike u ovome području; kako su članci kraj svega svojeg strukovnog sadržaja pisani jasno i dosta popularno, to će »N. S.« bezuvjetno naći odziva i u široj našoj javnosti. To bismo od srca željeli... »N. S.« bogata je ilustracijama, štampana na finome papiru, a — kako napred spomenusmo — veoma zanimljiva sadržajem za svakoga, najpače za naše učiteljstvo, pa je drugovima i družicama najtoplije preporučujemo«.

»Dom i Svijet (XXXVI. 8.): »Ne može se dosta da istakne vrijednost i značenje ove revije. Ona nije samo dokumenat naše kulture kod kuće nego nas reprezentira i prema vani, jer iza svakog se članka po sretnoj domisli urednikovoj nalazi u francuskom jeziku »résumé«, u kojem se ogleda sadržaj i značaj pojedine rasprave, a osim toga brojne ilustracije upotpunjuju preglednu sliku. Ovaj pothvat treba da podupre svaki rodoljub i svaki naš novčani zavod, jer mu je vrijednost trajna i velika«.

»Viljenac« (I. 16.): »Oživljavati, prekopavati i otimati zaboravi prošlost znači graditi bolju budućnost. Reći bi da je to i naum pokretača nepovremenog časopisa pod gornjim naslovom. Taj pothvat je kod nas već i u toliko koristan u koliko ispunja jednu osjetljivu prazninu u proučavanju kulture i etnografske povijesti južnih Slavena uopće. Otkad su gotovo već prestali izlaziti svi naši muzejski glasnici, bio je oslabio interes za proučavanje naše stare historije, naravno na štetu naše inteligencije, specijalno naše mlađe generacije, koja još dovoljno ne pozna našu prošlost«.

»Lički Hrvat« (II. 42.): »... Naši inteligenti, koji iole mare za publikacije ove vrste, napose naše hrvatske prošlosti, ne bi smjeli biti bez ovog časopisa. Starina je naša zadužbina, kojoj duguju i život i rad nova pokolenja«.

»Napredak« (Zagreb, LXIV. 1. 2.): »Urednik dao se smjelo na vrlo težak ali i zahvalan rad, kad se uza sve štamparske teškoće i skupoću odvažio na izdavanje ovako lijepoga i potrebnog »nepovremenog« lista. Sadržaj mu je biran... Pisci su odlični stručnjaci.... Preporučujemo taj list za nabavku svim učiteljskim knjižnicama. Ima mnogo narodnoga blaga, koje još nije opisano i koje je javnosti nepoznato, što leži u kojem zabitnom kraju. Tu bi učitelji bili prvi zvani, da ovakve zgrade, predmete, narodna veziva, običaje, opisuju, fotografski snime i uredniku »Narodne Starine« pošalju. Mnogi predmet, običaj i narodna nošnja propadnu, izgube se, a da nije ni na papiru uščuvana. Svaki će učitelj učiniti patriotsko djelo, ako to opiše«.

»Československo-Jihoslovenská Liga« Praha (III. 1.): »Došel nás nový časopis ze Záhřeba, založený od mladého učence dr. Josipa Matasovića pro badání jihoslovenských dějin zejména kulturních: »Narodna Starina«. První číslo má bohatý obsah a honosí se předvějšími jmény z historických věd Jugoslavie«. List citira zatim iz Dnevnika Dragutina Rakovca markantnija mjesta, što se odnose na Čehoslovake.

»Československa Republika« Praha (CCXLIV. 306.): »Mladý talentovaný historik, dr. Josip Matasović, počal loni vydávat v Zahřebě »Narodnu Starinu«, časopis pro kulturní dějing a národopis Jižních Slovanů. Dosud vyšly dva svazky a co nevidět vyjdovu další dva s bohatým obsahem. Dr. Matasović velmi vážne pojal svůj úkol a já vžele doporučuji tento časopis českým vědeckým kruhům...«.

»Primorski Novi List« (br. 262.): »U Zagrebu izlazi već drugu godinu odlični nepovremeni časopis »Narodna Starina«, koji nas svojim sadržajem upućuje u kulturu naše nacije, donašajući izvanredne članke o svim granama, što sačinjavaju jednu bujnu i bogatu krošnju naše historičke riznice. »Narodna Starina« to je leksikon, to je enciklopedija naše kulture, pa kako članci ove odlične revije nisu pisani, ukočenim šablonskim i adademskim stilom, već elegantnim, širokim i privlačivim, to će »Narodna Starina« naići na čitatelje ne samo u strogo stručnim krugovima, nego i u svim krugovima intelektualaca... Preporučamo najtoplije ovu našu jedinu historijsko-kulturnu reviju, koja izlazi u Zagrebu, vođena jednom širokom, kulturnom koncepcijom«.

»Glasnik Profesorskog Društva« (III. 8 i 9.): »U našoj javnosti osećala se velika praznina u ovom pravcu, i ovaj časopis dolazi vrlo zgodno do svojim člancima i drugim prilozima doprinese mnogo ne samo proučavanja naše prošlosti, arheologiji, etnografiji, etnologiji, već i popularizaciji tih nauka, koje imaju prvenstveno veliki značaj u nacionalnom obrazovanju. Časopis se tehnički besprekorno izdaje, na vrlo lepoj hartiji i sa uspelim reprodukcijama. Zaslužuje da se nađe u svakoj knjižnici, a preporučujemo ga svima nastavnicima koje interesuju pitanja arheološke i etngrafsko-etnološke prirode«.

»Samoborski List« (br. 18. 1922.): »... Da je to izdanje i važno i umjesno, te da zadovoljuje jednoj potrebi, biva tim jasnije, kada se uoči naša hrvatska i općenito jugoslavenska ljubav prema narodnoj starini, kada se uvaži naše uvriježeno štovanje stare narodne slave i kult dragih tradicija, a uzme u obzir i doista golemo blago uspomena i spomenika naše drevne narodne duševne kulture i materijalne civilizacije, koje treba sačuvati od zaboravi i propasti, te naučno osvijetliti i iznijeti kao temelj i našeg budućeg narodnog razvoja. Već ovaj 1. svezak, cjelovito zaokružen, bogato ilustrovan, ukusno opremljen i opsegom omašan — donosi čitav niz odličnih eseja i članaka i referata i informacija. Surađuju stručnjaci zvučna imena naše nauke...«.

»Obzor« (LXIV.): »Pod marnim uredništvom poznatog pisca naše prošlosti dra. Josipa Matasovića izlazi već skoro godinu dana revija pod imenom »Narodna Starina«. Dva prva sveska naiđoše na opće odobravanje. Revija si je ova zajedno sa urednikom i njegovim saradnicima uzela zadaću kultivirati poznavanje i istraživanje naše narodne starine. Već prve sveske obilovale su upravo sjajnim i zanimivim sadržajem. Sve se je pitalo, ta zar je u istinu naša i najbliža prošlost tako zanimiva. Na žalost, ovom revijom polučen je i negativni rezultat. Ona nam je tek razotkrila, koliko toga još valja istraživati, a koliko je toga za vazda ili posvema ili većinu dijelom propalo. Baš poradi toga našla je ova revija vanredan odziv među saradnicima« . . .

»Pokret« (Zagreb, III. 106.): » . . .Ne samo za laike, nego i za stručnjake nalazi se u tim brojevima otkrića o našem narodnom blagu i njegovoj znamenitosti, da bi prosto svaki od nas morao sa ponosom pokazivati strancima i domaćim neupućenim ljudima, što ima naš narod i kako je njegova kultura originalna i stara . . . Koliko interesantnih i dragocjenih podataka iz naše prošlosti a sve je to ipak — i ako učenjački — pisano razumljivo . . . Mislimo, da ni jedna jugoslavenska biblioteka, ni državna, ni privatna ne bi smjela biti bez »Narodne Starine«. Osim toga, naši bi imućniji ljudi morali svojski pomoći kulturno nastojanje dra. Matasovića, specijalno oglašivači sa oglasima«.

»Српско Коло« (Загреб): »Našoj inteligenciji preporučamo ova izdanja«.

»Novo Doba« (Split, VI. 260.): »...Ovo je jedna skroz potrebita i neophodno nužna revija za podizanje naše vlastite, jugoslavenske kulture, i bilo bi vrlo žalosno, kad bi ona radi materijalnih poteškoća morala prestati izlaziti. Žrtve i mar njezinog urednika nastoje, da se održi, pa makar izlaženje bilo i neredovito... Cijela ova (3.) sveska je poučna i čitalac može u njoj naći mnogo materijal, da se zanese, da uzljubi narodnu starinu. Svaki dan pred našim očima mnogo toga propada, iščezava i gubi se, a svrha »Narodne Starine« je ta, da čuva umjetničke predmete, običaje, tradicije i dušu naroda. Ona mora biti ogledalo naše kulturne prošlosti. Dru. Matasoviću želimo najljepši uspjeh u započetom radu, a publici preporučamo, da se predplati i da čita ovu zapravo lijepu reviju« .

»Стража« (Osijek, V. 252.): »Treći broj »Narodne Starine« upravo je izvrstan. To je čitava knjiga na devet štampanih araka«.

»Илустровани Лист« (Београд): »Ima tu lepih priloga iz svih centara naše zemlje, tako da u ovoj skroz modernoj ediciji, koja čini čast našim arheolozima, svako koga interesuje naša nacionalna starina, može naći puno zadovoljstva i podstreka«

»Prager Presse«: »Von dieser schönen Zeitschrift für das südslavische Altertum wurden hier bereits die ersten zwei Folgen 1922. angezeigt und es erübrügt noch der stattliche Schlussband dieses Jahrganges« . . .

»Zeiten u. Völker« (Stuttgart) XX. 5.: »Eine schön ausgestattete, volkstümliche (!) Zeitschrift aus Jugoslawien, die mit Wehmut an die Zeit erinnern lasst, wo jeder Geschichts- und Altertumsverein einer deutschen Mittelstadt sich eine ähnliche leisten konnte« .

»Покрет« (Београд) (I. 4.): »Jedan od najboljih naših časopisa koji izlazi u Zagrebu . . .«

»Omladina« Zagreb: »Nedavno je izišla 3. sveska ovoga odličnoga nepovremenoga časopisa.. Ova sveska ima ilustracije kakovih nema ni jedan jugoslavenski časopis«.

»Zagreber Tagblatt« (Nr. 241. Jahrg. 37.): »Leider muss heute so mancher wissenschaftliche Forscher ebenso wie so mancher Intelektuelle, nachdem er sich schon längst von seinen Idealen losgesagt dem Tanze um das nicht mehr goldene, sondern eher papierne Kalb fröhnen. Umso herzlicher müssen wir das in den heutigen Zeitläuften ebenso kühne wie überraschende Wagnis eines jugen Gelehrten begrüssen, der uns in den letzen Tagen das erste Heft einer neuen wissenschaftlichen Zeitschrift »Narodna Starina« zukommen lies... Die Zeitschrift ist geschmackvoll ausgestattet und enthält etwa sechzig gelungene Reproduktionen. — (Nr. 265. Jahrg. 83.): »Diese mit reichem Inhalt und schönen Illustrationen vershene Zeitschrift, die den Zweck verfolgt, unsere kulturelle Vergangenheit in allen ihrem Zweigen einem gründlichen Studium zuzuführen, verdient in allen Kreisen der Bevölkerung lebhaftes Interesse und genügende Unterstützung«.

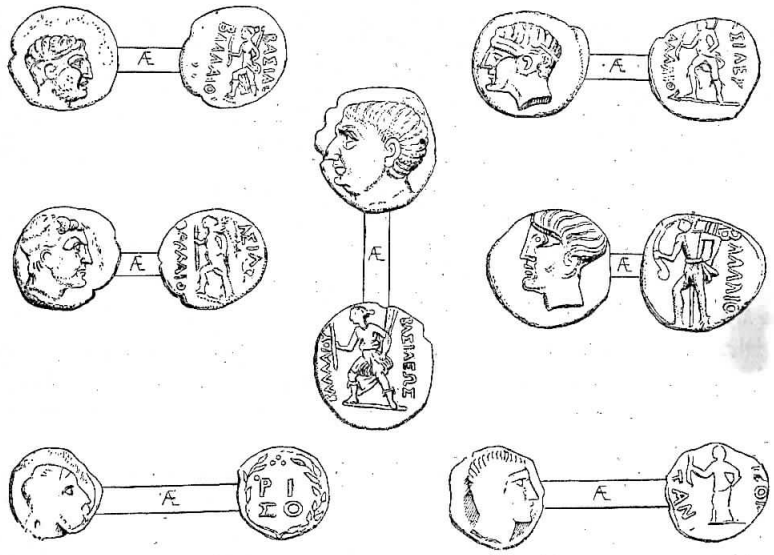

PETAR D. ŠEROVIĆ: BOKA KOTORSKA U STAROM VIJEKU

Pod imenom Boke Kotorske razumijeva se danas politički kotar kotorski, koji se pruža od Sutorine kod Hercegnovoga do rječice Željeznice blizu Bara. S jedne ga strane oplakiva Jadransko More, a s druge opkoljuju hercegovačko-crnogorske planine, te obuhvata kotorski zaljev, Grbalj, Budvu sa okolinom, Paštroviće i Spič.

1. Ilirsko-feničko-helensko doba. Iz pisanih izvora, kojima se danas možemo poslužiti pri proučavanju povijesti Balkanskog Poluotoka, proističe, da na početku istorijskog doba za ove zemlje na poluotoku življahu tri naroda indoevropske rase: Iliri, Tračani i Heleni.[1]) Dok su se Tračani na istoku održali sve do u kasno rimsko doba, na zapadu su ih u prastaro, nama sada nepoznato vrijeme, pokorili Iliri, koji su se dijelili u više plemena. Ilirska plemena prodirala su u raznim vojnim pohodima iz Panonije u njihovu zemlju i tako ih poplavila, da su im rijetki tragovi do nas doprli i to samo u kotarima: makarskom, imotskom, ljubuškom i mostarskom.[2])

U današnjoj Boki Kotorskoj živjela su ilirska plemena Ardijeji i Enheleji.[3]) Možda su Enheleji bili samo ogranak Ardijeja, pa valjda radi toga,

[1]) Jireček-Radonić, Историја Срба, I. dio. Beograd 1911.

[2]) Karlo Patsch, Zbirke rimskih i grčkih starina u bos.-herc. zemalj. muzeju. Glasnik zemalj. Muzeja u B. i H. sv. 1. i 2. god. 1914. (str. 142.).

[3]) Dokaz, da su Enheleji stanovali u današnjoj Boki pruža nam Skilaks (gl. 25.) i Apolonije (4, 516.—518.), koji kaže, da je na sinjoj, (crnoj) dubokoj, ilirskoj rijeci bio grob Harmonije i Kadma, gosti Enheleja. Pod ilirskom rijekom treba razumjeti današnji bokokotorski zaljev, kako nam svjedoči Skilaks (gl. 24.), koji kaže, da je Kadmov i Harmonijin nadgrobni spomenik i hram nedaleko od risanske rijeke /οὐκ ἀπωθεν τοῦ Ῥιζονιτος ποταμοῦ/. — I Polibije kaže (gl. 11, 16.), da Rhizon leži ne daleko od mora (razumije se širokog, otvorenog mora) na rijeci Rhizon, a tako isto tvrdi i Stef. Bizant, da od grada Risna teče rijeka istog imena. — Da su stari smatrali bokokotorski zaljev rijekom nije ništa čudnovato, kada se zna, da za velikih kiša u jeseni i zimi voda svom snagom teče iz risanskog i kotorskog zatona kroz tijesnac Verige u tivatski zaton, te sliči tijeku rijeke.

što su se bavili ribarenjem na jegulje, da su ih tako Grci prozvali po riječi ἐγχελύς (jegulja).[4]) Livije (XLV. 26. 13.) nabrajajući od sjevera put juga plemena slobodna od poreza, spominje Dassaretiorum Pirustas, neposredno uz Rhizonitas, odakle zaključujemo, da su i Piruste stanovali u bokokotorskom zaljevu. Koliko je bilo tih Pirusta, ne možemo stalno reći. Među pojedinim ilirskim plemenima često se je nalazilo i ogranaka drugih, mnogo puta dosta udaljenih plemena, koji su tu zaostajali iz vremena raznih njihovih borba i ratova kao i iz doba njihova bježanja za navale Kelta prve polovice IV. stoljeća prije Hrista. Tako je došao u Boku i dasaretski ogranak Piruste, te se naselio u blizini Risna na mjestu, gdje se i danas diže varošica Perast, koja se tako po njima nazivlje.

Na ilirske obale već rano svratiše pozornost Feničani, najglasovitiji i najsrčaniji trgovački narod starog vijeka, te se drži, da su, po svoj prilici, među ostalim svojim naseobinama na ilirskim obalama, osnovali i grad Budvu u Boki.[5])

Oko polovine trećeg stoljeća pr. Hr. Ardijeji već imađahu nezavisnu državu uz Jadransko More, te pod svojim kraljem Agronom bjehu toliko osilili na moru, da ne samo što su gusarili i plijenili lađe u blizini svoje obale, već su navaljivali na razne grčke naseobine na jadranskoj obali, te se zalijetali čak i u samu Grčku. Nakon Agronove smrti god. 230. pr. Hr. njegova žena, ratoborna i vlastohlepna Teuta, vladaše u ime maloljetnog kraljevića Pinesa, Agronova sina od druge žene. Za njezine uprave ardijejska se država pope na vrhunac svoje moći i slave, ali se na toj visini održa samo kratko vrijeme, te poče naglo opadati, da ubrzo sasvim propane. Jedno neprijateljsko preduzeće Ilira god. 229. protiv otoka Visa (Issa), koji bijaše grčka kolonija pod rimskom zaštitom, dade Rimljanima povoda, da se kao zaštitnici Visa umiješaju u rat, te im uspije, da god. 228. nakon duge i krvave borbe skrše otpor Ilira i tako se oslobode njihova suparništva na Jadranskom moru, kojeg su se mnogo bojali. Mirom sklopljenim između Rimljana i Teute, koja je bila pobjegla u tvrdi Risan, gdje nije rimsko brodovlje moglo lako prodrijeti, ardijejska je država zadržala samo područje od Neretve do Drine, a Teuta je između ostaloga bila prisiljena, da obeća, da će se njezin narod odreći gusarenja, koje mu je do tada bilo najglavniji posao. Jedan dio ardijejskih zemalja na jugu dobi lukavi Grk Demetrije Hvarski, negdašnji Teutin prijatelj, za nagradu što je Rimljanima izdajnički predao otok Krf, te ga Rimljani ujedno postaviše skrbnikom maloljetnom Pinesu. Demetrije nastojaše, da svu vlast u ardijejskoj zemlji uzme u svoje ruke, stoga uze za ženu majku Pinesovu, a Teutu prisili, da se ne miješa u državne poslove. Kad je tako osilio, počeo je misliti, kako bi se oslobodio i rimske vrhovne vlasti, te kako bi ujedinio pod sobom sve ilirske zemlje.

[4]) Ime Enheleji je već rano iščeznulo možda stoga, što se je uvidjelo, da su oni samo jedan ogranak Ardijeja.

[5]) Filon iz Bibla kaže, da je Kadmo došao u zemlju Ilira na kolima, koja su vukli volovi i da je, pošto je to putovanje relativno brzo svršio, zasnovao grad i nazvao ga *Βουθόη* (*βοῦς* = vo; *θοός* = brz), današnja Budva.

Stef. Bizantinac pak pripovijeda, da je Kadmo dao ime tom novom gradu, koji je osnovao na ilirskim obalama, po gradu *Βουτῶ*. koji je ležao na delti rijeke Nila. — (Müller, Fragmenta h. G. 3, 574.) — Iz ovih priča kao i iz priča Herodota, Pauzanije i Strabona, gdje se pripovijeda o Kadmovu putovanju k Enhelejima, proističe, da su zbilja Feničani došli među Enheleje, te zavladali jednim dijelom njihovog zemljišta na moru i tu osnovali grad Budvu, da bi odatle mogli lakše voditi trgovinu.

Kada su Kartažani spremali vojni pohod na Rim, Demetrije, koji je do tada bar formalno priznavao rimsku vrhovnu vlast, istupi otvoreno kao neprijatelj Rimljana i javno se očitova saveznikom maćedonskog kralja Filipa III. nadajući se, da Rimljani ne će moći na njega zaratiti, pošto je Hanibal već bio zauzeo Sagunt i zaprijetio samome Rimu. Rimljani pak dobro shvatiše situaciju, i prije nego li je došlo do odlučnog sudara sa Hanibalom, poslaše god. 219. vojsku protiv nevjernog Demetrija. Rimska vojska osvoji i razori Hvar, a Demetrije, pokupivši svoje blago, pobježe k svome savezniku Filipu Maćedonskom. Tako propade njegova namjera, da ojača ardijejsko kraljevstvo, koje bi okupilo i ujedinilo i ostale Ilire, te zapriječio rimska osvajanja na Balkanu.

Mjesto Demetrija postaviše Rimljani za skrbnika maloljetnom Pinesu ilirskog vojskovođu Skerdilaida, koji se je bio odmetnuo od Demetrija i njima priključio.

God. 216. navali Filip Maćedonski na Skerdilaida, na što se ovaj obrati Rimljanima za pomoć. Od ovoga se doba više ne spominje Pines, te će biti, po svoj prilici, tada umro ne dočekavši, da sam, bez tutora, upravlja svojom državom. Njega je naslijedio Skerdilaid kao kralj ardijejski, te je pod njim ardijejska država učestvovala u raznim međusobnim borbama pojedinih državica u Grčkoj, Arbaniji i Maćedoniji istupajući čas kao saveznica, a čas kao neprijateljica tih država. Skerdilaid uze sa suvladara svog sina Pleurata, koji nakon smrti očine oko god. 210. postade sam vladarom.

Za vladanja Pleuratova kao i sina mu Gentija, ardijejska je država opet ojačala, te se je podigla i njezina mornarica. Gentije se je u prvo vrijeme još uvijek formalno smatrao prijateljem i štićenikom rimskim i ako je u politici bio nestalan sve, dok se god. 168. priključio Perzeju, nasljedniku Filipovu i tako postao javni neprijatelj Rima. Rimljani su hitno poslali protiv njega vojsku pod zapovjedništvom Lucija Anicija, koji je u mjesec dana osvojio cijelo ardijejsko kraljevstvo i poslao rimsku posadu u Ulcinj i Risan. Tako propade ilirsko kraljevstvo, a god. 167. Anicije uđe trijumfalno u Rim vodeći sobom pobijeđenog kralja ardijejskog Gentija, njegovu ženu i djecu, koje je zarobio u Medeonu (sada Medun kraj Podgorice u Crnoj Gori), te brata mu Karavantija i više uglednih Ilira.[6])

2. **Rimsko doba.** Livije (XLV, 26) nam pripovjeda, da su Rimljani odma god. 167. razdijelili sve osvojene zemlje u Iliriji na tri prefekture: »Unam eam fecit, quae supra dicta est, alteram Labeatas omnis, tertiam Agravonitas, Rhizonitas, Olcinatas«. Za prvo okružje ne znamo tačno, gdje se je prostiralo, jer je Livijev tekst iskvaren, ali nagađamo, da je bilo negdje oko Drača, pošto su Rimljani brojili ilirske pokrajine od juga k sjeveru. Za »Labeatas omnis« zna se, da se je prostiralo uz Skadarsko Jezero do Podrimlja i dalje u unutrašnjost. Treća se je oblast prostirala od Ulcinja na sjever i zapremala današnju Boku Kotorsku.

[6]) Poznato je, da su i Iliri, slično kao Tračani, podizali nad grobovima gomile (tumulus). U nekim od tih gomila (mogila, gromila) nalaze se kosturi, a u nekim spaljeni ostaci mrtvačkih tjelesa. — U Boki Kotorskoj se nalazi veliki broj takvih gomila, a to su velike hrpe kamenja, koje se uzdižu u obliku čunja, neke više, neke niže, ponajviše na uzvišenim mjestima. Najviše ovakvih gomila ima na Kruševicama, na brdima povišе sela Đenovića i Baošića, u Bijeloj na brijegu Klinu, zatim u Lješeviću, u Krimovicama, Višnjevu, Zagori, Spiču i t. d. Engleski arheolog Evans našao je veliku gomilu u planini povišе Risna. — Možda se na ilirsko doba odnose i ostaci malih, okruglih tornjeva, kojih se nalazi u Paštrovićima.

Olcinatae su stanovnici Ulcinja (danas u Crnoj Gori), Rhizonitae su stanovnici Risna[7]) u Boki, dočim nije jasno, što znači Agravonitae. Po Kiepert-u (Lehrbuch der alten Geographie) i Momsen-u (Corpus Inscriptionum Latinarum III., str. 284.) Agravonitae bi se odnosilo na stanovnike grada Acruvium ili Acrinium, koji spominje Plinije (III, 23, 144) ili kako ga nazivlje Ptolomej (2, 16, 5) *Ἀσχρούϊον*,[8]) a bio bi po svoj prilici na mjestu, gdje je danas Kotor.[9])

Rimljani ostaviše pokorenim ilirskim zemljama samoupravu, tako da ilirski narod bijaše proglašen slobodnim, dapače obećaše, da će i vojsku natrag povući. Risan i Perast bijahu oslobođeni od danka, jer su se bili priključili Rimljanima kao i Vis (Issa) i Ulcinj (Ulcinium) prije, nego je ardijejski kralj bio zarobljen. Ostali su Iliri plaćali samo polovinu poreza od onoga, što su prije plaćali svojim kraljevima. Iliri se smatrahu kao saveznici Rimljana i danku podvrženi, a imahu svoje posebne poslanike u Rimu, koji zastupahu njihove interese. Osim toga kovahu još uvijek vlastite novce, te se je našlo i u Risnu novaca iz toga doba.

Poznati ispitivač ilirskih starina, J. A. Evans, našao je na obalama potoka, što se izlijeva na zapadu Risna u more, mnoštvo ostataka starog Risna. Tu je, malo dublje od tri metra ispod sadašnje površine, našao temelje starog grada i ustanovio površinu uskih gradskih ulica. Uz to je našao dosta ulomaka od natpisa, raznih predmeta od gline i novaca, osobito iz rimskog doba.[10]) Isto tako našao je tu i konzervator Richlý također arheoloških ostataka starog Risna.[11])

Među spomenutim predmetima našao je Evans i dva bakrena novca, od kojih je jedan kovan odmah nakon sloma ardijejske države, kad je Risan kao »municipium« zadobio svoju autonomiju i kovao vlastiti novac, sličan novcu, kao što se je kovao u Skadru. Novci imaju na aversu bradatu glavu

[7]) Polibije naziva Risan *Ῥισσών* (Rhizon), a tako i Stefan Bizantinac. Ptolomej ga pogrješno navodi dva puta i to: prvi puta blizu Epidauruma (Cavtata) kao primorski grad, pod imenom *Ῥιστνον* drugi put kao kopneni grad pod imenom *Ῥιζάνα* na mjestu, koje se prilično podudara sa faktičnom udaljenosti od Epidaura. Plinije ga naziva Rizinum, a Livije spominje stanovnike Risna pod imenom Rhizonitae od imena grada Rhizon. U Tabuli Peutingeriani se nalazi zabilježen pod imenom Resinum, a u Ravenata pod imenom Rucinium. Na natpisu CIL III. 8369 spominje se pod imenom Ris(inum), a na natpisu CIL III. 12095 Julium Risinium. (Gelcich, Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro, Zadar 1880; Dr. Grgo Novak, Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije (Suplemenat k Bullettino d'archeologia e storia dalmata, god. 1915., str. 22.).

Današnji se bokokotorski zaljev po glavnom gradu Risnu nazivao »Sinus Rhizaeus« (Forbiger, Geographia vetus, V., III. ad Illyr.) ili grčki: *ὁ Ῥιζαίων κόλπος* (Strabo 7, 316.) i *Ῥιζονικὸς κόλπος* (Strabo 7, 57; Ptolomej 2, 16, 5.).

[8]) Plutarh (1 c. 32, 144) nazivlje Acruvium imenom Ascrivium, te se češće u kasnija vremena nazivlje Superbum Ascrivium.

[9]) Priča, da je na mjestu, gdje je danas Kotor, bio u staro doba grad Astiron, koji je poznat iz priče o Argonautima, te da se je to ime tobože pretvorilo u Ascrivium, nema nikakve istorijske podloge.

Najvjerovatnije je, da je stari Acruvium zapremao onaj dio današnjeg Kotora, koji se zove Gurdić (ad Gurditem, Gordicchio), jer izgleda, da je do prilično kasno u srednjem vijeku današnji »Trg. sv. Trifuna« bio još pod morem, te da su glavni ulaz u Kotor bila vrata u blizini ili baš na istom mjestu, gdje su i danas vrata, koja vode u Gurdić sa »Trga sv. Trifuna«.

[10]) S. Rutar, Starine bokokotorske, IV. dio, (Program realnog i vel. gimnazija u Kotoru za god. 1880./81.) str. 12.

[11]) H. Richlý, Archäologische Funde aus den Bocche di Cattaro (Mitteilungen der k. k. Zetral-Kommision für Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale, XXIV., Beč 1898.).

nekog božanstva, a s reversne strane je lik božice Artemide. Po svoj prilici je bila u Risnu i kovnica novca.

U Risnu se je našlo više bakrenih novaca kralja Balaja, koji je u povijesti skoro nepoznat. Na aversu im je glava kralja Balaja, a na reversu lik Artemide, koja koraca na desno i u desnoj ruci drži luk ili faretru. Natpis okolo lika Artemide glasi: *Βασιλέως Βαλλαίου*. Nego Balajevih se novaca našlo u dosta znatnoj množini i na otoku Hvaru, ali se rijetko nađe na njima riječ *βασιλέως*, već samo *Βαλλαίου*. Po tome, što na većini novaca, nađenih u Risnu, nalazimo uz Balajevo ime i kraljevski naslov, dok na velikoj većini novaca, nađenih na Hvaru nalazimo njegovo ime bez kraljevskog naslova, mogli bismo zaključiti, da je Balaj, ne mnogo iza god. 168. pr. Hr., imao svoje prijestolje u Risnu i da mu je ilirski narod, naseljen u današnjoj Boki, dao kraljevsku titulu, dočim su ga na Hvaru samo smatrali svojim zaštitnikom, ali ne kraljem.[12])

Pošto su Rimljani god. 155. pobijedili i većim dijelom uništili Dalmate, s kojima su dugo vremena ratovali, poslaše vojsku i na Ardijeje, koji su se međutim bili opet osilili i zajedno sa Plerejima, stanovnicima lijeve obale Neretve, stali uznemirivati i pljačkati svoje susjede, a osobito grad Naronu, koji je sada postao glavnim rimskim mjestom u ovim predjelima. Ardijeji se ne mogahu oprijeti jakoj rimskoj vojsci, te u borbi podlegoše. Znajući Rimljani, da će Ardijeji, čim im se ukaže zgodna prilika, opet početi da uznemiruju i pljačkaju svoje susjede i da nanose štetu rimskoj trgovini, odlučiše, da to za uvijek spriječe. S toga oduzeše Ardijejima skoro sav njihov posjed na moru, te većinu naroda preseliše u unutrašnjost, gdje vladahu sasvim druge prilike. Tako ovo do tada jako i moćno ilirsko pleme izgubi svaki značaj, jer bijaše veoma oslabljeno i porijeđeno, te življaše od tog vremena u velikom siromaštvu.[13])

Nakon ove rimske pobjede nema više ni ardijejskoga kralja u Risnu, koji bi kovao svoje novce kao što je Balaj po grčkom uzoru. Ipak se sačuvalo risanskih novaca i iz ovog doba, a sliče Balajovim novcima, samo što se na njima opaža jasna dekadenca u izradi. Na aversu, naime, imaju ti novci barbarsku glavu, koja zaprema čitavu tu stranu, dočim je na reversu barbarska slika Artemide, koja koraca na lijevo, a drži dva koplja u ruci.

Na novcima, koji su kovani iza sada spomenutih, a koje je našao Evans u Risnu, opaža se već rimski utjecaj. Na aversu je prikazana ženska glava s kacigom, okrenuta na desno, a sliči Minervi ili Libertati na rimskim konzularnim novcima. Na reversu je Artemida, koja je prikazana, gdje koraca na desno s lukom u ruci. Ovi su novci nešto lakši i manji, nego oni s imenom kralja Balaja, a imaju neki natpis, od kojeg se dadu pročitati samo slova *MY* il *MYN*.[14]).

Plinije nam kaže, da je Risan bio »oppidum civium Romanorum«, odakle zaključujemo da je u Risnu bila rimska kolonija, te moramo da uzmemo, da se u Risan bilo naselilo još ranije trgovaca, koji su uz vojnike i državne vlasti podržavali veze s Rimom, te se je preko njih u Risnu širio rimski upliv.

Povod daljem rimskom osvajanju u ilirskim zemljama bijahu različna uznemirivanja i pljačkanja Ilira, osobito Japoda i Dalmata. Kada je god. 118. rimski konzul L. Metelo osvojio Salonu, dobi on od senata naredbu,

[12]) S. Rutar, spom. rad, str. 13. i 14.
[13]) Karlo Patsch u spom. radnji str. 148, 149.
[14]) S. Rutar, spom. rad. str. 14. i 15.

da uredi sve osvojene ilirske zemlje, koje senat sve zajedno proglasi posebnom provincijom pod imenom Illyricum (Ilirik). A kada je Cezar dobio na upravu cisalpinsku Galiju, pridadoše mu i Ilirik. On se je bavio dva puta u Iliriku, i to zimi god. 56.—57. i početkom god. 54., kad je bio čuo, dok je boravio u Galiji, da Pirustae uznemiruju i pustoše susjedne predjele. Tada je po svoj prilici Cezar posjetio Naronu na Neretvi, a vjerojatno, da je bio i u današnjoj Boki. Cezar dalje nije posvećivao osobite pažnje događajima u Iliriku, jer je svu svoju pozornost bio obratio na Galiju i Rim, pa su tako mogli opet za dugo vremena Dalmati i Japodi nesmetano uznemirivati i pljačkati svoje susjede.

Ugovorom u Brundusiumu god. 40. zapade Ilirik Oktavijana. I čim se malo prilike središe, Oktavijan se stao brinuti, kako bi svladao Ilire i postavio na sjeveroistoku rimske države prirodnu među — Dunav. Ali mu jedva početkom god. 33. uspije pokoriti Dalmate, a kad to vidješe ostala ilirska plemena, prepadoše se i stadoše se odmah predavati, čim bi im se Rimljani približili. Na takav je način Oktavijan zavladao i južnim Ilirikom, pa naravno i područjem današnje Boke Kotorske.

Kako nam pripovijeda Svetonije, Oktavijan je poslao 32 kolonije u različna mjesta, da na taj način osigura opstanak svojim veteranima, te će biti, da je poslao svoje veterane i u grad Risan, a možda i u Acruvium.

Podjarmljeni Iliri često su se bunili protiv Rimljana, jer ne mogahu plaćati ogromne poreze, niti su se htjeli dobrovoljno podvrći vojnoj dužnosti. Tako god. 6. po Hr. bukne veliki Ilirski ustanak, koji Rimljani nakon mnogih ljutih i krvavih borba tek god. 9. ugušiše, zarobivši u tvrđavi Andetriumu ilirskog junačkog vođu Batona, po kojem je ovaj veliki rat u rimskoj povjesti poznat pod imenom »bellum Batonianum«. Više se Iliri nijesu bunili, nego su se dobrovoljno pokoravali Rimljanima i služili u rimskoj vojsci.[15])

Pošto Rimljani proširiše svoju vlast do Save i Dunava i zauzeše Panoniju, te kad osvojiše i alpinske zemlje, čitavo to područje sačinjavalo je isprva jednu veliku provinciju Ilirik, koji se je dijelio na gornji Ilirik u Dalmaciji i donji Ilirik u Panoniji. Kad je bio svladan ustanak u Panoniji, Ilirik je bio razdijeljen na više posebnih oblasti s posebnim imenima. Od tih se je oblasti Dalmacija (Dalmatia, Delmatia), sa glavnim gradom Salonom, prostirala na jadranskoj obali od Rijeke Raše (Arsa) na istočnoj obali Istre, pa do s ove strane Lješa, po prilici do rijeke Mata. Na sjeveru se prostiraše Dalmacija do u blizini rijeke Save, a na istoku do Čačka u današnjoj Srbiji.[16]) Po Balkanskom Poluotoku se raširi rimski jezik i kultura; ona je malo po malo istisnula grčki jezik, koji se je bio raširio iz helenskih kolonija na obalama Jadranskog Mora i na otocima kao i njihovih naselja na kopnu: Epetija i Tragurijona u unutrašnjost, daleko od mora.

Rimski građani u današnjoj Boki Kotorskoj, kako nam to potvrđuju i napisi br. 1710, 1711, 1717, 1732, 1738, te additamenta br. 6359., i 6360., što sve nalazimo u Momsena, spadahu u tribus Sergia kao stanovnici Visa i Zadra i okoline, te oni na Kvarneru. Građani Salone, Narone i Epidauruma spadahu u tribus Tromentina, dok se građani Duklje ubrajahu u tribus Quirina.

[15]) Karlo Patsch, spom. rad. str. 154., 155.

[16]) Jireček-Radonić, spom. djelo str. 32.

U Saloni, gdje su bili koncentrisani svi središnji uredi, sjedio je namjesnik, postavljen iz redova bivših konzula, te je imao u svojim rukama i vojničku i civilnu vlast.

Od god. 27. pr. Hr. podijeljena je Dalmacija u tri sudbena okružja i to u: conventus Scardonae, conventus Salonae i conventus Naronae, kojemu je pripadao i teritorij današnje Boke Kotorske. U ovim okružjima je uredovao sam namjesnik ili po jedan legatus juridicus kao njegov zamjenik.

U Dalmaciji su bila još dva sabora »concilia« i to jedan u Skardoni za sjeverno okružje, a drugi u Epidaurumu za dva druga okružja. U ovim saborima se gajio kult carev i božica Rome, a osim toga vodio se je u njima nadzor nad upravom, pošto su imali pravo molbe i tužbe.

Uprava rimskih gradova bila je povjerena dvojici duumvira, duumviri de iure dicundo, koje je iz početka biralo građanstvo, a kasnije općinsko vijeće, zvano ordo decurionum.

Oslobođenjem od poreza, kako je gore navedeno, postao je Risan slobodan grad (municipium), a tako isto i Perast, te se i u Risnu i u Perastu, a tako će biti bilo i u Acruviumu (Kotoru) i Budvi nalažahu na čelu uprave po dva duumvira. Između članova općinskog vijeća (ordo decurionum) birahu se quinque decurii, koji obavljahu tekuće poslove. Iz natpisa, koje nam je Mommsen zabilježio (br 1711. i 1717, 1738.) znamo, da su navedene vlasti postojale u Risnu, u Kotoru (Acruvium) i na Prevlaci (Epidaurum), blizu ulaza u Boku.

Osim ovih u natpisima imenovanih vlasti, bilo je u našim gradovima i drugih kao n. pr. aediles, koji imađahu nadzor nad sajmištima i građnjama, te je u njihov djelokrug spadala u opće i policijska služba, zatim curatores, koji upravljahu građanskim imanjem.

U Kotoru na »Trgu od oružja« nalazi se ploča s natpisom, iz kojeg vidimo, da je tu umro »Clodius Euphrosymus Carpus, Magister equitum«. (Mommsen br. 1713.)

Izgleda nam, da je zaštitnica Risna bila božica Artemida, čiju sliku vidimo na risanskim novcima. Zaručene djevojke žrtvovale su joj male kipove od gline, kakvih se je našlo i u Risnu. Artemida se je pod imenom *Ἄρτεμις ποταμία* poštovala kao božica rijeka, a u ono se je doba današnji bokokotorski zaljev nazivao rijekom po silnoj vodi koja, osobito u vrijeme kiša, teče iz risanskog i kotorskog zatona kroz tijesnac Verige u tivatski zaton.

Drugo božanstvo, koje su stanovnici starog Risna osobito štovali, moralo je biti čisto ilirskog porijekla, jer se takvo božanstvo ne nalazi ni među Grcima, ni među Rimljanima. To je bog Medaurus, o kojemu se je sačuvala vijest na dva natpisa[17]) u gradu Lambaesis u staroj Numidiji. Iz prvog napisa, koji se je našao u ruševinama Eskulapova hrama, vidimo, da je neki poslanik, po svoj prilici rodom iz Risna, kojeg je bio poslao Marko Aurelije u Numidiju kao konzula, molio za pomoć tog svog domaćeg boga i posvetio mu kip, na kojemu je bog prestavljen, gdje jaše na konju i drži koplje, kojim gađa s konja.

Dr. Patsch je mišljenja, da je Medaurus bio jedan od bogova rata kao i bog Heros, koji se često pojavljuje u istočnim krajevima Balkan-

[17]) CIL VIII.-Bücheler; CLE 1527. (isto Mommsen CIL III. str. 285.); CIL VIII.

skog Poluotoka, a zasvjedočen je i na zapadnoj obali poluotoka kao n. pr. u Apoloniji.[18])

Po riječima napisa: »Moenia, qui Risinni aeacia, qui colis arcem Delmatie« zaključujemo, da je Medaurus bio zapravo zaštitnik grada Risna i to baš gradskih zidina i kule, gdje su mu bili postavljeni kipovi, dok je Artemida bila božica, koja se je poštovala u Risnu i njen se lik postavljao na novcima, jer je bila u opće obožavana od ilirskih stanovnika, koji su se bavili pomorstvom.

U Risnu se je našla među ruševinama jedna bikovlja noga od mjedi i jedna od kamena. Poznato je, da se je perzijski bog sunca, Mithras, prestavljao kako ubija bika, te držimo, da i spomenute noge, nađene u Risnu, pripadahu takvim kipovima, čiji je kult u doba carstva bio raširen u cijeloj rimskoj državi, a njegovih se spomenika i svetišta, nazvanih »mithraeum« nalazi na više mjesta i u susjednoj Hercegovini.

Polibije (II, 11.) kaže o Risnu, da je grad ne velik, ali da je utvrđen vrlo jakim utvrdama, a Livije naziva Risan »opportuna urbs«. Naravno da se Risan nije mogao prispodobiti velikim gradovima u Italiji, ali po različnim arheološkim nalazima Evans-a[19], Cons-a[20] i Richlý-a[21], te ako uzmemo u obzir napis (Mommsen br. 6358.), nađen god. 1867. na Carinama među ruševinama neke velike zgrade, iz kojega slijedi, da je neki veoma ugledni građanin, po imenu Stacije Celzo, posvetio svečanom gozbom neku veliku zgradu ili neki veličanstveni kip god. 116. ili 117. po Hr., a osobito pak, ako uzmemo u obzir drugi napis (Mommsen br. 1717.), koji je davno bio nađen u Risnu, a bio je urezan na lijepoj ploči, koja je po naredbi opata Andrije Zmajevića god. 1660. prenesena u Perast[22]) i postavljena u zid nove parohijske crkve, iz kojeg proističe, da je dekurijon Manlije Rufo u svojoj oporuci naredio, da se u Risnu ogradi neka velika javna zgrada i da se otvori svečanom gozbom i u tu svrhu zavještao veliku svotu od preko 264,000 sestercija, možemo zaključiti, da je Risan bio ipak dosta veliko i ugledno mjesto.

Važno mjesto u starom Risnu bijahu Carine, gdje je, po narodnoj tradiciji, bio dvor kraljice Teute. Na Carinama i u okolici našlo se je mnoštvo različnih predmeta od bakra, bronce, zlata, srebra, olova i željeza, od kojih ponajviše bijaše prstena, narukvica i igala, zatim ostataka od mramora, stakla, keramijskih produkata i t. d. Osobito se je našlo dosta novaca, među kojim je bilo: sirskih s natpisom: *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤ[Ι]ΟΧΟΥ*, te već spomenutih ilirskih kralja Balaja i rimskih od vremena Julija Cezara sve do Romula Augustula.

Na Carinama se nalazi i danas ostataka »kiklopskih zidina«, građenih po starom grčkom uzoru. Te zidine su potpuno sačuvane samo u duljini od 12 m, a u visini od 1.8 m, te su zaštićivale Carine, da ih ne poplavi voda, koja od vremena na vrijeme običava provaliti velikom žestinom iz obližnje jame, nazvane Spila. Možda su te zidine osim toga još opkoljavale i grobište, koje se je na Carinama moglo nalaziti.[23])

Jedno 200—300 metara poviše Carina nalazi se još jedno mjesto, koje izgleda, da je bilo od velike važnosti u starom Risnu, a to je Gradina, koja je opkoljena jakim dvostrukim zidom, ali se još danas ne može kazati, što je tu upravo bilo, kao što se ni za Carine nije još moglo utvrditi, da li su bile naseljene, ili je tu bilo grobište.[24])

Cons kaže, da je prema Carinama u moru, od prilike 30 m daleko od obale, a u dubini od 1 m, vidio temelje zida duga oko 3 m, a visoka 25 do 30 cm, te da je pregledajući morsko dno u risanskom zatonu u daljini od 20 do 60 m od obale, a u duljini po prilici od 50 m, vidio kamenja, među kojim je bilo takvog, koje je moglo nekada pripadati i kakvim građevinama. I ako je među tim kamenjem prepoznao nekoliko komada, koji su očito poticali od rimskih zgrada, ipak nije mogao stvoriti nikakva zaključka o opsegu starog Risna.[25])

O Perastu[26]) pak ne možemo ništa stalno reći, kakav je izgledao, ali držimo, da je i ovaj gradić bio sličan drugim manjim gradovima onoga doba. Ne znamo stalno ni kuda se je upravo prostirao, ali se čini, da je jedan dio grada bio na Glogovcu poviše današnjeg Perasta, a drugi dio pri moru, gdje je i danas grad.

Na temelju pisanih izvora pak ne može se ustanoviti, da li je u starom vijeku pokraj imena Acruvium (Acruium, *Ἀσκρούϊον*)[27]) današnji Kotor, postojalo u isto doba i ime Catharum ili Cataron. Ako se uzme, da se »numeri Caddarensium« ili »Cattharensium«, koji su poznati iz jednog napisa u Mainz-u kao i iz »Notitia dignitatum utriusque imperii« odnose na Kotor u Boki, a ne na Catharum u Panoniji, onda bi se moglo zaključiti, da su za današnji Kotor u starom vijeku postojala u isto doba dva imena: Catharum i Acruvium ili da su to bila dva različita grada, kako je mislio Cons[29])) i po njemu Dr. Jelić,[29]) te su obojica držala, da je Catharum bio na mjestu današnjeg Kotora, a Acruvium su tražili na dnu tivat-

---

[18]) Dr. K. Patsch, Prilog mitologiji Ilirije (Glasnik zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini god. 1902.).

[19]) John Evans, Antiquarian researches in Illiricym (u listu Archaeologia, Westminster 1883.).

[20]) Cons, La province romaine de Dalmatie (1881.).

[21]) U spomenutom radu.

[22]) U Perastu se nalaze i neke ploče s grčkim napisima, ali je utvrđeno, da su donešene iz tuđine u Boku, te se ne odnose na bokeljsku prošlost, kako su pogrješno mislili Gelcich i Cons, koji su ih u spomenutim svojim istorijskim radnjama pribrojili k ostalim starim bokeljskim spomenicima.

[23]) H. Richlý, spom. rad. sr. 151.

[24]) Richlý, koji je jedini Gradinu spomenuo, nije o ovom mjestu ništa potanje kazao, već je obećao, da će se drugi put na nj osvrnuti.

[25]) Cons, spom. djelo, str. 249. i 250.

Arhimandrit D. Miković u podlistku »Бокешког Гласника« br. 4. god. 1921. kaže, da se je stari Risan prostirao u dužini do strpaljskog, a u širini do banjskog Rca. Na prostoru pak od banjskog Rca — južnog kraja grada — do današnjeg manastira Banje, da je bilo gradsko kupalište, a da je na današnjoj Banji bilo i vrućih prirodnih kupatila. Ove podatke kaže, da je dobio od pok. kapetana Andra Gjurkovića, koji da je negdje u Mlecima gledao nacrt starog Risna i od pok. prof. Rista Kovačića, koji da je za vrijeme svog profesorovanja u Rimu također gledao u nekoj rimskoj arhivi plan staroga Risna.

[26]) Dr. P. Skok u svojoj radnji »Studije iz ilirske toponomastike« u Glasniku zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini god. 1917. upozoruje na raširenost sufiksa —st— u ilirskim, maćedonskim i tesalskim etnikonima.

Nema nikakva temelja Orbinijevo mišljenje (Il regno degli Slavi, Pesaro 1601, str. 306.), da je Perast prozvan po plemenu Pertana, kako je pogrješno mislio i Gelcich (spom. rad. str. 29.) i drugi neki pisci peraške povijesti, već je jasno po onome, što je već gore navedeno, da je Perast dobio ime po ilirskom plemenu Pirustae.

[27]) Jireček upozoruje na srodnost riječi Acruvium sa arbanaškom riječi krúa, što znači izvor, te bi tome i Kotor bio dobio ime po vodi, koja, osobito iza kiša, tu na mnogo mjesta provire. (Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, I. Theil str. 59. u Denkschriften bečke Akademije, god. 1901.).

[28]) Cons, naved. djelo, str. 252. i dalje.

[29]) U Glasniku zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini za god. 1898. str. 546.

skog zatona, gdje se nalaze u moru ostaci zidina slično kao u Risnu. Ali na temelju opazaka Böcking-a, koji je izdao spomenutu »Notitia«, koje je kao opravdane prihvatio i Mommsen, ima se uzeti, da se sve to odnosi na Catharum u Panoniji, t. j. današnje Kotorsko u Bosni, a ne na Kotor u Boki. Kada i zašto je Acruvium promijenio ime u Catharum, ne može se ustanoviti, ako nije možda dobio to ime po tvrđavi *Κάτταρος*, koju bi bio Justinijan ogradio više današnjeg Kotora, a ondašnjeg Acruvium-a, te su im se imena lako zamjenjivala, dok nije malo po malo ime Kotor *[Κάτταρος]* prevladalo. Ali je moguće, da Justinijanov *Κάτταρος* nije bio u Dalmaciji, već u Dardaniji, pa bismo se morali u tom slučaju, u nestašici svakog drugog pouzdanog izvora, pomoći sa tradicijom, koja kaže, pošto je veliki potres srušio Risan, a ono ostalo razrušio neki barbarski narod, da se njegovi stanovnici preseliše i u dnu zaljeva, da budu dalje od otvorenog mora i zaklonjeniji od gusara, osnovaše novi grad i prozvaše ga Kotor (Catharum, *Κάτταρος*[30]) od prilike na mjestu, gdje se je dizao prije Acruvium, koji će biti bio također nastradao od potresa.

Za Budvu smo kazali, da je fenička naseobina, a bila je i starim Grcima dobro poznat grad. Plinije (H. n. III. 23, 144) nazivlje je Butua, na Tab. Peut. navedena je pod imenom Batua, a stanovnike Budve naziva Apijan (Ill. 16.) Batijati. Ptolomej (Georg. II. 16, 5) zove je *Βούλονα*, odakle se stanovnici Budve i najbliže okolice nazivaju Bulini. — Po Skilaksu bila je Budva »oppidum civium Romanorum«, te je u ovom gradu romanizovanje bilo potisnulo stari feničko-ilirsko-helenski karakter. I ako se u staroj povijesti Budva ne spominje osim njezina imena i izvora, niti je poznat koji rimski natpis, koji bi nam malo bolje rasvijetlio prošlost Budve, ipak držimo, da je grad Budva kao i život u njoj bio u svakom pogledu poput drugih ondašnjih gradova u današnjoj Boki.[31])

U Bigovu, selu grbaljske općine, koje se nalazi na morskoj obali, postojao je u staro doba, možda još i prije Rimljana, gradić Grispuli *[Γρὶς πολις*, Grispoli, Gripoli, Gripuli), po kojemu je današnji Grbalj svoje ime dobio. Grad su razorili Turci u XIV. stoljeću, a bio je, sudeći po imenu, stalno grčka naseobina.[32])

U Pelinovu, u Grblju, vide se razvaline neke gradine, koju narod nazivlje »Krstin-grad«, a svakako potiču iz starog vijeka.[33])

U blizini manastira Podlastve, u gornjem Grblju, vide se ruševine zidova, među kojima se nalazi ulomaka stubova i kapitela, a narod to mjesto naziva Tamnice.[34]) u Sred polja pak nalaze se također ruševine, koje narod naziva »Šebe-grad«, a u samom selu Lastvi nalaze se razvaline, koje narod naziva »Milin-grad«.[35]) Sudeći po izgledu ovih razvalina možemo za stalno uzeti, da su ovdje bile dosta jake naseobine u rimsko doba, a

[30]) Jireček u svom djelu: Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, str. 6., bilješka 6. izvodi ime Kotor od arbanaške riječi kodrr = brežuljak.

[31]) Arhimandrit D. Miković u spomenutom listu, kaže, valjada po tradiciji, da se je stara Budva prostirala »današnjim ravnim predgrađem do »starijeh vrata«, a na moru do »puta sv. Save«, tako da se je spajala sa »Školjem«, gdje postoji crkvica sv. Nikole, ili ju je more od Školja malim prostorom dijelilo.

[32]) Nakićenović u radu »Бока« str. 541., 542 i 543 (»Насеља српских земаља, књига IX.«) izdala srp. kralj. Akademija u Beogradu 1913.) na temelju Jirečeka i drugih.

[33]) Nakićenović u spom. radu str. 199, 573.

[34]) Nakićenović u spom. radu str. 291, 564.

[35]) Nakićenović u spom. radu str. 199, 291, 564.; Šebe-grad spominje i Rutar u naved. radnji IV., str. 29.

po svoj prilici i prije i ako u istoriji o ovim mjestima nema nikakva spomena.[36])

Na Prevlaci blizu ulaska u Boku, nalazila se je također jedna stara naseobina i to, kako neki misle, zvala se je Epidaurum. Kažu, da je odatle jedan dio stanovnika pošao na mjesto, gdje je današnji Cavtat i tu osnovao naseobinu istog imena. Ova pretpostavka nije vjerojatna stoga, što su se i na Prevlaci i u Cavtatu našli natpisi rimske dobe, te bi stalno mnogobrojni pisci, koji spominju Epidaurum, bili spomenuli i to preselenje. Tu je moglo biti u rimsko doba koje manje naselje, kakovih ima mnogo po Dalmaciji, od kojih su nam sačuvani mnogi natpisi, premda nam nije poznato, kako su se ta naselja nazivala. Na Prevlaci se je našao i nadgrobni kamen dekurijona Egnacija Marcela (Mommsen br. 1738), a našlo se je i drugih rimskih natpisa (CIL 8403, 12784, 14622).[37])

U današnjoj je Boki, naravno, moralo biti više mjesta u starom vijeku, koja nam danas nijesu poznata. To jasno proističe iz riječi Strabonovijeh: »Rhizaeorum sinus et eorundem oppidum cum quibusdam castellis«. Konstantin Porfirogenet nam pripovijeda, da su Saraceni god. 840. razorili i *Ῥῶσα*, t. j. današnje Rose naprama Hercegnovome. Po tome, što se Rose tako rano spominju, vjerojatno je, da je to mjesto već postojalo i u rimsko doba, a možda još i ranije.

Dalje se još pripovijeda, da je na Stolima *[Στόλος, Στολή*, Stolium), blizu Kumbora, postojao stari grad, koji je poronuo, te se, kažu, vide i danas pod morem zidine toga grada.[38]) I današnja sela Baošić i Bijela bila su u rimsko, pa čak i u predrimsko doba gusto naseljena. U Bijeloj se n. pr. nalazilo ostataka od starinskih zgrada (na Grabima i u njihovoj blizini), te rimskih novaca.[39])

Pripovijeda se, da je u Tivtu bio ljetnikovac kraljice Teute, te da je ovo mjesto po njoj i svoje ime dobilo.[40]) Jireček misli, da riječ »Tivat« (Theodo) potiče od kojeg imena, koje ima u osnovi riječ *θεός*, te da nema ništa zajedničkog sa imenom Teuta,[41]) dočim dr. Skok cijeni, da ovo ime stoji možda prije u vezi sa kelt. osk. touto-grad.[42]) Osobito na mjestu, koje se zove Bobovište (Bobovac) našlo se je ruševina zgrada, po čemu izgleda, da je tu nekada bilo jedno dosta gusto naseljeno mjesto, za koje se kaže, da je poronulo od zemljotresa.[43]) U Tivtu se ne našla opeka s natpisom:

[36]) U »Bulletino d' archeologia e storia dalmata« (XXV.) za god. 1902. na str. 160. čitamo, da je u Buljarici, pola sata daleko od Kastelastve (danas Petrovac), jedan seljak našao sedam starinskih grobova, te novaca i svjetiljaka. — U okolici Kastelastve, nedaleko od Budve, nađen je jedan komad mozajika veličine 1m², a u blizini jedan grob, te starinskih novaca i jedna vaza. Mommssen (addit. br. 6338.) navodi natpis sa spomenika na grobu A. Statia Festa, koji se je našao blizu Lastve, ali mislimo, da se ovdje ne podrazumijeva Kastelastva, već selo, gdje je manastir Podlastva sa već spomenutim starinskim ostacima.

[37]) Dr. Grgo Novak u spom. radnji str. 22.

[38]) Rutar u nav. radnji str. 29.

[39]) Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, god XLIII. str. 191.

[40]) Bulletino d' archeologia e storia dalmata za god. 1880. str. 155.

[41]) Jireček, Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanhalbinsel, Wien 1897.

[42]) Dr. P. Stok u spom. rad. str. 45.

[43]) Cons (spom. djelo str. 252.) kaže, da je u tivatskom zatonu na mjestu, gdje je u moru vidio ostatke zidina, bio grad Acruvium, koji da će biti od potresa poronuo. Na ovaj ga zaključak dovodi pretpostavka, da bi Acruvium, da se je nalazio na mjestu, gdje je današnji Kotor, bio spomenut pri opisima rimskog puta između Risna i Budve, ali pošto nije spomenut, on drži, da tu nije mogao ni biti Acruvium, već Catharum, koji je postojao u isto doba, kad i prvi grad. Pošto je iz starinskih ostataka, koji se i danas

»Pansiana« (Momsen str. 408.), te je moguće, da je i u rimsko doba bila onamo tvornica opeka kao što je i danas, jer je zemlja za proizvađanje opeka između Tivta i susjednih Krtola vrlo podesna.

Manjih naseobina bilo je, po svoj prilici, po cijeloj današnjoj Boki, a izgleda, da je bilo i više manjih tvrđava i gradina između kojih nam je poznato utvrđenje na današnjem otoku sv. Đorđa pred Perastom, koje su Rimljani sagradili za obranu Risna i predali ga u ruke Pirustama.[44])

Malo vremena bješe prošlo pošto Rimljani osvojiše ilirske zemlje, kad stadoše graditi po istima, kao i po drugim osvojenim zemljama, dobre ceste. Tako je n. pr. Tiberije ogradio mnoge vojničke ceste, kada je ratovao s Dalmatima. Velika cesta, koja je tekla uz more i spajala Akvileju sa Dračem, vodila je preko Epidauruma kroz Konavle do Sutorine. Od Sutorine je taj put išao preko današnjeg Hercegnovog, pa sve uz more do Risna ili se je postepeno uspinjao na današnje Kameno, a od tuda se još više uzdizao do sela Bunovića, pa se onda spuštao u današnji Morinj, a odatle morskom obalom u Risan. Ovaj drugi put, kao dosta kraći, izgleda vjerojatnije, da će biti Rimljani bili odabrali, jer je poznato, da su oni bili u svemu praktični ljudi.[45]) Iz Risna iđaše taj put u Perast i dalje preko današnjeg Orahovca i Dobrote, koja se je nazivala Vicinium ili Bucinium,[46]) u Kotor (Acruvium). Iz Kotora pak prosljeđivaše preko sedla Trojice kroz Grbalj i Budvu, od prilike istim pravcem kao i današnja kolna cesta.

Pošo je Risan bio znatan primorski grad, naravno je, da je bio od starine znatno trgovačko i prometno mjesto, za to ga Rimljani i spojiše sa zaleđem putem, koji vođaše sve do Dunava. Na tragove ovog rimskog puta nailazimo poviše Risna i to baš izviše Unirina kod Crkvica, a i s one strane Lupoglavi u Ledenicama put Cuca u Crnoj Gori.[47]) I put, kojim se je mnogo služilo u srednjem vijeku između Kotora i Duklje, po svoj je prilici također rimskog porijekla.[48]) Uz glavne putove sagradiše Rimljani i stanice za konačište i opet manje za izmjenu konja i mazgi. Iz Tab. Peut. doznajemo, da Risan i Budva bijahu također stanice (stationes).

Zadnjih godina trećega stoljeća po Hr. izvedene su u rimskom carstvu velike administrativne promjene.[49]) Tada je car Dijoklecijan odvojio od provincije Dalmacije južni dio i tako su od jedne prijašnje pokrajine postanule sada dvije: Dalmatia Salonitana ili samo Dalmatia, koja se je prostirala na primorju od rijeke Raše u Istri do Epidauruma (Cavtata) i Praevalis ili Dalmatia Praevalitana, od Epidauruma do niže Lješa. Prema

u Kotoru nalaze, dokazano, da je u starom vijeku zaista postojao neki grad, pa pretpostavimo, da se je zvao i Catharum, pitamo, za što nije taj grad spomenut pri opisu rimskog puta između Risna i Budve, kada, sudeći po svemu, izgleda, da je bio dosta znatan? Držimo, da je to moglo i pogrješkom izostati, pa iz ovog ne možemo nikakva zaključka stvoriti ni na štetu, ni u prilog Cons-ove tvrdnje. Iz razloga navedenih već u tekstu, mi smo mišljenja, da je Acruvium bio, gdje je danas Kotor, a u Tivtu je bilo neko drugo naselje.

[44]) Nakićenović u spom. radu str. 203.; Orbini u spom. djelu str. 106. (što Orbini ovdje pripovijeda o nekim tobožnjim poveljama Peraštana iz rimskog doba i što se slično pripovijeda kod drugih istoričara o poveljama Paštrovića iz istog doba itd., to su sve izmišljotine iz prošlih vijekova, kada je bilo u običaju, da se iz interesa slične povelje izmišljaju.)

[45]) Rutar u spom. radnji str. 21., 22.

[46]) Cons, spom. djelo str. 251.

[47]) Bulletino d' archeologia e storia dalmata, god. 1880. str. 140.

[48]) Rutar, spom. rad. str. (po Jirečeku.)

[49]) Schiller, Geschichte der römischen Kaiserzeit II. (1887.) str. 43.—68.

tome današnja Boka Kotorska nalazila se je na teritoriju Prevalitane. Središte administrativne vlasti u toj novoj provinciji bio je Skadar, za to se je ona i Scodrensis. Skadar je, vjerojatno, za cara Konstantina (324.—337.), kada je hrišćanska vjera bila priznata državnom vjerom, postanuo sjedištem i crkvene vlasti za Praevalitanu.[50])

Da li je u Risnu, gdje je kao i u ostalim gradovima Dalmacije već davno bilo hrišćana, tada bila utemeljena i episkopska katedra, ne možemo stalno reći. Prvi risanski episkop, kojega povijest spominje, bio je Sebastijan krajem VI. stoljeća, te su nam sačuvana dva pisma, koja mu je bio upravio papa Gregorije Veliki i to prvo od god. 591., a drugo od god. 595. — Prvi pak sigurniji spomen o kotorskom episkopu sačuvao nam se je tek iz druge polovine VIII. stoljeća i ako nam nije poznato ime tog episkopa.[51])

Mi držimo najvjerojatnijim, da je episkopska katedra u Risnu bila podignuta za vlade cara Zenona (474.—491.), koji je bio naredio, da se u svim znatnijim gradovima postave episkopi, ili, možda kasnije za vlade cara Anastasija (491.—518.) u doba dogmatičkih borba između papske kurije i carigradske patrijaršije.[52] Kotorska pak episkopska katedra, držimo, da će biti bila ustanovljena još kasnije i to, kada je Kotor postao nešto znatnijim gradom.[53]

Tradicija kaže, da je pravoslavna parohijska crkva sv. Petra i Pavla u Risnu podignuta na ruševinama nekog starog poganskog hrama, koji je bio obraćen u crkvu. Kada se pred nekoliko godina gradio zvonik na toj crkvi, našao se u zemlji velik broj starinskih predmeta, po kojima se dade zaključiti, da je tu bio jedan važan dio starog Risna. Tvrdi se još, da se pod današnjom crkvom nalaze i kripte prvih episkopa risanske dijeceze, što je dosta vjerojatno.[54])

Nakon smrti cara Teodozija Velikog god. 395. podijeljeno je rimsko carstvo na dva dijela, od kojih su, kasnije, postale dvije samostalne države. Tada je Dalmatia Salonitana pripala zapadnome, a Dalmatia Praevalitana istočnome rimskom carstvu. U crkvenom pak pogledu cijela zapadna polovina Balkanskog Poluostrva, pa naravno i teritorija današnje Boke, ostala je i dalje pod jurisdikcijom rimskog pape.[55])

[50]) Ст. Станојевић, Борба за самосталност католичке цркве у Немањићској држави. Beograd 1912, str. 5.; Farlati, Illyricum Sacrum VII. (1817.) 1.—2.

[51]) Schematismus Dioecesis Catharensis MCMVII, str. 14., 20., 84.

[52]) L. 36. C. Just. de episcopis, 1, 3; — Rutar (spom. rad. IV. str. 24.) kaže, da se tobože prvi risanski episkop spominje god. 341., kada bijaše crkveni sabor u Rimu, što nije ničim dokazano.

[53]) Što Gelcich (u spom. radnji) navodi citirajući »Histor. Conciliorum« (str. 597.) da je Pavao »episcopus Cathari Civitatis« učestvovao na halkidonskom concilu god. 451., sve, kada bi i bilo tačno, ne može se sigurnošću tvrditi, da se odnosi na Kotor u Boki, već je iz gore navedenih razloga mnogo vjerojatnije, da se ta bilješka odnosi na Catharum u Panoniji. — Što pak Gelcich kaže po nekim bilješkama pok. Huga Rafaelli-a, da je tobož Ivan, prvi episkop kotorski, učestvovao na nicejskom koncilu god. 325., bez ikakve je ozbiljnije podloge, te se ne može uzeti u obzir.

[54]) Bulletino d' archeologia e storia dalmata 1880, str. 156.

[55]) St. Stanojević, spom. djelo str. 7; J. Marković, Slaveni i Pape str. 10.

Résumé. — Cet article traite du passé de la ville de Cattaro, qui se trouve au sud de la Dalmatie; il traite en particuleir des tribus illyriens: des Ardiens et Enhéléiens et des Piroustes (de Péraste et des contrées les plus avoisinnantes), des Batouains ou Boulouains dans la Boudva, Boutoua, Batoua, *Βούλον* qui a été fondée par les Phéniciens; de trés bonne heure on recontre des colonies grecques *[Στόλος, Ῥῶσα* etc.

Pendant le gouvernement romain, dans la province d' Illyricum les villes de Rissane *Ῥίζαν*, Rhizon, Risin(i)um) et de Péraste étaient libérés de tout tribut, jouissaient même d' une autonomie, et Rissane, étant plus grand, avait au surplus le droit de frapper sa propre monnaie. (échantillons d'après le modèle grec p.e. *Βασιλέως Βαλλαίου* presque inconnu dans l' histoire, et d' autres encore.

A Rissane on a trouvé aussi de la monnaie qui date de l' époque de la subjugation définitive des Illyriens par les Romains. Sur cette monnaie l' influence romaine est très visible, parce que les colons romains, qui ont peuplé Rissane et les autres villes aux environs de Cattaro, ont répandu la langue et la civilasition romaines. Ces citoyens romains appartenaient à la tribu de Sergius. Les villes du golfe de Cattaro appartenaient à la catégorie de »oppida civium Romanorum«, et avaient, à la tête de leur administration, des autorités dont les noms se sont conservés sur les inscriptions jusqu'à nos jours.

Les explorateurs des antiquités de Cattaro, Evans, Cons et Richly, ont découvert un grand nombre de ruines du vieux Rissane surtout sur les »Tzarinés« où s' élevait, d'après la tradition, le palais de la reine d' Illlyrie, Teuta. Là, on voit encore aujourd' hui des ruines des très grands murs bâtis sur le modèle grec, et du côté des »Tzarinés« dans la mer on apercoit, des murs et des pierres des anciennes bâtisses. (Il faut mentionner ici le dieu Médaurus qui est de l'origine tout à fait illyrienne et qui était adoré surtout à Rissane, comme protecteur des murailles et de la forteresse de la ville.) De même qu' à Rissane on voit aussi à Tivate, (Bobovac), dans la mer, des ruines d'une colonie, dont le nom nous est inconnu, et c'est la même chose pour Stoli (*Στόλος, Στολή*.

Tandis que les villes de Rissane, de Péraste et de Boudva ont à peu près conservé leurs noms jusqu'à ajourd'hui, il ne nous est pas possible de constater rigoureusement, quand et comment Acruvium (Acruium, *Ἀσκρούιον*), qui s' étendait là où s'étend aujourd'hui Cattaro, a changé son nom en Cattaro.

Des monceaux, que les Illyriens élevaient sur les tombeaux de leurs morts, se trouvent dans plusieurs endroits du golfe de Cattaro.

La grande route qui menait d' Aquilée à Durazzo, allait à plusieurs endroits par Cattaro là où conduit encore aujourd'hui la route pour les voitures. A Rissane et Boudva on passait la nuit.

Quand, dans les dernières années, du troisième siècle après J.-Chr., la Dalmatie a été divisée en Dalmatia Salonitana et en Dalmatia Praevelitana, le Cattaro de nos jours se trouvait sur le teritoire de cette dernière.

Comme dans les autres villes de Dalmatie, de même il y avait à Rissane de très bonne heure des chrétiens, mais il paraît, que l' évêché n' a été fondé à Rissane qu'à la fin du cinquième ou au commencement du sixième siècle, et le premier évêque, dont l' historie nous rapporte le nom, était Sébastien, à la fin du VIe siècle. L'évêché de Cattaro a été fondé encore plus tard.

VLADOJE DUKAT: IZ POVIJESTI HRVATSKOGA KALENDARA[1])

»... der Kalender..., dieses wahre Buch der Bücher, das in aller Händen ist, und von dem Könige so wenig als von dem Bettler entbehrt werden kann...«
Littrow: Calendariographie (1828.).

Danas, može se reći, nema iole pismene kuće, koja nema kalendara. Pa ipak se povijest hrvatskoga kalendara otpočinje kasnije nego što bi se moglo nagoviještati kod tako potrebnog kućnog priručnika. Koliko danas znamo, do god. 1582., t. j. do kalendarske reforme pape Grgura XIII., čini se da u nas uopće nije bilo kalendarâ u hrvatskom jeziku za općenu, već samo za crkvenu upotrebu. A i ti su kalendari bili stegnuti na one krajeve, u kojima se katoličko bogoslužje izvršavalo u hrvatskom jeziku, t. j. na krajeve, u kojima je vladala glagoljica. U drevnim misalima, brevijarima i drugim, rukom pisanim, a otposlije god. 1483. i štampanim bogoslužnim knjigama naših popova glagoljaša nahodimo i prve hrvatske kalendare. Dašto, to zapravo i nijesu kalendari u današnjem značenju te riječi, već uglavnom samo martirologiji, t. j. spiskovi mučenika, ispovjednika, apoštola,

[1]) Riječ »kalendar«, kao i njemačko »Kalender«, dolazi od latinske riječi »Calendarium«, ali ono, što mi danas zovemo kalendarom, dosta se kasno počelo nazivati tim imenom. »Calendarium« značio je isprva samo spisak kamatâ, koje dospijevaju na 1. dan mjeseca. I Belostenec tumači još »Calendarium« (pored: Kalendar, dnevorednik knjiga): »Gde se činž i imena dužnikov pišu« i («Calendarium civitatis«): »Legister ili knjiga, vu koje se dača, štibra i ostali varoški dohotki popišuju«; naprotiv Jambrešić već kazuje samo: Mesečnik, kniga vseh mesecov, čes leto, dneve vu sebe zaderžavajuča, vulgo Kalendar. Kad se u Njemačkoj prvi put javlja riječ »Kalender« (collender) — a to je oko 1440. do 1450. (ispor. Wilhelm Uhl, Unser Kalender in seiner Entwickelung von den ältesten Anfängen bis heute. Ein Kapitel der deutschen Hausaltertümer..., Paderborn, 1893.; str. 35.—36.) — razumijevao se pod tim imenom pregled o dužnostima dobra kućanstva u tijeku od dvanaest mjeseci, dakle upravo naš »Kućnik«. Starija su imena za kalendar u Njemačkoj »Lasszettel« (jer je kalendar donosio pravila za »Aderlassen«), zatim »Almanach« i »Practica«. Ispor. na pr. »Almanach und Practica Doctoris Johannis Wolmar upt Jar M. D. XCVI.« (Uhl str. 81.). »Praktika« znači isprva onaj dodatak, što se već zarana dometao kalendaru, i koji sadržava proricanje vremena, različna astrološka nagoviještanja i higijenska uputstva, osobito, kako je pomenuto, za puštanje krvi; kasnije se pod tim imenom razumijevao i cijeli kalendar (Uhl str. 34.—35.; »Der Bauern Practica« [ibid str. 84.]). Francuzi zovu kalendar »Almanach«, Talijani »Almanacco«. Riječ »Almanach« bila je i u nas poznata, kako to dokazuje Belostenčev rječnik s. v. Almanak (Navuk redodnevni, Redoletne knjige, Redodnevnik), ali se rijetko upotrebljavala, i to istom u novije vrijeme. A »Practica« u obliku »Pratika« udomila se kod Slovenaca, koji još i danas tako zovu kalendar.

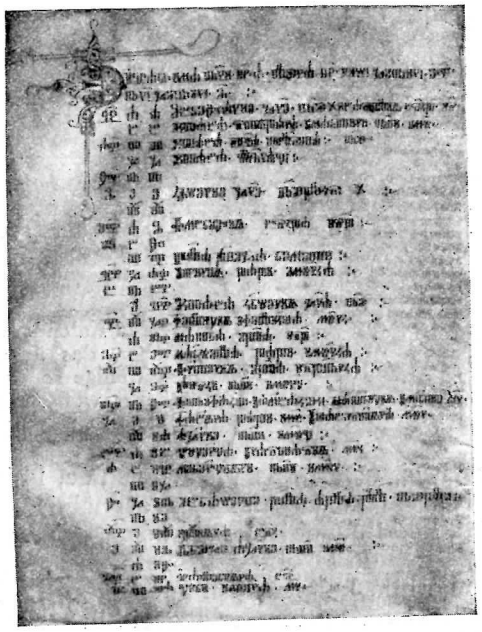

1. Prva strana mjesečnika u kalendaru »Časoslova glagolskoga«, list 189 b, (Arhiv Jugoslavenske akademije sig. III. b 25.)

svetaca, papa i biskupa poređanih prema danima godine, kad se slavi njihova uspomena, uz vrlo malo pravih kalendarskih (astronomskih) bilješki i napomena (kao što su: zlatni broj, nedjeljno i lunarno slovo, duljina dana i noći u svakom mjesecu i t. d.). Tim su spiskovima obično još bile dodane Uskrsne tablice, a kadšto i pregledi pomičnih svetkovina u godini, koliko ih treba svećeniku u njegovu zvanju. Takvih kalendara nahodimo gotovo od vremena, kad se u nas javljaju prve glagoljske bogoslužne knjige, a najviše ih potječe i XIV. i XV. stoljeća, kad je glagoljska literatura bila u svom jeku. Da se vidi, kako su ti najstariji hrvatski kalendari otprilike bili složeni, ogledat ćemo kalendar, što se nalazi u jednom od mlađih, ali ljepših i bolje sačuvanih, rukom pisanih brevijara XV. stoljeća. I ne treba napose istaći, da u svim pomenutim obrednicima kalendar imade izvjesnu tipičnu formu.

Kalendar toga našega brevijara [2]) opseže ponajprije potpuni mjesečnik od dvanaest mjeseci. Svaki mjesec zaprema po jednu stranu kodeksa, a donosi: zlatni broj, nedjeljno slovo, red dana i martirologij. (Ispor. sliku broj 1.) Mjeseci februar, mart i april bilježe osim toga još i lunarno slovo. Uz ime mjeseca zapisano je, koliko dana, odnosno »luna«, ima mjesec, te koliko sati broji (poprečno) dan, koliko noć, u tome mjesecu. Za januar, na pr. (vidi sliku), čitamo: »Envar ima dni 31, luna 30; noć godin (= sati)

[2] Brevijar se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom: III. b. 25. Kukuljević mu je dao natpis: Časoslov glagolski. Pobliže ga opisuje: Vajs, Nejstarší breviář chrvatsko-hlaholský (Prag 1910.) str. LXXXVII.—XCI.; Milčetić, Hrvatska glagoljska bibliografija. I. Opisi rukopisâ (Zagreb 1911.) str. 36.—38.

2. Uskrsna tablica u »Časoslovu glagolskom« list 195 b.

16, dan godin 8«. Martirologij nije potpun; kod nekih je dana samo zabilježeno, da je toga dana osmina (oktava) kojega predašnjega blagdana, a kod nekih nema uopće nikakve bilješke. Za januar, na pr., zabilježeni su glavni blagdani toga mjeseca kao: Obrezanje gne, Krštenje gne, Obraštenje pla apla (Pavla apostola) — i onda sveci za dane: 8., 10., 11., 14.—23., 27., 28., 30., 31.; no uz dane: 5., 7., 9., 12. nema nikakve bilješke, a za: 2., 3., 4. i 13. kazana je samo oktava (na pr. oktava stêpana, oktava ivana, oktava mladinac', oktava krštenja).

Drugi je dio kalendara Uskrsna tablica, kako su je nekad sastavljali zbog određivanja Uskrsne nedjelje. (Ispor. sliku br. 2.). Slovo **Ш,** koje je upisano u prvu rubriku prvoga stupca, moglo bi, kako nagovještа Vajs (Nejstarší i t. d.; str. XCL.), označivši godinu 1408. Prema tome bi se moglo uzeti, da je baš te godine dovršen prijepis ovoga brevijara. [3]) Pored tablice imade još i nekoliko kalendarskih tumačenja. Nakratko se razlaže, kako se određuje prva nedjelja Adventa, što je prijestupna godina (»... prêstup biva na peto lêto isplnivše četiri lêta ...«) i kad padaju kvatri. Tumačenja su dakako vrlo oskudna; što im je još trebalo za razumijevanje kalendara, to su mladi bogoslovi valjada morali naučiti iz prakse.

Takvim su se dakle kalendarima služili popovi glagoljaši, pa su iz njih, bez sumnje, narodu objavljivali ono, što mu je trebalo znati iz kalendara. A katoličko se svećenstvo latinskog obreda, dabogme, služilo sličnim kalendarima, koji su bili složeni u latinskom jeziku. Samo svjetovnjaci,

[3] Prvi se štampani glagoljski kalendar nahodi u misalu god. 1483., dakle u prvoj hrvatskoj štampanoj knjizi.

3. Mjesec januar u Albertijevu Oficiju.

kako je kazano, valjada nijesu imali kalendara. Tko je od rijetko posijane inteligencije baš trebovao kalendar, morao ga je ili sâm odnekle prepisati, ili ga je, otposlije izuma štampe, dobavljao izvana, iz Italije ili Njemačke. Široki redovi narodni provodili su život i radili poslove svoje bez kalendara. Istom poslije godine 1582. javljaju se u nas prvi štampani kalendari u hrvatskom jeziku za općenu upotrebu. Dašto, i to još nijesu bili obični godišnji kalendari, što ih danas imamo, već kalendari višegodišnji, t. j. takvi, koji su bili udešeni za oveće razdoblje godina, otprilike onako, kako su bili udešeni kalendari u crkvenim obrednicima. Ti su se kalendari redovno izdavali zajedno s molitvenicima i drugim pobožnim knjigama, koje dolaze među narod, vrlo rijetko kad napose. Katoličko je svećenstvo na taj način, pomažući državnim vlastima, s pomoću auktoriteta Crkve i vjerozakona, nastojalo konzervativne mase narodne — koje su se, dašto, dugo vremena otimale »novom kalendaru« [4]) — zagrijati za reformu pape Grgura XIII.

Prvi je takav kalendar, koliko znamo, štampan godine 1611. Izdao ga je bosanski franjevac Matija Divković u svojoj knjizi »Nauk krstjanski«, koja je štampana u Mlecima.[5]) Zanimljivo je, da taj prvi hrvatski pučki kalendar potječe iz Bosne i da je štampan bosanskom ćirilicom. Za Divkovićem poveo se Skopljanin Ivan Bandulavić godine 1613., koji je dodao kalendar svojim »Pištolama i evanđeljima«. Dalji su takvi kalendari: Albertijev od god. 1617. (u knjizi »Oficij B. Marije D.«) i Kačićev od g. 1640. (»Ritual Rimski istumačen Slovinski«[6]) Ali i onda, kad su već izlazili kod nas i redovni godišnji kalendari, te kad je Grgurova reforma već davno bila prihvaćena, još su se uvijek pod utjecajem tradicije i po ugledu crkvenih obrednika, nabožnim knjigama rado dodavali trajni ili višegodišnji kalendari prema ugledu netom navedenih.

[4]) Vjekoslav Klaić, Novi koledar u Hrvatskoj i Slavoniji (Vjesnik arheološkog društva sv. XI. 1910/11.; str. 1.—3.). — Isti, Književarstvo u Hrvata (Zagreb 1922.), str. 13.

[5] Divkovićeva je knjiga štampana god. 1611., ali je rukopis djela bio dovršen već god. 1609. (Šime Urlić u raspravi »Nešto o izvorima Divkovićevih Besjeda«; Rad 224, str. 319.).

[6] Kačićev kalendar čini se da je izišao i napose (Šafařik, Geschichte der illirischen u. kroat. Lit. (Prag 1865.) str. 269.).

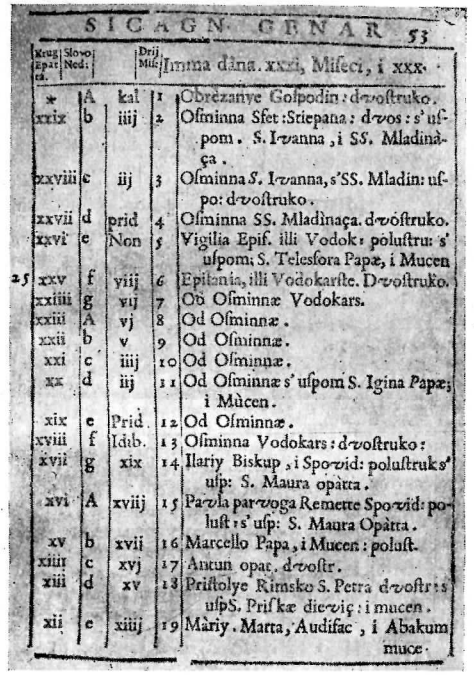
SICAGN. GENAR 53

Krug Epac.	Slovo Ned.		Drij Mie.	Imma dâna. xxxi, Miseci, i xxx.
*	A	kal	1	Obrezanye Gospodin: d-vostruko.
xxix	b	iiij	2	Osminna Sfet: Sriepana: d-vos: s' usp-pom. S. Ivanna, i SS. Mladinâça.
xxviii	c	iij	3	Osminna S. Ivanna, s'SS. Mladin: usp-po: d-vostruko.
xxvii	d	prid	4	Osminna SS. Mladinaça. d-vóstruko.
xxvi	e	Non	5	Vigilia Epif. illi Vodok: poluſtru: s' uſpom: S. Telesfora Papæ, i Mucen.
25 xxv	f	viij	6	Epifania, illi Vodokarſte. D-vostruko.
xxiiii	g	vij	7	Od Osminnæ Vodokars.
xxiii	A	vj	8	Od Osminnæ.
xxii	b	v	9	Od Osminnæ.
xxi	c	iiij	10	Od Osminnæ.
xx	d	iij	11	Od Osminnæ s' uſpom S. Igina Papæ; i Mùcen.
xix	e	Prid.	12	Od Osminnæ.
xviii	f	Idib.	13	Osminna Vodokars: d-vostruko:
xvii	g	xix	14	Ilariy Biskup, i Spovid: poluſtruks' uſp: S. Maura opàtta.
xvi	A	xviij	15	Pavla par-voga Remette Spovid: poluſt: s' uſp: S. Maura Opàtta.
xv	b	xvii	16	Marcello Papa, i Mucen: poluſt.
xiiii	c	xvj	17	Antun opat, d-vostr.
xiii	d	xv	18	Priſtolye Rimsko S. Petra d-vostr: s uſpS. Priſkæ dievic: i mucen.
xii	e	xiiij	19	Mariy. Marta, Audifac, i Abakum muce.

4. Mjesec januar u Kačićevu kalendaru (17×23 cm).

Tako ih imade u knjigama: Stjepana Jajčanina »od Markovac aliti Margitić« (»Ispovijed krstjanska«; Mleci 1704.[7]), Luke Terzića (»Pokripljenje umirući(h)«; Mleci 1704.), Petra Kneževića »Pištole i evanđelja«, Mleci 1773.), Tome Babića (»Cvit razlika mirisa duhovnoga«; Mleci 1726.) i Augustina Miletića (»Istomačenje stvari potribitiji nauka krstjanskoga«; Rim 1828.) [8]) Po imenima se auktorâ razbira, da su svi pomenuti kalendari bili namijenjeni Dalmaciji i Bosni; no bilo ih je i za Hrvatsku i za Slavoniju. Za kajkavske je Hrvate prvi izdao takav kalendar Nikola Krajačević (Sartorius) godine 1651. u svom djelu »Sveti Evangeliomi«, koje je štampano u »Nemškom Gracu«; a iza njega Juraj Mulih u »Hrani nebeskoj«, štampanoj prvi put godine 1748. u Zagrebu. Za Slavoniju pak, pošto se oslobodila osmanlijskog iga (prije toga se ona, dašto, služila bosanskim knjigama), izdao je kalendar Antun Kanižlić u »Maloj i svakomu potribnoj bogoslovici«, koja je prvi put štampana u Zagrebu godine 1763. Svi su ti izdavači za Hrvatsku i za Slavoniju bili isusovci.

A kako izgledaju ti višegodišnji kalendari? Vrlo jednostavno. U glavnom se i oni, prema ugledu kalendarâ u crkvenim obrednicima, sastoje od dva dijela: od potpunog mjesečnika i od pregleda pomičnih svetkovina za izvjesno razdoblje godina. Mjesečnik opseže spisak od dvanaest mjeseci

[7] I ova je knjiga štampana bosanskom ćirilicom.

[8] Možda ima još koja. Uostalom treba i to zapamtiti, da su neke od gore pomenutih knjiga često preštampavane. Tako su na pr. Bandulavićeve »Pištole« svega deset puta štampane, a Babićev »Cvit« šest puta.

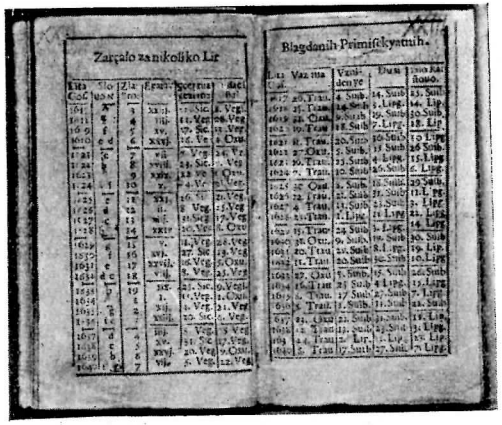

5. Pregled pomičnih svetkovina u Albertijevu Oficiju.

s njihovim imenima (obično latinskim i hrvatskim), s naznakom nedjeljnoga slova, epakata i danâ u mjesecu; potpunog martirologija, t. j. imenâ od mučenikâ i svetaca za svaki dan u mjesecu, gdjegdje ima, gdjegdje nema, no posvud su točno zabilježeni glavni (nepomični) praznici i blagdani u godini kao Božić, Nova godina, blagdan Triju kraljeva i t. d. Tako, na pr., Alberti donosi potpuni martirologij (ispor. sliku br. 3), dok, na pr., Kačić bilježi samo glavne svetkovine (slika br. 4.). Ali mjesečnik je zapravo samo kostur kalendara, koji treba svake godine ispuniti s pomoću onoga drugoga dijela njegova, t. j. s pomoću pregleda pomičnih svetkovina. Ti su pregledi, dašto, također svi složeni na isti kalup. Divkovićev pregled, na pr., koji opseže razdoblje od god. 1612. do 1639., imade ove stupce: 1. broj godine, 2. nedjeljno slovo, 3. zlatni broj, 4. epakte; zatim redom datume: 5. Čiste srijede, 6. Uskrsa, 7. Spasovdana, 8. Duhova, 9. Brašančeva, 10. Prišašća. I drugi su pregledi tako uređeni, samo što imadu tamo amo koju svetkovinu više (na pr. Sedamdesetnicu). Ogleda radi prenosim ovamo »Zrcalo od nikoliko Lit Blagdanih Primišćatnih« iz Albertijeva Oficija (slika br. 5.). Objema glavnim dijelovima dodana su još neka tumačenja, negdje više negdje manje, koja treba da pomažu kod upotrebljavanja kalendara. Obično se čitaču tumači, što su epakte, što je nedjeljno slovo, zlatni broj, broj indikcije, kako se dijeli godina, kad padaju glavni posti, kako se izračunava prva nedjelja Adventa i sl.; a stariji se izdavači još napose trude da objasne nepovjerljivom svijetu uzrok i način Grgurove reforme. S osobitom je to pomnjom i vrlo savjesno učinio Kačić, čiji je kalendar uopće najopsežniji od sviju, što sam ih sprijeda pomenuo. Bandulavićevo je raspravljanje o reformi mnogo kraće, no ipak mnogo jasnije i razumljivije od Kačićeva. Najstariji pak izdavač kalendara Divković, znajući dobro, da njegovi čitači ne bi razumjeli takva tumačenja, i ne tumači reforme, već naprosto ističe, da je »novi kalendar« uredila »Sveta Majka Crkva« i to »vele mudro, vele razumno i vele načino (= zgodno)«; pa zato neka »draga braća kršćani« prihvate tu novost i neka ne sumnjaju o njoj. Karakteristično je, da nijedan od izdavača ne će da kaže da se Zemlja okreće oko Sunca, već svak veli, da godina ima 365 dana, toliko sati i toliko časova zato, »zašto u toliko vrimena Sunce ophodi uokolo Zodijak«, kako to, na pr., kazuje Bandulavić.

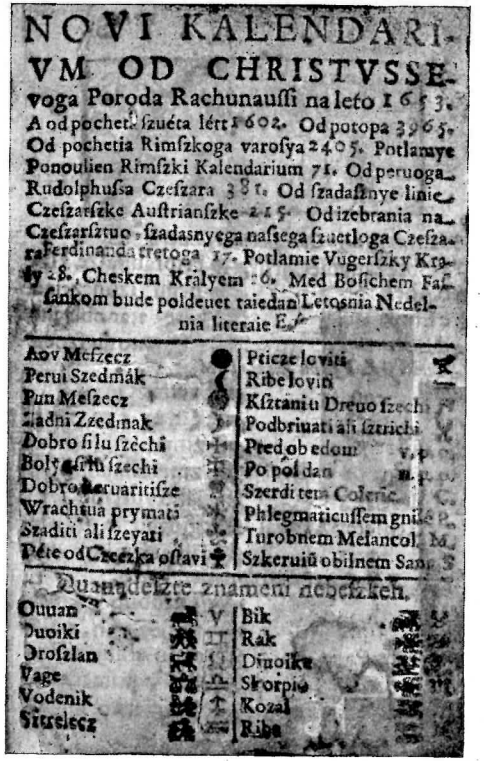
NOVI KALENDARI-
VM OD CHRISTVSSE-
voga Poroda Rachunaussi na leto 1653.
A od pochet. szuéta létr 1602. Od potopa 3965.
Od pochetia Rimszkoga varosya 2405. Potlamye
Ponoulien Rimszki Kalendarium 71. Od peruoga
Rudolphussa Czeszara 38 t. Od szadasnye linie
Czeszarszke Austrianszke 245. Od izebrania na
Czeszarszkuo szadasnyega naszega szuetloga Czeszara
Ferdinanda tretoga 17. Potlamie Vugerszky Kra-
ly 28. Cheskem Kralyem 26. Med Bosichem Fa-
szunkom bude poldeuet taiedan Letosnia Nedel-
nia literaie E.

Aov Meszecz
Perui Szedmák
Pun Meszecz
Zadni Zzedmak
Dobro filu szechi
Bolye filu szechi
Dobro seruaritisze
Wrachtua prymati
Szaditi ali szeyati
Péte od Czecska ostavi

Ptiche loviti
Ribe loviti
Kistaniu Dreuo szechi
Podbriuati ali sztrichi
Predobedom
Po pol dan
Szerditem Colerie
Phlegmaticussem gnil
Turobnem Melancol.
Szkeruiu obilnem San

Ouuan
Duoiki
Drosslan
Vage
Vodenik
Sitrelecz

Bik
Rak
Dvoike
Skorpie
Kozal
Ribe

6. Prva stranica kalendara g. 1653. (U sveuč. knjižnici u Zagrebu R 1903. — 10×15 cm.)

Višegodišnji kalendari prikazuju stariji period u razvoju hrvatskoga kalendara. Noviji se period otpočinje s izdavanjem običnih godišnjih kalendara. Taj se period, koliko danas znamo, otpočinje oko polovice XVII. stoljeća. Dok su u starijem periodu vodili kolo Primorje s Istrom i otocima, Bosna i Dalmacija, u novijem stupa na čelo Banovina, u prvom redu uža Hrvatska. Najstariji sačuvani godišnji kalendar pisan je kajkavskim narječjem, a potječe iz god. 1653. Vrijedno je da ga malo izbliže ogledamo.

Kalendar ima oblik male 4°. Na prvoj stranici ozgo čitamo natpis: NOVI KALENDARI- | VM OD CHRISTVSSE- | voga Poroda Rachunaussi na leto 1653. (Istaknute su riječi štampane crvenim mastilom.) Ispod toga natpisa štampan je kratki pregled historičkih događaja (na pr. Od potopa [proteklo je] 3965 [godina] — Od izebranja na Cesarstvo sadašnjega našega svetloga Cesara Ferdinanda tretoga 17) i tumačenja različnih kalendarskih znakova. Ti se znaci od česti tiču astronomskih pojava (mlađ, uštap, zviježđa suncopasa), od česti se odnose na t. zv. »praktiku« (ispor. bilješku sprijeda na str. 15), dakle na pr. kad je dobro »vračtva primati«, »saditi ali sejati«, »dete od cecka ostaviti«, »ribe loviti«, »podbrivati ali striči« i t. d. (Ispor sliku br. 6.)

Vrlo je vjerojatno, da Branko Vodnik [9]) ima pravo, kad tvrdi, da je natpisni list kalendara otkinut, a ono, što sad prikazuje natpisni list njegov,

[9] Branko Vodnik, Povijest hrvatske književnosti (Zagreb 1913.) str. 294.

7. Jedna stranica mjesečnika kalendara g. 1653.

da je zapravo prva stranica teksta. Čudno je naime, da na toj prvoj stranici niti je kazano mjesto štampe niti ime štampara, a ipak su propisi o štampi u tom pogledu oduvijek bili vrlo oštri. Ktome ono, što čitamo na toj prvoj stranici, i ne pripada na natpisni list. Dalo bi se razumjeti, da su na natpisnom listu rastumačeni kalendarski znakovi, ali je teže razumljivo, da ta stranica donosi pregled historičkih događaja. Najčudnije pak je to, da tekst počinje već na stražnjoj stranici prvoga lista. Sačuvani primjerak našega kalendara pokazuje i inače tragova, da je prolazio »kroz sito i rešeto«, pa je lako razumjeti, da je natpisni list, koji je možda bio i omotni list, u tijeku vremena nastradao.

Na drugoj se stranici prvoga lista otpočinje tekst kalendara sa spiskom mjeseci. Imena su mjeseci kazana latinski i hrvatski. Ispod latinskoga imena svakoga mjeseca nahodi se, prema vrlo starom ugledu njemačkih kalendara, sličica, koja ilustrira karakter mjeseca.[10]) Svaki mjesec donosi:

[10] Tipične ilustracije ljudskog poslovanja i rada u svakom mjesecu odavna su se umetale u njemačke kalendare. Ima pače kalendarâ samo sa slikama, bez teksta (Uhl str. 59.). Dašto, sujet se slikâ pomalo mijenjao prema prilikama i okolini onih, za koje je kalendar bio određen, no neki su tipični prizori bili dugoga vijeka. Tako i naš kalendar ima slikâ vrlo staroga podrijetla. Za januar se, na pr., već odvajkada upotrebljavala slika čovjeka, koji sjedi u toploj sobi za stolom i diže pehar; za maj prizor ugodne zabave, a za decembar — klanje svinja (Uhl str. 60. i d.). Sve te slike imade i naš kalendar.

8. Natpisna stranica kalendara god. 1698. (U sveuč. knjižnici u Zagrebu R 1904. — 13·5×18·5 cm)

broj danâ, nedjeljno slovo, potpuni martirologij, nedjeljno evanđelje, znakove suncopasa, vjerojatno vrijeme, mijene mjeseca i znak, koji daje zdravstveni savjet (tako zvani »Lasszettel«). (Ispor. sliku br. 7.) Tako, na pr., uz dan 4. januara nahodimo tri znaka, koji, prema tumačenju na prvoj stranici, kazuju, da je: bolje žilu seći serditem (Coleric.) i dobro kervariti se. Imena su svetaca kazana u hrvatskom (Blaž), latinskom (Richardus), njemačkom (Kunigundis, Gertrudis), pa ća i u madžarskom obliku (Ilona, Dénes). Na kraju svakog mjeseca uvršteno je po jedno stihovano higijensko uputstvo — dašto, prijevod ili parafraza sličnih uputstava u njemačkim »praktikama«. Za januar se, na pr., kazuje:

Pervoga Meseca né dobro kervi puščati
Nego koga počne beteg primarati.
Treba je papreno jesti i dobro vino piti,
Glavu i persi u toplom terpeti. [11]

Iza mjesečnika imade u našem kalendaru pet sitno štampanih stranica različne pouke. Pisac raspravlja o planetu (regentu) Merkuriju, koji «bude

[11] Uhl (str. 60.) navodi iz stare njemačke »praktike« ove stihove za januar:

Genner der bin ich genant,
Trinken und essen ist mir wol bekant;
In dysem monat ist nit gut
Von den menschen lassen das blut.

SZVECHAN. Velyaz. Unor. Mrazni. FEBRUARIUS

1 d Ognyen Bisk. 25 Sznig

Evang. Izissel jezt, kii szie szime. Luc. 8.

2 E Svechnicza, 7 sznig
3 f Blash Bisk. 19 ☾ 5 u. pp.
4 g Veronika, 0 vetreno
5 a Agatha. M. 12 vetreno
6 b Dora D. M. 25 zracsno
7 c Juliana U. 7 zimno.
8 d Mariana D. 20 zracsno

Evang. Ovo zidesmo v Jerusalem. Luc. 18.

9 E Apollonia, 3 megleno
10 f Skolastika. 17 ● 11 u. zp.
11 g Meszopuszt. 1 vetreno
12 a Pepelnicza. 15 zracsno
13 b Tihomill. 19 vedro.
14 c Valent. M. 4 ostra
15 d Faust Jovian. 28 zima.

Evang. Pellyan jezt Jesus in puztinyu. Matth. 4.

16 E Juliana D. 12 zburkano
17 f Donat M. 27 ☽ 6 u. pp.
18 g Prepedigna. 11 megleno
19 a Gabin. 24 zracsno
20 b Constancia, 8 vetreno
21 c Eleonora 22 vuhko
22 d Ztol. S. P. 5 ali snig

Evang. Vze Jesus Petra i Jakoba. Matth. 16.

23 E Romana 8 zracsno
24 f Mattias Ap.
25 g Viktorin. 14 zburkano
26 a Sandor Bisk. 27 oblasno
27 b Leander. 9 zimno
28 c Ruman. 21 vedro

Shelezafe arja prima,
Ali s' zlatom nistar nima.
Ludo ischeki vracsillo,
Kadamuje zdravje cillo.
Teska nemoch jest potriba,
I tela i misal zgiba.
Vodu pijem za nevolju;
Vino csini dobru volyu.
Baba Vodu pijuch' z miha,
Kajalasej svoga griha.
A kada je Vino pila,
Do suz Boga je hvalila.
Ki bi Babi rad vgoditi,
Dobro vino daj-joj piti.
Szuhe kosti i gromaçe,
Tose rado vse namaçe.
Dojna Koza vech je dicsna
Neg Divojka, ka je mlics…
Rado biva, ali ni Dika,
Da Divojka ima mlika:
Ka Divojka nima srama,
Szvojn sichu gubi fama.
Daje malla, luda, mlada,
Jos bi Mushа vsaka rad…
Shena luda i piana
Velikaje Mushu rana.
Dika j' svomu Mushu shen…
Dobra, mudra i postena
U Bojuse pozna dosti,
Kakove je gdo hrabrosti.
On v reziku najvech stni,
Kise v Boju najvech bo…
Szercsenost je misto zida:
Sztrah ni dobar zad' nit'
Ako Pisca ni Vojniku,
Kratku ima Vojnik Di…

9. *Jedna stranica mjesečnika kalendara god. 1698.*

ladal i jakost imal«; piše »od zime, protuletja, leta i jeseni«, i nagađa, kakvo će biti vrijeme; donosi »Discursus za ovo novo leto 1653.« i nagoviješta, kako »zemlja hoče svoj sad... roditi i dati«; daje savjete »za betege i kervarenje« i najzad nabraja »merčanja«, koja će biti god. 1653.

Svi ti članci, dakako, vrve kojekakvim sredovječnim praznovjericama. Merkurije, na pr., uzročitelj je rata, pa auktor o tome ratu iznosi svoje refleksije [12]); za puštanje krvi treba se držati izvjesnih dana, koji su zabilježeni u kalendaru. Pogotovu pak su pomrčanja, tvrdi pisac, vazda »človečanskomu narodu« na veliku »škodu« i »vnogokrat na pogibel smertnu; z jednom rečjom, kada gode merči Sunce ali Mesec, to moremo znati, da je Gospodin Bog zdignul svoj bič, š čim se je navadil človečanski narod vudriti i kaštigati. Molemo se njega svetoj milosti, da ne gledi našeh grehov, nego da oberne svou serditost od nas, Amen«.

Pisac kalendara zacijelo je bio svećenik. To se dade naročito nagoviještati po tonu i po pobožnoj tendenciji, koja provijava poučne članke.

---

[12] Zanimljiva je koincidencija, da pisac o ratu piše ovako: »... najvekšu jakost bude imal Merkurijuš vse svoje zlo izlejati na Turski Mahometov narod, otkuda i moremo veliko ufanje imati, da ako počne letos naš milostivi Kralj Njega Svetlost vojuvati u jedinosti ostaleh Poglavnikov Keršćanskeh suprot naturalskomu vere kršćanske neprijatelju, da ga hoče Gospodin Bog, i nas polag njega, pomoči...« — a Belostenec, koji u isto vrijeme sastavlja svoj rječnik, da u članku »Kuham« iznosi ovaj svoj »pium desiderium«: coquere bellum... ut omnes Christiani Principes Turcicum occulte coquunt bellum, i. e. praeparant clanculum necessaria ad futurum bellum Turcicum«.

65030 1745.

CALENDARIUM
ZAGRABIENSE,
AD ANNUM
NATÆ SALUTIS
M.DCC.XLV.
PRIMUM POST BISSEXTILEM.
Juxta Meridianum Zagrabiensem, & Elevationem
Poli 47. Graduum, & Minutorum 44.
IN USUM REGNI CROATIÆ,
AC VICINARUM PROVINCIARUM
DIRECTUM.
A Servo, gnaro, Astronomiæ.

ZAGRABIÆ,
Typis, & Sumptibus JOANNIS BAPTISTÆ WEITZ,
Inclyti Regni Croatiæ Typographi, Annô 1745.

10. *Natpisna stranica kalendara god. 1745. (15·5×19·5 cm.)*

Svoju domovinu zove on »Horvatski i slovenski orsag«, kako je zovu i drugi pisci XVII. stoljeća. [13]) Štampan je kalendar valjada u Gracu. Zagreb u ono vrijeme još nema štamparije.[14])

Sva je prilika, da sačuvani primjerak od god. 1653. nije prvi godišnjak toga našega, koliko dosad znamo, najstarijega godišnjega kalendara. Ponajprvo valja istaći, da taj primjerak ne pokazuje nikakvih pretenzija da bude smatran kakvim n o v i m preduzećem. Još važnije je ovo: Krajačević u svom kalendaru, što sam ga sprijeda pomenuo, uz dan 4. aprila, kad se slavi uspomena sv. Isidora, ima bilješku: Ambre. Doct. *poleg Zagreb. Kalendariuma.* Kako kalendar od god. 1653. uistinu na dan 4. aprila donosi ime »Ambreus Doctor«, vrlo je vjerojatno, da su Krajačevićev »Kalendarium« i naš kalendar istovetno preduzeće. A ime je tome preduzeću zacijelo bilo »Zagrebečki Kalendarium«. Krajačevićevi »Sveti Evangeliomi« štampani su god. 1651., no napisani su bez sumnje mnogo ranije; prema tome se može zastalno uzeti, da je »Zagrebečki Kalendarium« izlazio barem već god. 1650.

Do god. 1692. ne znamo više ni za jedan hrvatski godišnji kalendar. Istom u posljednjem deceniju XVII. stoljeća počeli su izlaziti kalendari, koje je izdavao P a v a o R i t t e r V i t e z o v i ć. Iako se nijesu sačuvali svi primjerci toga kalendara, ipak se iz sačuvanih primjeraka dade razbirati, da je Vitezović svoj kalendar počeo izdavati barem god. 1691., i da ga je svakojako izdao i god. 1692., 1697., 1698., 1699. i 1705., te vjerojatno

---

[13] Na pr. Habdelić i Belostenec.

[14] Klaić, Knjižarstvo u Hrvata, str. 13.— Prvu štampariju osnivaju u Zagrebu isusovci istom god. 1664., ali ona je ispočetka slabo radila (ibid. str. 14.).

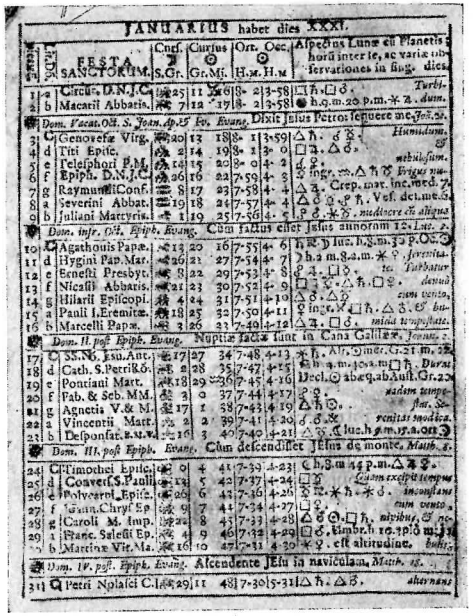

JANUARIUS habet dies XXXI.

Dies Mens.	Dies Hebd.	FESTA SANCTORUM.	Cnrs. ☽ S. Gr.	Cursus ☉ Gr. Mi.	Ort. Occ. ☉ H. M. H. M	Aspectus Lunæ ad Planetas horâ inter se, ac variæ observationes in hoc. dies.
1	a	Circum. D.N.J.C.	♑ 25	11 ♑ 6	8- 2 3-58	☐ ♄. ☐ ♂. *Turbi-*
2	b	Macarii Abbatis.	♑ 7	12 ♑ 17	8- 2 3-58	● h. q. m. 26 p. m. ✶ ♃. *dum.*
		Dom. Vacat. Oct. S. Joan. Ap. & Ev. Evang. Dixit				Jesus Petro: Sequere me. *Joh. 21.*
3	c	Genovefæ Virg.	♒ 10	12 18	8- 1 3-59	△ ♄. ☌ ☿. *Humidum.*
4	d	Titi Epifc.	♒ 22	14 19	8- 1 3-59	☐ ♃. △ ♂. ☿
5	e	Telesphori P.M.	♓ 16	15 20	8- 0 4- 2	☌ ☉. *nebulosum.*
6	f	Epiph. D.N.J.C.	♓ 26	16 22	7-59 4- 3	☿ inge. ☍ △ ♄ ♂ *Frigus nu-*
7	g	Raymundi Conf.	♈ 8	17 23	7-58 4- 4	△ ♃. *Crep. mar. inc. ord.* ☽
8	a	Severini Abbat.	♈ 19	18 24	7-57 4- 4	△ ☌ ☉ ☍ ♄. *Vef. det. me.* ☉
9	b	Juliani Martyris.	♉ 1	19 25	7-56 4- 5	☍ ♂. ✶ ☉. *meditore & aliqua*
		Dom. infr. Oct. Epiph. Evang. Cum				factus esset Jesus annorum 12. *Luc. 2.*
10	c	Agathonis Papæ.	♉ 13	20 16	7-55 4- 6	♄ ☍ ☽ Inc. h. q. m. 30 p. Oc. ☉
11	d	Hygini Pap. Mar.	♉ 26	21 27	7-54 4- 7	☽ h. 2 m. q. a. m. ✶ ☿. *Jeremias.*
12	e	Ernesti Presbyt.	♊ 8	22 29	7-53 4- 8	☿ ♃. ☐ ☉. *te. Turbatur*
13	f	Nicasii Abbatis.	♊ 21	23 30	7-52 4- 9	☐ ☽. △ ♄. ☐ ☿. *demus*
14	g	Hilarii Epifcopi.	♋ 4	24 31	7-51 4-10	△ ♂. △ ♃. *cum vento.*
15	a	Pauli I. Eremitæ.	♋ 18	25 32	7-50 4-11	☿ inge. ☌ ☐ ♄. △ ♃. ♂ *hu-*
16	b	Marcelli Papæ.	♌ 3	26 33	7-49 4-12	△ ♃. ☐ ♂. *mina tempestate.*
		Dom. II. post Epiph. Evang. Nuptiæ				factæ sunt in Cana Galilææ. *Joann. 2.*
17	c	SS. Nom. Jesu Ant.	♌ 17	27 34	7-48 4-13	✶ ♄. Alt. ☽ mer. G. 21 m. ♋
18	d	Cath. S. Petri Ro.	♌ 2	28 35	7-47 4-15	☍ h. a. m. 10 s. m. ☐ ♄. *Durat*
19	e	Pontiani Mart.	♍ 18	29 ♒ 36	7-45 4-16	Decl. ☉ ab æq. ab Aufl. Gr. 20
20	f	Fab. & Seb. MM.	♎ 3	0 37	7-44 4-17	☿ ☉. *eadem tempe-*
21	g	Agnetis V. & M.	♎ 17	1 38	7-43 4-19	△ ♄ ☽. *ftas. Se-*
22	a	Vincentii Mart.	♏ 2	2 39	7-41 4-20	☌ ☿ ☍. *renitas modica.*
23	b	Desponsat. B.M.V.	♏ 16	3 40	7-40 4-21	△ ☽. ☾ luc. h. q. m. 17. a. m. ♌ ☽
		Dom. III. post Epiph. Evang. Cum				descendisset Jesus de monte. *Matth. 8.*
24	c	Timothei Epifc.	♐ 0	4 41	7-39 4-23	☾ h. 3. m. 44 p. m. △ ♃ ☿.
25	d	Conversi S. Pauli.	♐ 13	5 42	7-37 4-24	☐ ☿ *Quam excepit tempus*
26	e	Polycarpi Epifc.	♐ 26	6 43	7-36 4-26	☿ ☍. ✶ ♄. ☌ ♂. *inconftans*
27	f	Joan. Chryf. Ep.	♑ 9	7 44	7-34 4-27	☐ ☽. *cum vento.*
28	g	Caroli M. Imp.	♑ 22	8 45	7-33 4-28	△ ☿ ☉. ☐ ♄. *nitibus, & re-*
29	a	Franc. Saleſii Ep.	♒ 4	9 46	7-32 4-29	☐ ♂. Limb. h 10. 1p. ☾ ♓
30	b	Martinæ Vir. Ma.	♒ 16	10 47	7-31 4-30	✶ ☿. *eſt altitudine. Bella.*
		Dom. IV. post Epiph. Evang. Ascendente				Jesu in naviculam. *Matth. 8.*
31	c	Petri Nolaſci C.	♒ 29	11 48	7-30 5-31	△ ♄. △ ♂. *alternans*

11. Stranica mjesečnika latinskog kalendara god. 1745.

i u onim godinama, koje nijesu navedene, a padaju između god. 1691. i 1705. Sačuvani su primjerci god. 1692., 1698., 1699. i 1705.

O Vitezovićevim je kalendarima opsežnije pisao Vjekoslav Klaić u svojoj studiji: Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (Zagreb 1914.).[15]) Ja ću na njegovo razlaganje dodati samo nekoliko bilješki.

Kalendar se zvao »Mesečnik« (Meſzecſnik). Prvi je primjerak, od godine 1692., sačuvan krnj, zato donosim sliku natpisnog lista god. 1698. (ispor. sliku br. 8.), tako isto i stranicu iz mjesečnika te godine (ispor. sliku br. 9.). Iz prvoga primjerka saznajemo, da je kalendar izišao i god. 1691. Na jednom naime mjestu čitamo bilješku: »V našemu lanjskoga godišća Mesečniku rekosmo nikoja od naravi zvezd bludećih . . .« Je li godišnjak 1692 izdao sâm Vitezović, nije utvrđeno, no vjerojatno je; za ostale se to godišnjake znade pouzdano.[16]) Ne zna se ni to, gdje je kalendar godine 1692. štampan, jer mu nedostaje natpisni list. U Zagrebu valjada nije, kako dokazuje Klaić (str. 94.—95.), jer je Vitezovićeva štamparija počela raditi istom god. 1695.

Po sadržaju i karakteru svom Vitezovićev kalendar vrlo mnogo podsjeća na kalendar god. 1653. Pun je i astrologije i praktike i drugog praznovjerja. God. 1692., na pr., raspravlja se o utjecaju Mjeseca na karakter i organizam djeteta prema tome, u kakvom se zviježđu nahodi Mjesec, kad se dijete rodi. Dijete, na pr., »koje se rodi, gda je Mesec u Kozlu ali Vodnaru, biva rado betežljivo od merzle močvarnosti, otokov, vetrov; jest leno v delu, činjenju i svih poslih. Ako Mesec doli jemlje, takvo je Dete podverženo kašljom, bljuvotinam i leđenoj boli . . .« i t. d. I godišnje doba,

[15] O kalendarima se govori: str. 83.; 117.—118.; 125.—126.; 195.—196.

[16] Branko Vodnik, Povijest hrv. knjiž., str. 294.—295.

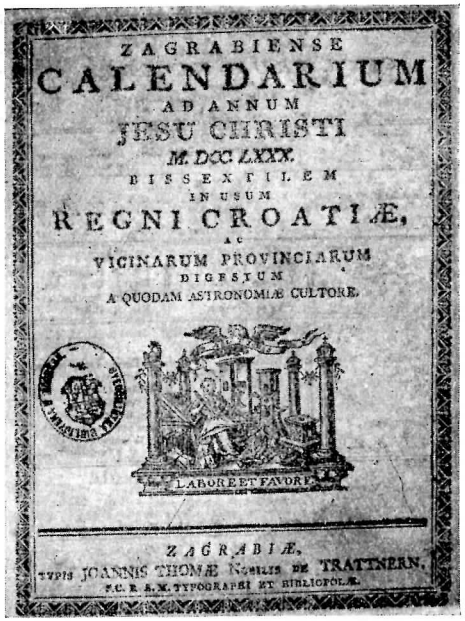

ZAGRABIENSE
CALENDARIUM
AD ANNUM
JESU CHRISTI
M. DCC. LXXX.
BISSEXTILEM
IN USUM
REGNI CROATIÆ,
AC
VICINARUM PROVINCIARUM
DIGESTUM
A QUODAM ASTRONOMIÆ CULTORE.

LABOREET FAVORE

ZAGRABIÆ,
TYPIS JOANNIS THOMÆ Nobilis DE TRATTNERN,
S.C.R.&S.M. TYPOGRAPHI ET BIBLIOPOL.

12. Natpisna stranica Trattnerova kalendara god. 1780. (16·5×21·5 cm.)

pa i pojedini dani utječu na novorođenčad. Za dane je piscu kalendara auktorom »Beda poštuvani« (Beda Venerabilis), no zanimljivo je, da na kraju tog članka ipak pisac upozorava čitača: »Ali ne veruj tomu vsemu«. Uostalom, ta proročanstva valjada i ne potječu iz Bede, već iz kojega njemačkog kalendara. Kalendar Pamfila Gengenbacha od god. 1517. (Uhl, str. 70. d.), na pr., donosi slične gluposti. Ispor.: »Die wirckung dess Jenners jn den menschen. Der yn dem Jenner geboren wirt, der wirt bald zornig v. ist doch züchtig und gütig. Er gewinnet frawen lieb, und ist sins willens . . .« i t. d. Slično veli naš kalendar za dijete, koje se rodi u ljetu: ». . . bude Človek tela dobro žestokoga i dobre spodobe, velikih očiju, gustih las, vruć i sušan, serdit«. Poslovi se ljudski moraju udešavati prema znamenjima suncopasa. Dobro je, na pr., pod Ovnom »novu opravu obleći, mir činiti, ocelj i olovo kupuvati, nohte obrezavati, u ognju posluvati i ognjene meštrije delati, u suhoj banji kupati se, začimbe kupuvati. Zlo je zaruke činiti, purgaciju aliti počist vzeti, glavu vračiti . . .« i t. d. Pomrčanja su dakako i za Vitezovića vrlo kobna. ». . . bojati se je,« sluti kalendar, »da ov Pomrak (Mjeseca) ne bude zrok i početnik novom kakvom med ljuctvom zburkanju, smutnjam, strahom, betegom, nevoljam, vnogomu zlu i velikom pomoru, a najmre starih ljudi, kojim se najveć ov Pomrak nagraža . . .«

U posebnom se članku davaju stihovana higijenska uputstva kao u mjesečniku kalendara god. 1653. Za decembar, na pr., dobijamo ovo uputstvo:

Toplo jič u toploj hiži,
Zelišća i trave biži.
Za glavnu je žilu vrime:

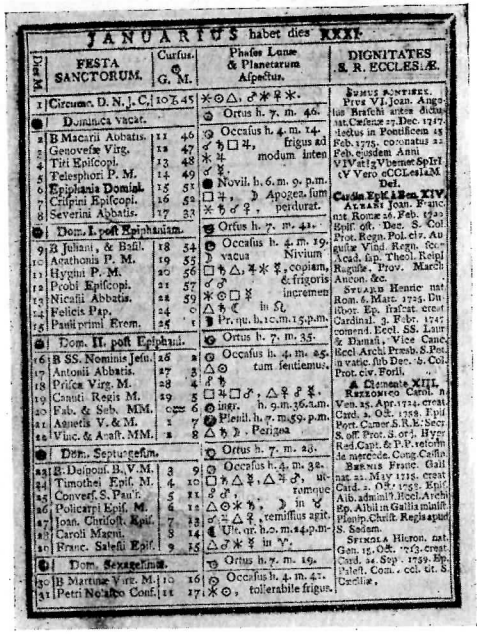

JANUARIUS habet dies XXXI.

	FESTA SANCTORUM.	Cursus. ☾ G. M.	Phases Lunæ & Planetarum Aspectus.	DIGNITATES S. R. ECCLESIÆ.
1	Circumc. D. N. J. C.	10 ♑ 45	☌☉△, ☍☿☿☌.	Romus Pontifex.
●	Dominica vacat.		☽ Ortus h. 7. m. 46.	Pius VI. Joan. Angelus Braschi antea dictus nat. Cesenæ 27. Dec. 1717. electus in Pontificem 15 Feb. 1775. coronatus 22 Feb. ejusdem Anni VIVat fg Vbsemet SpIrI (V Vero eCCLesIaM.
2	B Macarii Abbatis.	11 46	☽ Occasus h. 4. m. 14. ♂♄□♃, frigus ad	
3	Genovefæ Virg.	12 47	☌☿, modum inten-	
4	Titi Episcopi.	13 48	☍☿.	
5	Telesphori P. M.	14 49	● Novil. h. 6. m. 9. p.m.	Del.
6	Epiphania Domin.	15 51	□♄, ☽ Apogea, fum	Cardin. Eps. Libon. XIV.
7	Crispini Episcopi.	16 52	☌☉♂♀, perdurat.	Altieri Joan. Franc. nat. Romæ 26. Feb. 1700. Hujus Ofl. Dec. S. Col. Prot. Regn. Pol. civ. Aulæ Vind. Regn. fcn. Acad. Isp. Theol. Reipl. Ragufin. Prov. March. Ancon. &c.
8	Severini Abbatis.	17 53		
●	Dom. I. post Epiphaniam.		☽ Ortus h. 7. m. 42.	
9	B Juliani, & Basil.	18 54	☽ Occasus h. 4. m. 19.	Stuard Henric nat. Rom. 6. Mart. 1725. Dn. libon. Ep. Frascat. creat. Cardinal. 3. Febr. 1747. comend. Eccl. SS. Laur. & Damas. Vice Canc. Eccl. Archi Presb. S. Pet. in vatic. fub Dec. S. Col. Prot. civ. Forii.
10	Agathonis P. M.	19 55	☽ vacua Nivium	
11	Hygini P. M.	20 56	□♄△, ☌☿☿, copiam,	
12	Probi Episcopi.	21 57	☍♂, & frigoris	
13	Nicafii Abbatis.	22 59	☌☉□☿ incremen-	
14	Felicis Pap.	24 c	△♄☾ in ♌.	
15	Pauli primi Erem.	25 1	☽ Pr. qu. h. 12. m. 15. p.m.	
●	Dom. II. post Epiphan.		☽ Ortus h. 7. m. 35.	A Clemente XIII. Rezzonico Carol. n. Ven. 25. Apr. 1724. creat. Card. 2. Oct. 1758. Epis. Port. Cumer. & R. E. Secr. & off. Prot. S. or. Hyp. Red. Capt. & P. P. reform. de negotiis. Cong. Caffin.
16	B SS. Nominis Jefu.	26 2	☽ Occasus h. 4. m. 45.	
17	Antonii Abbatis.	27 3	△☌ tam fentiemus,	
18	Priscæ Virg. M.	28 4	☿☿.	
19	Canuti Regis M.	29 5	□♃□♂, △♀☿☿.	Bernis Franc. Gall. nat. 22. May 1715. creat. Card. 2. Oct. 1758. Epis. Alb. admin? Hodl. Archi Ep. Albi in Gallia mislit. Plenip. Chriss. Regis apud S. Sedem.
20	Fab. & Seb. MM.	cm 6	☽ ingr. h. 9. m. 36. a.m.	
21	Agnetis V. & M.	1 7	☽ Plenil. h. 7. m. 59. p.m.	
22	Vinc. & Anaft. MM.	2 8	△♄☽. Perigæa	
●	Dom. Septuageſim.		☽ Ortus h. 7. m. 23.	Spinola Hieron. nat. Gen. 12. Oct. 1675. creat. Card. 14. Sep. 1759. Ep. Palest. Com. eccl. ut. S. Cæciliæ.
23	B. Deiparæ B. V. M.	3 9	☽ Occasus h. 4. m. 32.	
24	Timothei Epif. M.	4 10	□♄△☿, △♃♂, ut	
25	Converf. S. Pauli.	5 11	☍☌.	
26	Polycarpi Epif. M.	6 12	△☌☿♄, ☽ in ♉.	
27	Joan. Chriſoſt. Epif.	7 13	☍☿△♀, remiſſus agit-	
28	Caroli Magni.	8 14	☾ Ult. qr. h. 0. m. 44. p.m.	
29	Franc. Saleſii Epif.	9 15	△♂☿☿ in ♈.	
●	Dom. Sexageſima.		☽ Ortus h. 7. m. 19.	
30	B Martinæ Virg. M.	10 16	☽ Occasus h. 4. m. 42.	
31	Petri Nolaſco Conf.	11 17	☌☉, tollerabile frigus.	

13. Stranica mjesečnika Trattnerova kalendara god. 1780.

Čuvaj glavu pak od zime.
Slatka kora bud v napitku:
I tak vnogo Leto k žitku[17]

No imade još i naročiti »navuk, kak se Človek ima deržati u vračenju«, a govori se u njem »od kervarenja, od počistov jemanja, od kupeli, od lasov, od nohtov«; ktome su dodani «dnevi odebrani za ženidbu, za udadbu, za seliti se, za decu od sesca odučati, za sitvu, za posad . . .« i druge poslove, koje »domaćinu ali hižnom gospodaru potrebno i hasnovito (je) znati . . .« — dakle tipični sadržaj starih njemačkih kalendara, za koje Uhl (str. 26.) ističe, da, pored kronoloških podataka, još donose »gewisse abergläubische Regeln über Haarschneiden, Aderlassen, Nägelkürzen, Schröpfen, Baden, desgleichen über Säen, Pflanzen, Ernten, Holzfällen etc.; Regeln, die im letzten Grunde auf den Einfluss des Ptolomäischen Planetensystems zurückgehen«.

I tako zvana »seljačka (ratarska) pravila« (»Bauernregeln«) nahodimo prvi put u kalendaru god. 1692., raspoređana po mjesecima. Za septembar, na pr., čitamo:

Vnogi želud o Miholju,
Pred Božićem snig u polju.

[17] Uhl (str. 110.) donosi iz kalendara štampanoga u Magdeburgu god. 1598. za decembar ovo pravilo:

Christmon wil warme speise han,
Zum Heupt magstu wol Aderlan,
Hüt dich vor kelt und newen Wein,
So du wilt gesund vnd frisch sein.

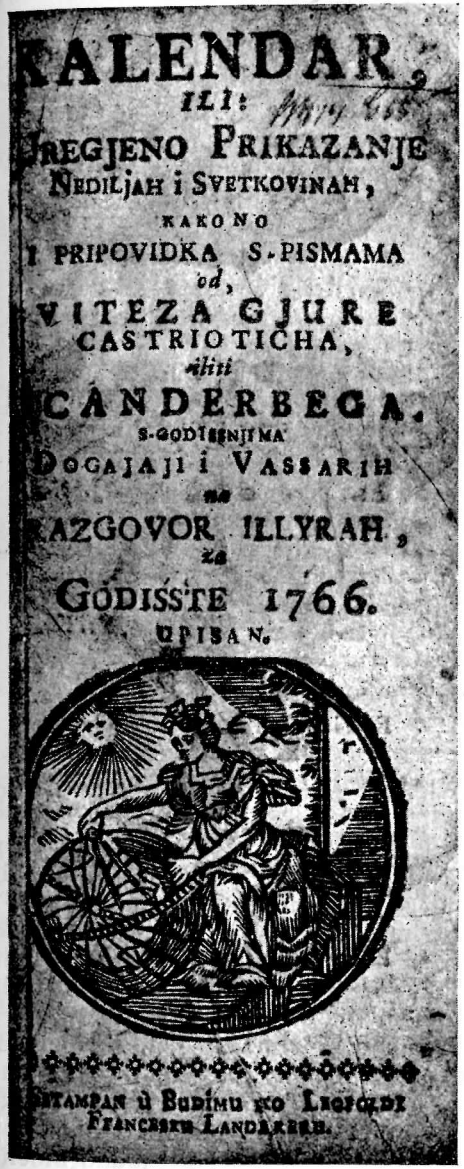

KALENDAR,
ILI:
REGJENO PRIKAZANJE
NEDILJAH I SVETKOVINAH,
KAKO NO
I PRIPOVIDKA S. PISMAMA
od,
VITEZA GJURE
CASTRIOTICHA,
zvani
CANDERBEGA,
S-GODISSNJIMA
DOGAJAJI I VASSARIH
na
RAZGOVOR ILLYRAH,
za
GODISSTE 1766.
UPISAN.

STAMPAN ù BUDIMU PO LEOPOLDI FRANCISKU LANDERERU.

14. Natpisna stranica »slavonskog« kalendara godine 1766. (U sveuč. knjižnici u Zagrebu. R 2181. — 6·5×15 cm.)

Ljvani, Junius. Stari Kalendar.
Imade Danaa XXX. Majus.

	Evangelje Luke 14.	*Ivan 16.*
1	Ka. Simeon vedro	21 A4. Cant.
2	Eraſ. Dan dug 15. s.	22 Helena
3	Oliva	23 Deſider.
4	Quirin vruche	24 Joanna
5	Bonifac. slidi	25 Urban
6	Norbert. vitar	26 Nicola
7	Roberto kiſsa	27 Ivan Pap.
	Evangelje Luke 15.	*Ivan. 16.*
8	E3. Medard	28 A5. Reg.
9	Prim. i F. (7. pop.	29 Teodoſ.
10	Onoph. vlaxno.	30 Felix
11	Barnaba Izhod sun.	31 Petronil.
12	Baſilid. (4. s. 5. m.	1 J. Spas. d.
13	Ant. od Pad. vruche	2 Eraſm.
14	Eliſeo	3 Oliva
	Evangelje Luke 5.	*Ivan 25. i 16.*
15	E4. Vid. M.) 5. s.	4 A6. Exan
16	Juſtina (24. m pop.	5 Bonifac.
17	Adolf. neſtalno	6 Norbert.
18	Ciriak	7 Robert.
19	Gerv. Prot. ugodno	8 Medard.
20	Silver.	9 Prim. i F.
21	Aloiſio	10 Onoph.
	Evangelje Matth. 5.	*Ivan 14.*
22	E5. Paul. ● 6. sat.	11 A Duhor
23	Agrip. † (10. m. po.	12 Duh pon.
24	Ivan Kerſt. Pocesta	13 Duh. ut.
25	Proſper Iit. najduljiſ	14 Eliſeo
26	Guib. ugodno (dan	15 Vid.
27	Ladislao K. mutno	16 Juſtina
28	Leon. † na munje	17 Adolf.
	Evangelje Marke 8.	*Ivan 3.*
29	E6. Peter i Pav. (9.	18 A Troiſt.
30	Theodoſ. (s. 11. uj.	19 Gerv. Pro

15. Stranica mjesečnika »slavonskog« kalendara god. 1766.

Uhl (str. 85.) pominje ovu njemačku regulu: »Ist der öpffel (Eychöpffel vmb Sanct Michels tag) vil vnd frü, so wirdt der Winter frü, vnnd vil Schnee vor Weihnachten . . .«, počem možemo zaključiti, da su i mnoga »seljačka pravila« u našim kalendarima njemačkog podrijetla.

Godine 1698. i 1699. imade Vitezovićev kalendar, pored imena »Mesečnik«, još i natpis »Zoroast Hervacki«. U oba godišnjaka izdavač istupa

16. Natptsna stranica kajkavskog kalendara godine 1786. (U sveuč. knjižnici u Zagrebu. R 1883. — 8×10·5.)

pod pseudonimom »Radovan Javorikovič«. Iz godišnjaka 1698. doznajemo, da je kalendar izišao i god. 1697.[18])

Kalendar god. 1698. donosi u mjesečniku, pored kronoloških, astronomskih i meteoroloških podataka još i »Priričnik«, zbirku stihovanih mudrih rečenica, koje sa samim kalendarom nijesu ni u kakvoj vezi[19]), a kalendar god. 1699., osim »Priričnika«, ima još i posebni poučni članak: »Red i versta Kraljev Hervackih počamši od Ostrivoja«. Ovo je prvi put, da hrvatski kalendar donosi štivo, koje ne služi prosto kronologiji ili praktiki, već hoće da čitača i pouči i oplemeni.

Začudo je, da su izdavači kalendarâ istom vrlo kasno došli do uvjerenja, kolika silna snaga stoji u tome književnom preduzeću, i koliko ono može poslužiti obrazovanju i prosvjeti najširih narodnih redova. Otkako je izumljena štampa, kalendar je — dok nema novinâ — jedini tiskopis, koji svake godine ponovo dolazi u narod. Tako je on mogao biti jedno moćno sredstvo u rukama onih, koji su htjeli utjecati na narod i rukovoditi ga. S pravom je Ivan Filipović, u svom kalendaru »Narodna knjiga« (1858. do 1860.), napisao ove riječi: »Želeć, da svojim sunarodnikom pribavim kakvu takvu korisnu knjigu, dadoh se evo na izdanje ovoga Koledara. Da sam se pako baš Koledara prihvatio, uzrok je . . . taj, što je Koledar knjiga, kojom se narodu ponajviše koristiti može, jer on u

[18] »V ostalih duguvanjih i stvarjah«, kazuje izdavač na jednom mjestu, »naj se ravna hižni gospodar polak lanjskoga našega navuka . . .«

[19] O »Priričniku«, po kojem se dade utvrditi auktorstvo Vitezovićevo za kalendar, pisali su Vodnik i Klaić na prije kazanim mjestima.

17. Stranica mjesečnika kajkavskog kalendara god. 1786. (Mjesec »Klaſzen«.)

narod najviše prodire . . .« Dokaz je širokog pogleda Vitezovićeva kao literata, da je on prvi u nas upoznao u tome pogledu znamenovanje kalendara.

Posljednji sačuvani primjerak Vitezovićeva kalendara potječe iz god. 1705., ali sad se on ne zove više »Zoroast«, već samo »Misečnik hervacki«. Izdavač se naziva »Radovan Zelenlugović«. Taj je godišnjak vrlo mršav. Zdrave pouke ima malo, ali astrološko se stanovište ističe s osobitom oštrinom. »Vnogi Vračniki aliti Ličniki,« kazuje izdavač, »malo paze na nebeske poglede u vračenju svojih betežnikov, zato s njimi groblje hitro napunjavaju . . .«, a trebali bi to činiti, »budući da se od Nebeskih vsa i vsakotera Zemaljska ravnaju i po njih ustaju, po njih živu i ginu . . .«

Iza Vitezovića kao da je izdavanje godišnjega kalendara u kajkavskom narječju za duže vremena zapelo. Nemamo nikakovih vijesti o tome, da li je između god. 1705. i 1769. (ili 1770.) izlazio kakav hrvatski kajkavski kalendar. A možda i nije izlazio. Obrazovani su krugovi u Hrvatskoj potkraj XVII. i na početku XVIII. stoljeća sve više prihvatili latinski govor kao govor društvenog saobraćaja, pa je bilo uopće malo zanimanja za narodni jezik. No potreba se kalendara ipak osjećala, pa da se zadovolji ta potreba, počeo je štampar i knjižar Ivan Weitz u Zagrebu negdje u petom deceniju XVIII. stoljeća izdavati latinski godišnji kalendar. Taj se kalendar isprva zvao »Calendarium Zagrabiense«, kasnije, od god. 1769., »Zagrabiense Calendarium«, a izlazio je više od stotinu godina. No zapravo se tu radi o dva »Zagrabiense Calendarium«, o dva preduzeća istoga imena. Onaj prvi »Z. C.«, koji je osnovan od štampara Weitza, izlazio je brigom i trudom različnih zagrebačkih tiskara i knjižara — najprvo Weitza (do 1751.), zatim redom: udove Ane Marije Weitz (1752.), baštinikâ Weitzovih

(1753.—1754.), Antuna Reinera (1755.—1758.), Kajetana Härla (1759. do 1763.), Franje Zerauschega (1764.—1768.), Antuna Jandere (1769.—1772.), udove Julijane Jandera (1773.—1778. ?) i Josipa Kotschea (1779. ? do 1808.).[20] Kalendar mora da je imao vrlo dobru prođu, pa je razumljivo, da se doskora protiv njega podigao opasan konkurent. God. 1773. naime dobio je bečki štampar Ivan Toma pl. Trattner kraljevski privilegij za otvorenje tiskarnice u Varaždinu, koji je u ono doba bio centar uprave u Hrvatskoj. Čim je tiskarnica bila otvorena, Trattner je odmah počeo izdavati, sasvim prema ugledu i uređenju zagrebačkog »Calendariuma«, latinski kalendar pod imenom »Varasdinense Calendarium«.[21] Taj je kalendar kroz tri godine (1774.—1776.) izlazio u Varaždinu, a kad je onda požar opustošio Varaždin i Trattner preselio u Zagreb, nastavi on izdavati svoj kalendar u Zagrebu, ali sad pod imenom »Z. C.« I tako odsad Zagreb imade d v a »Z. C.«, koji uporedo izlaze do god. 1808. Trattner izdaje svoj kalendar do god. 1794.; pošto je onda biskup Vrhovac prekupio njegovu tiskarnicu, izlazi mlađi »Z. C.« god. 1795. i 1796. »Typis Episcopalibus«, a počevši od god. 1797. izdaje ga Antun pl. Novosel, šurjak biskupov, koji je preuzeo biskupsku tiskaru. Starijemu, Kotscheovu, »Z. C.« prekide se nit života god. 1808., kad je prestala raditi štamparija Kotscheova; no mlađi, Novoselov, »Z. C.« izlazi dalje u istoj tiskarnici, kojoj su se više puta mijenjali vlasnici (do god. 1800. Antun Novosel, do 1825. Franciska Novosel, god. 1826. Josip Rossy, od god. 1827. Franja Suppan), barem do god. 1846.

Da ogledamo najprvo stariji »Z. C.«!

Kalendar je izlazio u obliku 4° i zadržao taj oblik kroz cijelo vrijeme svoga izlaženja. Prvi sačuvani primjerak imade ovaj natpis: **CALENDARIUM** | ZAGRABIENSE, | **AD ANNUM** | NATAE SALUTIS | **MDCCXLV.** | PRIMUM POST BISSEXTILEM. | **Juxta Meridianum Zagrabiensem, & Elevationem** | Poli 47. Graduum, & Minutorum 44. | **IN USUM REGNI CROATIAE,** | AC VICINARUM PROVINCIARUM | **DIRECTUM.** | A Servo, gnaro Astronomiae. | ZAGRABIAE, | **Typis, & Sumptibus JOANNIS BAPTISTAE WEITZ,** | Inclyti Regni Croatiae Typographi, Annô 1745. (Ispor. sliku br. 10.) Štampom istaknute riječi štampane su crvenim mastilom.

Jezik, u kojem je kalendar složen, a i čitavo njegovo uređenje dokazuje, da je bio određen samo za obrazovane krugove hrvatskih čitača. Mjesečnik je pomno izrađen, te imade u njem sva sila bilješki astronomskih, ali i astroloških. Kazuje se, na pr., »Cursus Lunae«, »Cursus Solis«, ali

[20] Godišnjake kalendara od 1775. do 1780. nijesam imao u rukama, pa kombiniram one dvije, znakom pitanja označene, godine prema Klaićevu Knjižarstvu (str. 17.—26.)

[21] VARASDINENSE | **CALENDARIUM** | AD ANNUM | **JESU CHRISTI** | M. DCC. LXXIV. | **SECUNDUM POST BISSEXTILEM.** | IN USUM | **REGNI CROATIAE,** | AC | **VICINARUM PROVINCIARUM** | DIGESTUM | **AB CULTORE ASTRONOMIAE.** | Cum Privilegio Sacrae Caesareae, & Apost. Regiae Majestatis. | VARASDINI, | **TYPIS JOANNIS THOMAE NOBILIS DE TRATTNERN,** | Sac. Caes. Reg. Apost. Maj. Typographi et Bibliopolae.

Oblik 4°. Štampom istaknute riječi štampane su crvenim mastilom. Godišnjak je posvećen banu Nadaždu. Kalendar donosi članak: Genealogia Aug. Imp. Rom. Regum Europae, dok godišnjak 1776. ima ulomak iz prve knjige Lucićeva djela »De Regno Dalmatiae, et Croatiae«.

se kazuje i »Aspectus Lunae cum Planetis; horum inter se, ac variae observationes in sing. dies.« (Ispor. sliku br. 11.) Pa i inače, dajbudi u starijim godišnjacima, astrologija i praktika zapremaju važno mjesto u kalendaru. U prvom sačuvanom godišnjaku imade, na pr., članak: Prognosis Coniecturalis Astrologica. Tu se najprije govori o pomrčinama i drugim znatnim astronomskim pojavama (Eveniet... insignis coniunctio Lunae cum Venere per telescopia spectanda..., a onda o godišnjim dobima — sasvim stručno i trijezno, počem se razbira, da je odista taj dio kalendara uredio »Servus, gnarus Astronomiae«.) No na kraju članka imade i ova bilješka: »Minatur vero anni huius constitutio varias affectiones pulmonum, stomachi debilitates, interna apostemata et laterum puncturas...« — a imade i potpunu »praktiku«: Tabula, quoad cursum Lunae per signa Zodiaci, quandonam respectu cursus Lunae, signorum quae percurrit, bonum, vel malum, vel indifferens sit. »Tabula« vrlo savjesno poučava, kad treba, dašto prema položaju zvijezdâ, »sanguinem mittere«, «medicinas sumere«, »balneis uti«, »aedificare, piscari, caedere ligna pro aedificiis, seminare et plantare«. No malo pomalo opaža se i u ovim člancima utjecaj njemačkog racionalizma. Kalendar god. 1750., na pr., donosi opsežne »Ephemerides Oeconomicae«, kojima su dodane i »Observationes Rusticae«, t. j. t. zv. »Bauernregeln«, kao na pr.:

Ex serenitate Autumni fit hiems frigida

Quando prata virent Natalis tempore Christi,
Paschatis in festo tum nive tecta latent...

ali pisac dodaje članku vrlo razboritu »Annotatio supra praedictas Rusticorum et vulgi observationes« s ovom bilješkom: »Ex praedictis his observationibus aliquae nullo innituntur principio physico, adeoque prorsus sunt incertae; nonnullae vero habent aliquod fundamentum physicum, adeoque sunt probabiliores, non tamen omnino infallibiles et certae«. Ona druga gore navedena regula tumači se na pr. racionalistički ovako: Nam trigus biemis, quo tardius incipit, eo diutius durare solet. I. god. 1757. ispričava se izdavač: Caeterum quas hic et in singulos dies coniecturas (o vremenu) adnectimus, non ex Astris, aut diverso inter se Planetarum positu, sed e loci situ, aliisque adiunctis verisimiliter petimus. No istom s novijim vremenom nestaje astrologije i praktike posve iz kalendara.

Pouka i zabava, koju je prvi uveo Vitezović u kalendar, imade i u latinskom kalendaru svoje stalno i ugledno mjesto. Već u prvom sačuvanom godišnjaku nahodimo nastavak poučnoga članka, kojemu je općeni natpis: Historia Turcica, gdje se opsežno pripovijeda o običajima i ostalim prilikama kod Osmanlijâ. God. 1751. i 1752. imade također oduži članak historičkoga karaktera: Synopsis Chronologica de rerum initiis. Kako u ono doba još nema novinâ u Zagrebu, izdavači se kalendara staraju da obavijeste čitače svoje o svemu, što se važno desilo u prijašnjoj godini. Osobito o ratovima vodila se velika briga. Tako se od god. 1758. dalje (svakojako još 1762.) opisuje sedmogodišnji rat pod natpisom: Ephemeris brevicula praesentis belli Borussici — dašto u formi kronike. No upletene su i druge vijesti: na pr. da je bio potres u Zagrebu. Kraj članaka historičkih i kroničarskih ima ih i s drugim sadržajem: »Prognosis Cabalistica Vatis Angli« (1758., 1762., 1767.—1772.; bilješka kazuje, da je to prijevod

iz engleskoga), zbirka satiričkih epigrama, ali ne osobito duhovitih[22], »Schola Salernitana de conservanda bona valetudine« (1753., 1754., 1805., 1807.), ulomci iz poznatog sredovječnog higijenskog vademecuma; »Approbata Media aquis submersos, et suffocatos, ac alia ratione infortunatos homines aptissime iuvandi« (1781.). Kad je onda kalendar imao da se opire konkurenciji Trattnerova preduzeća, morao je i književnom dijelu svom posvetiti više brige. Kalendar donosi ili aktuelne članke (»Fundamenta quibus ostenditur tres inferiores Sclavoniae comitatus semper ad Iurisdictionem Regni et Bani Sclavoniae pertinuisse«, 1791.) ili umeće radnje odličnih domaćih učenjaka (»Dissertatio qua in agro Schitarjevo ad decimum lapiden Zagrabia in exortum remoto Andautoniam oppidum titulo reipublicae olim stetisse monstratur«, 1792., (bez sumnje) od Andrije Blaškovića; »Sisciae urbis in Pannonia olim celeberrimae imago«, 1793.—1794., od Matije Petra Katančića; »Veteris Pannoniorum linguae exetasis Philologica«, 1795., od istoga); ili najzad preštampava starija vrijedna djela (Vitezovićevo »Plorantis Croatiae« etc., 1797.—1803.; »Bosna captiva«, 1796.; »Stemmatographia«, 1808.). Članci su, osim preštampanih djela, redovno anonimni; samo Katančić označuje svoje inicijalima M. P. K. P[rofessor].

Naročitu su vrijednost davali, a davaju još i danas, kalendaru pomno vođeni imenici časnikâ i službenikâ (»Dignitates et Officia«) u Hrvatskoj. Misao, da se u kalendaru donose imena javnih zvaničnika, iako nije originalna[23], ipak je za Hrvatsku bila nova i mnogo je pridonijela, da je kalendar imao toliku prođu. Izdavač je tim imenikom činio važnu uslugu uredima i poslovnom svijetu, ali je također ugađao taštini onih, koji su nahodili svoje ime naštampano u tiskopisu toliko raširenom. Stoga i vidimo, da se taj dio kalendara od prvih čednih pokušaja doskora razvio u potpuni shematizam zvaničnog aparata u Hrvatskoj i Slavoniji, te je najzad cijelom kalendaru podavao njegovo glavno obilježje.

Prirodno je, da je mlađi »Z. C.«, koji je, kako je pomenuto, počeo u Zagrebu izlaziti godine 1777., kao konkurent nastojao da točno podražava svom starijem drugu, ali ujedno i da ga nadbije privlačljivijom spoljašnjom opremom (ogleda i uporedbe radi donosim snímke natpisnoga lista i jedne stranice mjesečnika godišnjaka 1780.; ispor. slike br. 12. i 13.) i biranijim

[22] Na pr.

Ut cibus sapit male
Qui prorsus caret sale:
Sic ioci absque ingenio
Pro docto non sunt genio.

Ad plene describendam pravitatem Mundi
Pro calamis haud sufficiunt anserum fundi.

Teneat Polonia
Sui custodiam;
Ne intret invidia
Prodatque Patriam (god. 1770.).

[23] Taj su običaj uveli francuski kalendari, napose »Almanach Royal« (od god. 1682.). On je također prvi donosio genealogiju kraljevske kuće, oglašivao vašare i obznanjivao kretanje poštanskih vozova, što su sve naskoro prihvatili njemački, a onda i naši kalendari. Već i »Zagrabiense Calendarium« oglašuje »Cursus Postarum« i donosi »Nundinarum notitia«.

sadržajem. Oblik mu je 4°, a donosi, kao onaj, kalendarij, književni prilog i obilni imenik zvaničnikâ. Dokle izlazi kod Trattnera i u vatri konkurencije, lako se razbira da ga uređuje vještija ruka, te je on uistinu u mnogom čemu bolji i napredniji od svoga starijega druga. Astrologiji i praktiki nema mnogo mjesta u kalendaru; u Beču se već znalo, da to ne pripada u kalendar određen za čitače, koji se ubrajaju među obrazovane krugove. Naprotiv se književnom prilogu priklanja velika briga. Okretni izdavač nastoji da štivo u kalendaru bude što aktuelnije, i da kalendar što više nadomještava novine kojih još nema. Članci kao: Historia belli nuperi Austriam inter et Borussiam in Ephemeridem relata (godine 1780.; radi se o ratu godine 1777.—1779.); Ephemeris rerum memorabilium proxime vertentis anni 1780. (godine 1781.); Varia fortuna belli praesentis Austriaco-Russico-Turcici Ephemera narratione descripta (god. 1789.—1791.); Epitome annorum quibus Josephus II. S. R. Imperium et hereditaria regna gubernavit (god. 1791.) — mogli su doista poslužiti kao neki surogat novinê. Uzato se i on osvrće na domaću stariju povijest. Ulomci iz Ivana Lucića, koji su otpočeli izlaziti u varaždinskom kalendaru, nastavljaju se u zagrebačkom godine 1777. i 1778. Od godine 1782. počevši preštampava kalendar »Series Banorum Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae«, koju da je napisao »civis noster Vir Philologus« i štampao »Typis Tyrnaviensibus«. Za vrijeme dok kalendar izlazi »Typis Episcopalibus«, Katančić, iznevjerivši se Kotscheu, uvršćuje u nj svoj članak »Memoria Belgradi olim Sindiguni a priscis temporibus ad recentioren aetatem perducta« (god. 1795. i 1796.). Vrijednost kalendara, dajbudi u literarnom pogledu, počinje opadati, kad štampariju preuzima Novosel. Već u prvim godišnjacima opažava se nedostatak vješte uredničke ruke, ali, dok izlazi Kotscheov »Z. C.«, izdavač mlađega kalendara ipak još uvijek nastoji da časno izdržava konkurenciju starijega druga[24]) No čim je nestalo Kotsheova »Z. C.«, izdavač je Novoselova kalendara, riješivši se konkurencije, koja ga je sputavala, ubrzo krenuo drugim pravcem. Najprvo ispada literarni prilog (već god. 1808.), a zato se uvećava imenik: od god. 1809. donosi kalendar potpuni »Schematismus Cleri«, ća i s posebnim natpisnim listom. Od godine 1825. mijenja se i oblik kalendara; on se štampa u 8° i dobiva sve više izgled jednog »Imenika dostojanstvenikâ i službenikâ«, kojemu je kalendar samo prikrpina, dobrovoljni dodatak izdavačev. Ali to i jest razlog, da je taj latinski kalendar, premda gotovi anahronizam u godinama ilirskog zanosa, ipak produžio vijek svoj malone do vremena apsolutizma. Istom kad su i hrvatski i njemački, u Hrvatskoj štampani, kalendari donosili opsežne zvanične shematizme, pa kad latinski jezik, posve istisnut iz uredâ i školâ, iščezava iz javnoga života u Hrvatskoj, nestaje i taj, može se reći, posljednji izdanak hrvatskog latinizma s našeg književnog trga.

Dok je tako latinski kalendar kroz gotovo potpuni jedan vijek zadovoljavao potrebe hrvatske inteligencije, za potrebe su nižega pučanstva, koje nije znalo latinski, skrbili pučki kalendari, koji su izbili na površinu u vrijeme, kad je latinski kalendar bio u jeku. Imade ih i u Hrvatskoj i u Slavoniji, no slavonski je za četvrt vijeka stariji. Već malo decenija iza

[24] God. 1797. ima kalendar članak »Series Episcoporum Zagrabiensium« preštampan iz Farlatija; god. 1798.—1800. prijevod: Historia Illyrici ex opere Manuale Geographicum Ignatii de Lucca; god. 1801. počinje izlaziti »Historia Uskokorum ex Gebhardo, aliisque«, koja se, s nekim prekidima (god. 1806. i 1808. pominje se članak na natpisnom listu, ali ga nema u kalendaru), nastavlja do god. 1807.

oslobođenja Slavonije od turske prevlasti počinju franjevci izdavati godišnji kalendar za katolički puk u Slavoniji i Ugarskoj. Taj se kalendar, jer u Slavoniji nije bilo tiskarnice, iznajprije štampao u Budimu. Prvi je godišnjak izišao god. 1743.

O historijatu toga kalendara crpamo neke vijesti iz Jakošićeva spisa »Scriptores Interamniae«, koji je štampan u 2. knjizi »Građe za povijest hrvatske književnosti«. Jakošić naime kazuje, da su »Calendarium Illyricum« izdavali redom: Đuro Rapić (1743. i 1744.), Jerolim Lipovčić (1745.—1755.), Marijan Lanošević (Lanosović; 1778.—1786.), Ivan Matković (1792.) i Aleksander Tomiković (1793.—1817.). Ktome imamo još bilješku u Kukuljevićevoj »Bibliografiji« (str. 119.), da je »kalendar ilirski« od 1754.—1780. u Budimu izdavao Emerik Pavić. No otkako je Osijek dobio štampariju (a to je bilo oko god. 1770.), počinje doskora i u Osijeku izlaziti pučki kalendar, te ne znamo, jesu li, dalje od god. 1770., oni kod Jakošića pomenuti pisci uređivali budimski ili osječki kalendar. Za Matkovića (koji jedini od pomenutih urednika nije franjevac) znamo izvjesno da je uredio osječki, a za Rapića, Lipovčića i Pavića da su uređivali budimski kalendar; Tomiković je valjada bio urednik osječkog kalendara. Za Lanovića zasad još držim da je uređivao budimski kalendar, jer mi nije poznat nijedan primjerak osječkog kalendara iz onog vremena.

Najstariji primjerak slavonskog kalendara, što se sačuvao, i to budimskoga, potječe iz godine 1766. Natpis mu je:

KALENDAR | ILI: | **UREGJENO PRIKAZANJE** | NEDILJAH i SVETKOVINAH, | KAKONO | I PRIPOVIDKA S-PISMAMA | od, | **Viteza Gjure** CASTRIOTICHA, | iliti | **SCANDERBEGA,** | S-GODISSNJIMA DOGAJAJI [sic] i VASSARIH | na | **RAZGOVOR ILLYRAH,** | za | **GODISSTE 1766.** | UPISAN. | **SSTAMPAN ù BUDIMU po LEOPOLDI** | FRANCESKU LANDERERU. |

Štampom istaknute riječi štampane su crvenim mastilom. (Ispor. sliku br. 14.) Oblik je kalendara čudan: obična osmina prerezana dužinom ozgo dolje upola. Mjeseci su kazani hrvatski (ikavski) i latinski: po jedan stupac donosi »novi«, a po jedan »stari kalendar«. Uz imena svetaca zabilježeno je vjerojatno vrijeme, a ima i drugih kalendarskih bilješki. (Ispor. sliku broj 15.)

Taj najstariji slavonski kalendar čini vrlo prijatan utisak. Razbira se da su franjevci, veoma razborito, pučki kalendar smatrali knjigom, koja ima također širiti obrazovanje među narodom, koristeći se evolucijom, što ju je u XVIII. stoljeću prošao njemački pučki kalendar pod utjecajem prosvjetiteljskog pokreta. Kalendarski je dio stegnut na najnužnije, a kud i kamo je veća briga posvećena zabavno-poučnom dijelu. Taj dio na prvom mjestu donosi: Ispisanje života i viteškoga vojevanja Gjure Kastriotića iliti Skanderbega — koje od ono 48 stranica zaprema 31 stranicu. »Ispisanje« je u prozi, ali se prekida pjesmama, koje su mahom uzete iz Kačića, dašto iz kruga pjesama o Skanderbegu; pripovijedanje je naivno, ali glatko i čitko. Ako i nema u tome ispisanju osobite pouke za slavonskog seljaka, ipak je pripovijedanje o viteškom Skanderbegu u Slavoniji, koja se još sjećala ljutih bojeva s Osmanlijama, moglo pobuditi živo zanimanje; a svakojako ima u takvom pripovijedanju više zabave i pouke nego u astrološkim glupostima, recimo, Vitezovićeva kalendara. Samo u drugom dijelu kalendara, gdje imade nekoliko medicinskih uputstava (»Slide nike majstorije

i likarije«), izbija još na površinu naivnost starijih kalendara. Tako »za uzdržati vazda dobar vid« pisac preporučuje ovo sredstvo: »Ufati živu vranu, izvadi joj obedvi oči, naniži i[h] na konac, obisi na vrat i nosi; i tako ćeš sačuvati oči od svake bolesti«. U tome se dijelu samostanska odgoja i tradicija za izdavača kalendara (koji je valjada Emerik Pavić) pokazala jača od dobrih uzora, što ih je imao pred sobom. Na kraju kalendara imade još jedan posve praktički dodatak: »Pokazanje Vašarah, navlastito u onih državah, u koji pribivaju Iliri, i na iste običaju odilaziti«. Te su »države«: u Madžarskoj »s desne strane Dunava«; »s live strane Dunava«, Tise i po Bačkoj; po Srimu i Slavoniji; po Banatu i okolišu. Po ovom pregledu možemo otprilike prosuditi, u kojim se krajevima čitao budimski kalendar.

Slavonski su kalendari, i budimski i osječki, bili vrlo duga vijeka. Oko njihova su se uređivanja trudili i neki naši viđeniji književnici. Tako su budimski kalendar uređivali Požežanin Antun Nagy (1813.—1823.) i Brođanin Ignjat Alojzije Brlić (1836.—1855.). Osječki je kalendar svoje najplodnije doba doživio za Adama Filipovića Heldentalskoga, koji ga je uređivao od godine 1822. pa do, navodno, god. 1871.[25]) Obaju kalendara nestaje istom u novije vrijeme: budimskog negdje u sedmom, a osječkog u osmom deceniju XIX. vijeka. Zamijenila su ih druga slična preduzeća.

Kajkavski je pučki kalendar počeo izlaziti u Zagrebu oko god. 1770. Prvi mu je urednik bio poznati pučki pisac Pater Gregur Kapucin (Juraj Malevac[26]). Na jednoj hartijici, koju je gosp. Franjo Fancev otkrio u arhivu Jugoslavenske akademije, Pater je Gregur svojom rukom zapisao svoj književni rad do god. 1800., i tu čitamo na posljednjem mjestu ovu bilješku: (edidit) Calendaria Croatica ab Anno 1769 usque modo (t. j. 1800.) cum additamentis in versu Croatico. Gregur se dakle prihvatio uređivanja kalendara god. 1769., ali prvi je godišnjak, rekao bih, izišao istom god. 1770. Latinski naime »Z. C.« obznanjuje god. 1770. prvi put »Calendaria Croatica«, koji su se prodavali po 3 novčića. Prvi pak primjerak toga kalendara, koji se sačuvao, potječe iz god. 1786. Natpis mu glasi: NOVI | **KALENDAR** | Za leto 1786. | **Vu Zagrebu pritizk. pri Jozefu Kotsche.** | Štampom istaknute riječi crveno su štampane. (Ispor. sliku br. 16.)

Već prvi primjerak kalendara imade onaj tipični oblik, što ga je taj kalendar zadržao do najnovijeg vremena. Štampan je kao malena knjižica u 16°. Kalendarski je dio također, kao kod »slavonskog«, stegnut na najpotrebnije. Na dvije se stranice donosi tumačenje kalendarskih znakova: nebeskih znamenja, suncopasnih zviježđa, mjesečnih mijena i meteoroloških bilješki. Mjeseci su kazani samo hrvatski, dašto u kajkavskom narječju: Prosinec, Sečen, Sušec, Mali Traven, Veliki Traven, Klasen, Serpen, Velikomešnjak, Malomešnjak, Miholjščak, Vsesvečak, Gruden. Uza svaki mjesec imade, kao u kalendaru god. 1653., karakteristička za onaj mjesec sličica.[27]) (Ispor. sliku br. 17.) »Dann folgen«, opisuje Uhl njemački »Bauernkalender« (str. 80.), »in jedem einzelnen Monat 29—31 dreieckige Zacken hinter einander. Die Zacken, die ein Fest bezeichnen, sind r o t gefärbt; überdiesen roten Dreispitzen sieht man die Bilder oder Symbole der betreffenden Heiligen und Feste... Die ganze Einrichtung erinnert noch an den Com-

[25] Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Heldentalskoga (Rad 203., str. 43.—101.).
[26] Pater Gregur Kapucin (Juraj Malevac) (Rad 207.).
[27] Sličice prikazuju iste prizore kao one u kalendaru god. 1653.

putus der Herrad von Landsberg, die Runenschwerter des Mittelalters und an die Brieger Kalendertafel.[28]) « Slično je tako, kako se razabire po slici, uređen i hrvatski pučki kalendar, te se prema tome vidi, da su ti »hijeroglifski znakovi« (kako ih je nazvao Ljudevit Gaj; ispor. Kukuljevićevu »Bibliografiju« str. 228.), iz kojih seljački svijet još i danas crpe kalendarsko znanje svoje, dajbudi staroga i časnoga podrijetla.

U drugom, zabavnom, dijelu (jer sad već i kajkavski kalendar imade redovno zabavni dio) štampana je pjesmica u osmercima s natpisom: Valput[29] drugoč prorokuje.[30] Pjesma je ispjevana sasvim u duhu i prema tehnici ostale Gregurove poezije. »Valput« proriče, kakvo će vrijeme biti iduće godine, i to za svaki mjesec napose, ali — i u tome se pokazuje utjecaj naprednijega vremena — to je proricanje skroz šaljivo, samo što, nažalost, šala nije ni sočna ni duhovita. Za »Januarius« se na pr. kazuje:

Nut! kak lane, tak i sada
beli sneg je zapal — kada,
povečte mi, čerljen biše?
toga nigdor ne vidiše.

Pod natpisom »Novi kalendar« izlazio je kalendar do god. 1811. Godine 1812. prozvao se »Horvatskim kalendarom«. U novije doba, kad hrvatski jezik ulazi u škole, kalendar se oblači u štokavsko ruho. I ime mu se mijenja: odsad se zove »Šoštar«. A pod tim imenom izlazi još i danas.[31])

Résumé. L' auteur (membre de l' Académie Yougoslave) nous donne une esquisse de l' histoire de l' almanach croate. Avant l' an 1582 il' n'y avait pas probablement des almanachs croates à l' usage laïque, mais seulement des calendriers manuscrits (depuis 1483 aussi imprimés) à l' usage ecclésiastique dans certaines parties du Littoral Croate, de la Dalmatie, de l' Istrie et de quelques îles de la mer Adriatique, où le clergé catholique avait la permission de se servir de la langue croate dans le culte divin. La plupart de ces calendriers appartient aux siècles XIV et XV. Le peuple laïque, en tant qu'il en avait besoin, devait se contenter des almanachs ou calendriers latins, italiens et allemands importés de l' étranger. Après l' an 1582. c'est-à-dire après la réforme du calendrier du pape Grégoire XIII, on commença à imprimer pour le peuple croate des calendriers dans des livres de prière et autres livres pieux, pour l'accoutumer au nouveau calendrier grégorien. Les premiers almanachs annuels, almanachs dans le propre sens du mot, commencérent à paraître vers le milieu du XVII. siècle. Au XVIII. siècle l'imprimeur Jean Weitz à Zagreb commença à publier un almanach latin, dit »Zagrabiense Calendarium«, désigné à l' usage des gens instruits qui alors se servaient à l' ordinaire de la langue latine. Ce »Zagrabiense Calendarium« dura plus de cent ans. Mais en même temps, c'est-à-dire au XVIII. siècle, on commença aussi à publier pour les paysans et les petits bourgeois des almanachs populaires écrits en croate et dans le patois de la contrée pour laquelle ils étaient désignés. Leurs éditeurs étaient pour la plupart des prêtres. On imprimait ces almanachs à Zagreb, à Varaždin, à Buda (Budapest) et à Osijek. Quelques-uns paraissent encore aujaurd'hui.

[28] To su najstariji njemački kalendarski spomenici.

[29] Valput ili valpot = villicus (Mažuranić Vladimir, Prinosi za hrvatski pravnopovjestni rječnik, Zagreb 1922.; s. v.).

[30] Iz početnih stihova razbiramo, da je »Valput« prorokovao prvi put god. 1782., god. 1783. da je prorokovao »Šoštar«, god. 1784. »Varga« (= čizmar), god. 1785. »Dvorski«.

[31] Dugogodišnji takmac zagrebačkoga bio je varaždinski pučki kalendar, koji je, također pod natpisom »Horvatski kalendar«, počeo izlaziti god. 1821. Kasnije je ime svoje promijenio u »Varaždinski« i u »Novi varaždinski kalendar« (»kolendar«). I taj je kalendar izlazio još i u najnovije vrijeme.

Dr. MILOVAN GAVAZZI: SATOR-FORMULA U JUŽNIH SLAVENA

Među magičnim formulama, koje su se širile sa različnih, većim dijelom nepoznatih polaznih točaka među narode Evrope, ima i jedna još ne posve objašnjena izvora i vremena postanja, a naziva se prema prvoj svojoj riječi s a t o r - f o r m u l o m. Pored velikoga broja varijanata, od kojih se veći dio obično shvaćaju kao koruptele, nastale zbog nepažnje ili nepoznavanja običajnoga »korektnog« oblika te formule, javlja se ovaj posljednji ipak najčešće, redovno u kvadratu s 25 polja, gdje su riječi formule tako raspoređane, da daju isto, čitalo se kojimgod smjerom:

S A T O R
A R E P O
T E N E T
O P E R A
R O T A S

Koliko ima o formuli podataka, upotrebljavala se za različne svrhe, no najvećma kao zapis (na papiru ili kori hljeba za ljekarsko bajanje, na tanjuru protiv vatre i na amuletima) rijetko kao eksorcizam (govorena zaklinjačka formula).[1])

Rašírila se po čitavoj Evropi, nahodi se i u Aziji i u Africi, a prenesena je i u Ameriku. Najstarije pak potvrde, za koje se danas zna, nahode se u nekoliko koptičkih zapisa a pored toga na jednom brončanom amuletu iz 4.—5. stolj. pos. K., nađenu u Maloj Aziji. Iza toga se u potonjim stoljećima javlja sve češće, najvećma u srednjoj Evropi.

O izvoru sator-formule ne može se reći još ništa pouzdano; o tome preostaju tek jače ili slabije opravdana nagađanja, a tih se nakupilo što od različnih istraživača što od nezvanih tumača preko dvadesetak. Posve jednostavno i tako reći naivno protumačio je smisao formule T r e i c h e l, koji je naprosto prevodi, držeći da se sastoji od latinskih riječi: Sijač Arepo s mukom drži kotače. Dakako da ni ovako objašnjenim riječima formule nije uspjelo da se dokaže dublje njezino značenje ili izvor. Jednako nastoji pored drugih nekih takovih tumača i K o l b e r da nađe latinski izvor njezin u nekoj navodno benediktovačkoj sentenciji: SAT OR | ARE PO | TENter ET | OPERA | re RatiO (ili: ReligiO) TuA Sit. I ova kao i mnoga druga tumačenja dolaze (bez osobitih razloga) na l a t i n s k i jezik i izvor, dok je od vrednijih tumača R a b e svrnuo pozornost na k e l t s k i jezik, u kojem bi po njegovoj rekonstrukciji popunjene i udešene pojedine riječi zapisa dale donekle suvisli niz: S a o t h a r a r a b a t e u n e a t h o b e a r a r o d d e a s = »Bolovi zbog opekline,

[1]) Isp. sintetički prikaz dra. S. S e l i g m a n n a: Die Satorformel. — »Hessische Blätter für Volkskunde«, Bd. XIII, 154 (Leipzig, 1914.).

rana kopljem od vještа hica«. No ni ovo tumačenje nije utvrđeno dovoljno jakim argumentima (ako se i oslanja na često isticanu razvitu ljekarsku i vračarsku praksu Kelta). Tako je to i s drugim pokušajima, da se formula objasni, među kojima zavređuje donekle da se spomene pokušaj Fritscha, koji drži, da smisao njezin otkriva osobit preinačen poredaj slova formule (per extensum), koji variranjem daje 8 različnih zaziva sotone (tako na pr.: Satan, oro te pro arte, a te spero! i slično). Na osobitu je vrlo važnu stranu formule svrnuo pažnju jedan od najboljih poznavača amuleta i čarobnih formula S. Seligmann, nastojeći da je odgonene iz osobita poredaja slova u kvadratu.[2]) Upućuje prije svega na oblikom sličnu ruach-formulu nekoga amuleta, kojoj je temeljni element židovska riječ »ruach«, što znači »duh«, pa je odbijanjem slova i osobitim poredajem dobiveno:

a analognim postupkom u drugoj polovici čitava formula te amajlije:

R V A C H	R V A C H
V A C H	V A C H C
A C H	A C H C A
C H	C H C A V
H	H C A V R

Na pomisao o ovakovu načinu postanja sator-formule navodi ga osim analogije u obliku i broju slova i riječi napose srodna satan-formula, koja je po njegovu mišljenju na jednak način postala:

S A T A N
A T A N A
T A N A T
A N A T A
N A T A S

U takovoj satan-formuli[3] drži Seligmann da treba tražiti izvornik i drugim likovima te iste formule (SATAN — ADAMA — TANAT — AMADA — NATAS) a tako i samoj sator-formuli, koja bi prema tome nazoru nastala možda i kroz stoljeća prepisivanjem te nehotičnim ili hotomičnim mijenjanjem pojedinih slova satan-formule dobivši konačno neki stalniji lik, koji se i do naših dana dočuvao, a naveden je na početku kao uobičajeni »korektan«. No i ovakovim tumačenjem nije ipak izvor formule izvan svake sumnje utvrđen, ako i ima ovo obrazlaganje svojih dobrih strana.

Kako je sator-formula seleći prošla i velik dio teritorija južnih Slavena, a da se u prvi mah ne mogu pouzdano odrediti putevi te seobe, prikupljeni su u ovom prilogu za poznavanje sator-formule i njezine migracije podaci, koliko ih se moglo u južnih Slavena dosele naći. Da se u nas nije na nju više pozornosti svraćalo, razlog je zacijelo to, što su potvrde

[2]) U citiranom članku, gdje su i druga tumačenja prikupljena.

[3]) Kojoj je način postanja jednak osim kao u ruach-formule i u poznate abracadabra-formule.

o njezinoj upotrebi sasvim rastrkane ili teže zamjetne.[4]) Nekoliko ih ima iz starine a veći dio ih je iz novijih vremena.

Uzme li se gore navedeni lik formule kao normalni uobičajeni — kao takav uzima se svagdje, gdje se o sator-formuli radi — mora se utvrditi, da se u tom liku u nas rijetko javlja, već najviše s manjim varijacijama sve do potpuno korumpiranih zapisa.

Od maloga broja potvrda, što su se našle iz starijih vremena, sve su iz XVII. stoljeća, koliko se dadu datirati. Određeniji se datum zna samo za dvije. Jedna se od tih nalazi u nekoj ispravi iz sjeverne Hrvatske (Acta Domagovicensia u kr. zem. arhivu u Zagrebu) iz godine 1666. Zabilježena je uz tri druge zaklinjačke formule (»Živini«, »ljudem« i »živinaru«), posve je korektna, a iza nje su sredovječne zaklinjačke riječi: Abiron, abironia, abironix, koje kao dodatak možda uz nju pripadaju. Služila je navodno za liječenje ljudi i blaga.[5])

Druga se nalazi u djelu biskupa Jakova Filipa Tomasinija: »Commentari storici geografici della Provincia dell'Istria«, pisanu oko god. 1647.[6]) Tu on spominje, kako Istrani daju psima, sumnjivima zbog bjesnoće, da pojedu koru hljeba s napisanom sator-formulom (također korektno pisanom); no mnogi svećenici da to drže za vrlo praznovjerno (pa pišu neki citat iz psalama za tu svrhu).

No u tom djelu, koje prikazuje dosta običaja i romanskoga i slavenskoga stanovništva u dijelu Istre, nema ni uz ovu potvrdu, kao ni inače često, potanje oznake, po kojoj bi se moglo zaključiti, da li se znalo za ovu formulu samo među slavenskim stanovništvom onoga kraja ili bez razlike u jednih i u drugih. Da je u Romana bila poznata, sva je prilika, jer je vjerojatno, da su je primili od svojih susjeda srodnika na zapadu, u kojih je već bila raširena, a da su mogli za nju znati i slavenski stanovnici, na to može da uputi iduća zanimljiva potvrda iz susjednoga kraja, potekla iz slavenskoga pera.

Ova se druga potvrda nalazi u jednom glagolskom rukopisu, pisanu po mišljenju R. Strohala, koji ga je objelodanio, u XVII stoljeću.[7]) Rukopis je rad popa glagoljaša Ivana Franki iz Omišlja na otoku Krku i zacijelo je većim dijelom prijepis iz kojega starijega rukopisa ili više njih, a sadrži različna zaklinjanja (eksorcizme) protiv nevremena svake ruke, naročito protiv tuče. Sadrži mnogo necrkvenih elemenata, pa tako se iza početnih riječi jednoga eksorcizma nahodi i sator-formula:

Utverdi nas sila Karstova, amen. Pomoć naša va ime Gospodinovo, koji je učinil nebo i zemlju † Sator † orepotent † opera sator.

Pisana je glagolicom kao i sve ostalo — ovako per extensum. Korumpirana druga i treća riječ uzete zajedno lako da su se naslonile o poznatije i razumljivije »omnipotent-« — a posljednja je možda neopreznošću pisca izašla jednaka prvoj. Istaći treba, da se formula u zaklinjanju mogla upotrijebiti samo govorena a uza to i bez onoga efekta, koji se inače

[4]) Više je pažnje na nju svrnuo R. F. Krauss u I. god. (1890.) časopisa »Am Urquell«, koji mi nažalost nije pristupan. — U nas se na nju osvrće u svojoj knjižici »Čini od uroka« (Vinkovci, 1918.) dr. J. Matasović.

[5]) Priopćio E. pl. Laszowski u članku »Vračarska formula« u zagrebačkoj »Večeri« od 16. lipnja 1922., str. 4.

[6]) Odštampano u »L' Archeografo triestino« 1837. g. — Ispor. »Zeitschrift für österreichische Volkskunde« XXIII, str. 16. i d.

[7]) Zbornik za nar. život i običaje juž. Slavena knj. XV, str. 143.

očituje u poređaju njezinih slova, kao i to, da je upletena u zaklinjanje protiv nevremena, što je za sator-formulu osamljen slučaj.

Treća je starija potvrda prema Jagićevu datiranju njezina rukopisa također iz XVII. stoljeća. Nahodi se u fragmentu neke ljekaruše (»ljećebnika«, nekada svojine V. Grigorovića), što ga je Jagić odštampao zbog poredbe s drugom jednom potpunijom ljekarušom, kojoj datum stavlja u XV. stolj.[8]) Formula je tu zabilježena ćirilicom (kao i sav rukopis), malo iskvarena[9]):

САТОР
АГЕПО
ТЕНЕТ
ѠПЕДА
РОТАС

Nema tu uz nju ništa, što bi se direktno na nju odnosilo i objasnilo način upotrebe, no neposredno ispred nje ima lijek od zmijina ujeda — također zapis (na čaši), pa nije nemoguće, da se i ova formula odnosi kao druga vrsta zapisa na isti zmijinji ujed. Za svoj je priopćeni važan »ljećebnik« Jagić pouzdano pokazao paralelnim citatima, da ima izvor u grčkim rukopisima iste vrste. Kako se pak sadržina i ovih fragmenata ljekaruše, u kojima je formula zabilježena, gdješto upravo do sitnica podudara s analognim odlomcima objelodanjene opsežnije ljekaruše (pisane, kako se čini, u manastiru Hodoši), nema sumnje, da bi dalji izvor i jedne i druge mogla biti neki još stariji rukopis s lijekovima, vračanjima i magičnim formulama grčkoga izvora. Pobliže se ovi fragmenti ne dadu lokalizirati ni datirati, jer u njima samima nema ništa, što bi im odavalo izvor u ovom pogledu. No koliko bi to ovdje i bilo vrijedno znati, dovoljno je istaći, da su bez svake sumnje rad kojega srpsko-pravoslavnoga manastirca (ili možda svjetovnog popa).

Osim ovoga je jedan »stari zapis« priopćio M. Đ. Milićević, koji također služi liječenju bjesnila, i peče se kao obično na kori somuna, koju bolesnik pojede. Formula je tu korektna, osim početnoga i završnoga Ш, koje se nalazi u svim ćirilovskim potvrdama (ШАТОР — АРЕПО — ТЕНЕТ — ОПЕРА — РОТАШ). I ova je potvrda iz XVII. (ili XVI.) stoljeća.[10])

Uz ove se malobrojne potvrde iz starijih vremena nadovezuju novije iz različnih krajeva, među kojima po broju potvrđenih zapisa ove formule i po važnosti, koja joj se tamo daje, prvo mjesto zauzimaju Bosna i Srbija. Tako je zabilježeno u Srbiji, da se upotrebljavala protiv glavobolje, koju su bajalice tjerale govoreći tri puta formulu i dodirujući glavu bolesnikovu (iza čega se još govorila posebna basma protiv nežita.) Pored toga se formula i zapisivala na tri somunića, kojima bi koru pojeo bolesnik (oni bi ostali ljekaru), a ako nije bilo somuna, ni podgrijanoga, zapisala bi se na ljeskovu ili vrbovu listu, ovaj bi se poslije oprao vodom, koju je bolesnik morao popiti.[11]) Prema ovoj je zabilježbi formula posve korektna (osim stalnoga početnoga i završnoga Ш), a značajno je, da je tu pribilje-

[8]) Starine X, str. 82. — [9]) o. c. str. 93.

[10]) M. Đ. Milićević: Život Srba seljaka[2] (Srpski etnografski zbornik knj. I. Beograd 1894.), str. 332.

[11]) M. Đ. Milićević o. c. str. 314. — Osim toga i u V. Đorđevića: Narodna medicina u Srba. Novi Sad, 1872, str. 33.

ženo vjerovanje, da su riječi formule imena duhova, koji se izgone. Spomena je vrijedna u svezi s ovim jedna potvrda iz područja Srba graničara, gdje su pravoslavni popovi davali »bolesnicima, blagu i živadi« na hljebu jednaku urezanu formulu, a i tu se ponavlja primjedba, da »ima ko je čuo, e su ovo imena zlijeh duhova«, pa se nadovezuje, da je jedan takav pop pače optužen 1885. g. od oblasti zbog davanja ovoga zapisa.[12]) Jednako upotrebljavana protiv bjesnila zabilježena je od gatara u okolici Bugojna (Skoplja) u Bosni, malo iskvarena (ШАТОР — АРЕПО — ТЕПЕТ — ОРЕПА — РОТАШ); zapisana na hljebu treba da se natašte prije sunca pojede.[13])

Od ovih neznatno korumpiranih zapisa dade se sator-formula pratiti dalje kroz niz potvrda sve do potpune iskvarenosti, gdje se jedva može prepoznati. Tako je već jače okrnjena zabilježena u Derventi u Bosni (također protiv bjesnila, zapis je kvadratičan): ШАТОР — АРЕПА — ТОПЕР — АРОТА —[14]) a još se više udaljuju nekoje potvrde iz Srbije[15]) između kojih je zanimljivija jedna, što služi liječenju bjesnoće u životinja:

Ш А Т О Р
А П Е Р О
А П Е Р Н А Т О Р
Р А Т О Ш

a uza nju je još i solomunovo slovo (heksagram), koji gdješto i sam služi za vračanje bjesnila. Ista ovakova formula s natpisom: ИСУС — ХРИСТОС — НИКА na početku i sa solomunovim slovom uza svaki redak zabilježena je kao vražbina od bjesnoće za ljude.

Spomena je vrijedna iz istoga područja i jedna takova protiv ujeda zmije (upotrebljavana i pisana jednako kao i ostale): ШАТОРА — АПЕРНАТОРА — ЕТОПЕРА — ВОПАШЊА — ПЕТОРЕПА — РЕПЕТОРА АРЕПА (uza svaki joj je redak zabilježen i poluglas ъ).

Put, kojim je išlo kvarenje sator-formule u ovim ćirilovskim zapisima, razabira se već iz posljednjih zabilježbi: promjena pojedinih glasova, metateza slogova, njihovo izostavljanje pa teže objašnjivo dopunjanje novim glasovima ili slogovima, naročito na kraju, koje već kao da odaje znakove kontaminacije (ili možda nehotična brkanja) s drugim formulama slične vrste. Pored toga se i namjena i upotreba proširila na različne slučajeve, što još bolje ilustriraju četiri varijante formule, zabilježene u Bosni[16]), od kojih svaki zapis ima posebnu namjenu kao lijek od bjesnoće: jedan za goveda, drugi za ljude, treći za pse a četvrti za krmke. Uglavnom su slični,

[12]) N. Begović: Život i običaji Srba graničara. Zagreb, 1887, str. 190 (bez drugih pojedinosti).

[13]) M. Bešlić: Bugojno i okolina (»Školski vjesnik«, Sarajevo, 1908.) str. 499.

[14]) L. Glück: Hamajlije i zapisi u narodnjem ljekarstvu Bosne i Hercegovine Glasnik zem. muzeja u Bosni i Herc. II (1890), str. 52. — Ponovno u istom »Glasniku« V (1893.), str. 501.

[15]) Tih. R. Đ(orđević): Amajlija. — »Karadžić« IV (Aleksinac, 1903.), str. 205.

[16]) R. F. Krauss i T. Dragičević priopćili u časopisu »Am Urquell« I (1890.) str. 71. (Citirano prema navedenoj raspravi S. Seligmanna). Zapisi su bez sumnje ćirilicom.

pa je jedan sam, četvrti, dovoljan, da ih prikaže i da se uza to vidi, kako je kvarenje išlo sve dalje:

T	A		T	O	R	A
T	O		R	A	R	E
P	O		T	A	E	A
P	R		O	S	M	ST
P	O		T	U	P	

Napokon posve iščezava trag sator-formuli u zapisu, kako je jedan nađen u Srbiji (na hljebu, protiv bjesnila ljudi[17]):

A	T	O	H	A	Ш	A	T
O	H	A	P	E	T	O	H
A	P	C	П	A	T	O	H
A	T	A	C	Ъ	A	P	I
Г	A	P	I	Ф	У	C	Ъ
I	C	X	C	H	I	K	A

gdje se ne bi u prvi mah mogla ni naslućivati sator-formula, da joj ne odaje malo jasnije АРЕПО posve analogan a manje iskvaren zapis iz Bosne:[18]) АТОНАШТА — ТОЛИРЕТ | О — НАРЕПОТ | О —НАТААЗА—АЂЕРИФУ — АУУААУУ — Nema sumnje da je u ovima sator-formula izgubila i posljednja svoja obilježja zbog kontaminacije s drugim formulama ili njihovim fragmentima.

Prešavši ovako prikupljenim zapisima sator-formule od normalnoga lika pa do zapisa, u kojima se jedva može da nasluti, treba da ovu sliku o njezinoj rasprostranjenosti i njezinim likovima u južnih Slavena upotpuni još

[17]) Tih. R. Đ(orđević) o. c. str. 202.

[18]) Priopćio dr. Č. Truhelka u »Glasniku zem. muzeja u Bos. i Herc.« I (1889.), str. 99. i ponovno L. Glück u istom »Glasniku« V. (1893.), str. 503.

i jedna zanimljiva potvrda iz Slavonije, gdje je u Otoku zabilježeno: »Ako je velik oganj, da bolesnik mlogo bunca, kažu, da su mu mučeni duovi u glavi. Onda mu vežu na vrat veliki zapis, ne bi li bolovi odustali. Zapis mu veže čisto dite. Kažu Otočani, da je taj zapis stajo na oltaru u manastiru, kad je najviše govorenje govorito. Mora se paziti, da ne pade na zemlju, jer više ne bi asnio, dok ga opet ne bi nosili u manastir. Na zapisu piše ovo:

Ovi su

D	A	J	M	U
L	A	K	Š	I
T	E	R	E	T
I	Š	K	A	L
U	M	J	A	D

bolovi

mučeni duovi

u glavi

Uz to se moli sedam očenaša i zdravi Marija svetom Boni od velike smlate«.[19])

Svezu ovoga zapisa sa sator-formulom odaju dosta jasno: kvadratična njegova forma s 25 slova, četvrta i peta riječ, koje su obrnute prva i druga a tako i treća čitana u oba smjera daje isto; napokon samo TERET bez sumnje odaje jasno svoj izvor TENET. Karakteristično je, da se i ovdje uz samu formulu očituje vjerovanje, da se ima posla s nekim duhovima, ako se i ne kaže izravno, da su im baš riječi formule imena.

Što se u Slovenaca nije našlo zabilježbe, da se sator-formula upotrebljavala[20]), ne će se moći još uzeti kao potvrda, da među njima nije bila ni poznata, gdje su je susjedi njihovi dobro poznavali, već kao slučaj, što nije nikome udarila u oči, pa da sačuva vijest o njoj.

Iza cijeloga ovoga pregleda ne će biti zališno sažeti ukratko izvode, što se iz prikupljena materijala dadu pocrpsti.

Da je sator-formula među južne Slavene mogla prodirati sa zapada Evrope, samo se po sebi lako razumije i mora se dopustiti (ispor. potvrdu iz Istre). No da je ona bar među južnije dijelove njihove na Balkanu mogla prodirati i s juga ili istoka, mora se također dopustiti, ako se uzme na um naročito obrazložena potvrda iz staroga lječebnika iz XVII. stoljeća, gdje sve upućuje na izvor u tim stranama a uza to i činjenica, što su zapisi s ovom formulom rašireni i omiljeli naročito u pravoslavnih.

Kojim je pak putem formula došla do samih izvora (u prvom redu grčkih), iz kojih se ovamo dalje prenosila, na to je pitanje u ovaj čas veoma teško odgovoriti, jer migracija, putevi prenošenja nisu još za ovu formulu dovoljno poznati.

[19]) Zbornik za nar. život i obič. juž. Slavena, VII., str. 170. Možda je ovako zabilježena samo veoma iznakažena u narodnom pamćenju prema izvornom »velikom zapisu«, koji je mogao biti još bliži normalnoj sator-formuli.

[20]) J. Navratil: Slovenske narodne vraže in prazne vere (Letopis Matice slovenske 1894.). Govori o sator-formuli (na str. 188.), ali ne u Slovenaca; kako zna za njezinu raširenost, bio bi zacijelo naveo i koju slovensku potvrdu, da je za nju znao. — U Bugara je pisac ovih redaka nije našao zabilježene u ono literature, koja mu je bila pristupna, no ne sumnja nimalo, da je i u njih možda i vrlo dobro poznata.

Pored toga, što je put, kojim je k južnim Slavenima prenošena, jamačno dvojak, kako je spomenuto, treba još istaći dvoje: vjerovanje koje se razvilo (ili je već odruguda preneseno) u svezi s formulom o zlim duhovima, na koje se ona odnosi i odgoni ih, i osobit, za sator-formulu općenito vrlo rijedak slučaj, da se upotrebljavala govorena, dakle bez grafičkoga njezina efekta, kao bajanje protiv demona.

Da je formula u XVII. stolj. bila u nas već odomaćena, svjedoče 3 (resp. 4) citirane potvrde iz toga stoljeća, iz različnih krajeva. Što se nisu našle potvrde iz starijeg vremena, nije još daleko znak, da prije toga stoljeća nije bila među južne Slavene prodrla. No ipak ove potvrde, koje se najednom javljaju odreda u istom stoljeću, navode na misao, da je morala poraba sator-formule u to doba biti osobito živa — među ljudima više i srednje obrazovanosti; a od tih je s vremenom lagano silazila i u sam narod, napose do narodnih vrača i vračara.

Résumé. — L'article constitue l'exposé synthétique de la destinée de la formule »SATOR«, une des formules magiques très répandues dans toute l'Europe et même hors de l'Europe. A la base des documents que l'auteur a cueillis (et qui concernent surtout les Croates et les Serbes), on peut se former l'idée suivante sur la propagation, et les chemins de la propagation, sur l'emploi et sur les formes de la formule »SATOR«.

Les documents fournis par l'article ci-dessus nous montrent toute une série de formes de la formule »SATOR«, dès les plus communes, »les correctes«, jusqu' aux plus corrompues, où l'on ne distingue qu' a peine la trace de la formule primitive. Il y en a qui sont écrites en caractères latins, d'autres qui sont en caractéres cyrilliques, une seule qui est en caractères glagolitiques (vieux croates). Les plus anciennes formes connues jusqu' ici datent du XVIIe siècle. La formule a poussé ses racines les plus profondes sans doute en Bosnie et en Serbie (caractères cyrilliques). Si l'on juge d'après tous ces materiaux, on peut supposer deux voies de propagation de cette formule parmi les Slaves du Sud: elle venait d'une part de l'Europe occidentale, d'autre part elle venait des Balkans. Elle est ordinairement écrite en 25 champs qui constituent un carrè, sur l'écorce du pain ou sur une feuille d'arbre. Elle sert comme sortilège contre la rage des hommes et des animaux et contre les maux de tête.

Dr. JOSIP MATASOVIĆ: KOMPANIJA KAPETANA RELKOVIĆA

Kad je Relković 1782. došao u Babinu Gredu, u zadnju svoju kompaniju, jer je tu 1786. završio svoju aktivnu vojničku službu, on je za sobom imao već svu svoju oficirsku i literatorsku karijeru. Kao oficir Vojne Granice rijetko obrazovan, a velike prakse i u političkoj administraciji, možda baš zato što je bio i »domorodac«, nije mogao uza sve to u časti dalje dotjerati od kapetanskoga čina; suviše, kao starou, pred smrt mu je Kaiser Franz 1797. odbio molbu za majorski titul honoris causa. A ipak je on bio ne samo puki zaslužni i vrijedni oficir nego i uspješan skribent, kako je književnomu njegovu talentu bio diktovao zbog svog političkoga centralizma prosvjetaški terezijanski i josefinski literarni program, štono ga ga je Relković zdušno bio ostvario u svom individualnom području.

Imao je za predpostavljene, sa mnogo činova više, ljude kulturom sebi neravne, a za drugove od tih viših kud i kamo slabije. Pa svejednako je morao izdržavati kao najobičnija olina na položajima, koje su izvrsno zadovoljavali i ti i takovi prosječni kasarnski tipovi. Dašto, vrednote njegove kao književnika od cijene su u vezi samo s milieuom u kojem se razrađivao kao slavonski jedan Kačić, komu su versifikatorsku snagu svakog našeg rasnog čovjeka ratni pohodi »u Evropu« naveli na primjenu plemenitih naprednjačkih tendencija kulture XVIII. stoljeća.

Izvršivši, dakle, takav svoj pensum kulturi, tako reći »privatno« nuz redovnu službu i tolike seobe po gradiščanskoj i brodskoj pukovniji,

završavao je 1782.—1786. ulogu vojno-administrativnog oficira u mjestu, o komu kolaju značajne smješice građom svojom baš iz doba Relkovićeva života.

Službovanje kapetanovo, zanimljivo kao tip u pogonu graničarske jedne kompanije kao teritorijalne jedinice sa odrazima cijeloga vojnoga ustava, razabira se u skupu i iz jedne tzv. protokole, koja je danas sačuvana u Medvedovićevoj zbirci u Vinkovcima.*

U tom protokolu nalaze se podaci značajni i za kulturne prilike puka u Vojnoj Granici, a iskaču i po gdje koje folklorske osobine. Dabogme, da je takav oblasni zapisnik pun gotovo samo negativnih strana društvenoga života. Ali ogledanje ovakova tipa jedne graničarske teritorijalne jedinice daje uvid i u život samoga Relkovića zabavljena kapetanskom službom.

Babina Greda brojala je koncem 1782. u svemu 185 kuća (t. j. numera) i 2425 žitelja. Iskaz pređašnje godine nabrajaše 475 bračnih parova, 36 udovica i 76 udovaca, (dok su područne dvije štacije brojale — Gundinci: 243, 15, 48; Štitar: 154, 12, 26). Kompanija imađaše tri četiri »stranca« (Češka, Camerale, Possessio Diacovár, Croatia). Bio je i jedan trgovac Simo Mišković, a Lovri Čiviću (kbr. 34.) bilo je dopušteno od 1777. da i kao Granitz-Knab bez uštrba za ustrojstvo i korist Granice studira latinske škole u Zagrebu. Sedam do osam kompanijskih supernumeriranih graničara moralo je ići u Česku u ciglane (2 pođoše dobrovoljno). A šestnajstgodišnji Marijan Babić No. 68. Charge: Waffenfähiger Nachwuchs, 5 stopa i 5 coli visok, znajući njemački i »slavonski« jezik bijaše preodređen da služi u jednoj njemačkoj pukovniji, da tako izuči Dienst-Recht i onda valjada postane časnik iz zadruge, koja je imala 14 i pol jutara zemlje i potrebnu marvu, pa dosta muških glava, te je Marijan mogao otići. Kapetan i Fähnrich stanovali su u Babinoj Gredi. U štaciji Gundincima bijaše Oberlieutenant, u Štitaru Lieutenant. Svaki je imao službeni kvatir. Oblt. Vojvodić i Fähnrich Jerković pred dolazak Relkovićev iskazuju da imaju po 1 Uniform Rock, Über Rock, prsluk, po par njemačkih i par ugarskih hlača, Portirten Hut nebst Quasten und Masche, Ordinari Hut nebst Quasten und Maschen, Halsbindel, par čizama, Portdepee, gutes Spanisches Rohr nebst dem Band, Paar Hirschhundene Handschuh, sablje i zapone. To je onakova odjeća u kojoj je prikazan i kapetan Relković na priloženoj slici. Svaki je imao 2—3 konja i par krava.

Kompanija se u ono doba nazivala prezimenom kapetana, koji joj je zapovijedao. Prije no što je Relković došao u Babinu Gredu bila je to kompanija Dragojevića kapetana, koji je umro, pa je komandirao u sedisvakanciji Ober Lieutenant Vojvodić iz Gundinaca (od 10. V. 1781. do 9. VIII. 1782., dok je Relković iskazao prvi svoj pismeni izvještaj 28. VIII. 1782.) A služba, koja će se razabrati iz narednoga materijala, bila je ustanovljena vojnim ustavom, koji se radio od 1765. do 1768.** Bila je to komplicirana birokracija sa mnogo pedantnoga piskaranja i strogo centralizirana, pa su se iz toga generalisanja tvrdih glava s fiks-idejama iz dalekih kancelarija rađale i nezgrapne primjene i omaške u gotovo nemogućem izvršivanju.

Posao kapetanov bijaše uglavnom posredovni i nadzorni, jer malo se šta događalo i smjelo dogoditi, što već nije vlast predvidjela ili propisala. U svakoj kompaniji bilo je naređeno vizitiranje od kuće do kuće, a pregledavalo se ne samo mundur i oružje, nego i kućanstvo, zadiralo i u intimni kućni život, a zadrugarima (jer u zadrugama se zbog lakšeg rađanja djece za vojsku našlo odmjenu za kasarnu) dijelilo pored brze i uspješne disciplinarne kazne batina i dobre savjete o boljem napretku gospodarstva kućom i zemljištem, jer se tim napretkom, dakako, samo jačala i vojna sprema Granice.

Svakog tjedna obavljao je kapetan i pregled pomno kultiviranih šuma. A onda u podaljoj štaciji soldačka muštra petkom, t. zv. Wachparade, a subotom u kompanijskom sijelu i za bliže štacije. Obdržavala se i »Reglementsmässige Visitierung« s opomenama o dužnostima, koje su bile i prekobrojne. Svakog je mjeseca bilo i javno skupno čitanje »artikula od rata«, štijenje Valdordnunga, pa drugih tekućih »zapovidi«. A uvijek uoči Wachparade držalo se raportske sjednice, a to je skupa sa sesijama bilo neke vrste općinski parlamentarizam i porota ujedno. Sjedili su tu i sricali izvještaje i autonomne presude Ober- i Unter-oficiri, valdhiteri i dorfinspektori, čineći tako prvi raport svomu kapetanu, a on je sve to zdrobio onda u svoj raport majoru. Poslije Wachtparade primalo se pritužbe, a potom na osnovi svega neriješenog materijala držalo se Compagnie-Session, t. j. sjednica pomenutih šarža.

»Ajnrolirani« graničari bili su vojnički muštrani nedeljom i svetkom. Gdje to nije moglo biti, vježbalo se u stanovito doba godine kroz par dana uzastopce. Za potvrdu »birokracije« evo dokaza, što je postojalo u kancelariji svake kompanije po 46 protokola: »popisa«. Regimenti se moralo slati u tjednu 2, mjesečno 2, četvrtgodišnje 2, polugodišnje 2, i opet godišnje različnih posebno osim toga 37 izvještaja. A mimo svega toga bilo je predvidjeno još 35 slučajeva, kada se moralo poslati opet posebnu samu za sebe prijavu. Najvažniji je dakako bio kordon na Savi.

Kapetanova služba doista je mogla zabaviti zdušna čovjeka službenika, a to je Relković bio u izobilju. Jedno more specijalnih slučajeva tokom godine zabavljalo je dan po dan kompanijskoga zapovijednika:

Radilo se o snošaju s bližnjom »majorskom« kompanijom i o pregledu »ljudstva«, koje se vrstalo, a tako i žene, po šarži. Nije ni kod žena manjkala rubrika »Charge«, a odreda bi se ispunjala s oznakom »Grenzerweib«, šarža dakle uvaženja vrijedna i časna i plodonosna za vojničko sjemenište Austrije! Ljude se gdjekad zove pored običajnih naslova i ½ Invalid. Einronlieter, Jubilirter, Salarirter Gefreit i Nachwuchs. Kapetan se mori i vizitacijama po pojedinim svojim selima, gdje će nailaziti na ženske oboljele »mit athritide Venerea et ulceribus«.

Mnogostruko se morala rasparčavati kapetanova pažnja. Početkom novembra graničari su sebe deložirali iz svojih kiljera u zajedničku sobu zbog studeni. Eto zbog požarne pogibelji kapetanu brige, jer postoji »Feyer Ordnung«, koji zahtijeva Feuer-Hacken (cijena 48 krajcera), a treba i drveni top da je u redu.

Na dnevnomu redu gdjekad su i krađe platna s posljedicom dvomjesečne kompanijske rabote (robije) u gvožđu kod iste kompanije, kad

* G. Mato Medvedović, nadoficijal Brodske imovne općine u Vinkovcima, odličan je sabirač i veoma zaslužan za starinarstvo grada i okolice, a naročito za uspostavu tamošnjeg Graničarskog Arhiva; ujedno je i povjerenik »Narodne Starine« i zagrebačkoga Etnografskog Muzeja.

** Isp. Dr. J. H. Schwicker, Geschichte der österrreichischen Militärgrenze, Wien und Teschen 1883. s. 114., 117.

se posvršavaju poljski poslovi. Ili će doći poslije mise nedeljom licitacija kakve kobile pred crkvom. Sesije su običavale vijećati i o opravku kompanijskih pušaka i o seoskoj »državnoj« birtiji.

Kapetan svaki čas se kreće i putuje kompanijom, a potom, »po potrebi službe«, zabilježiće se, da je neko, komu je trebalo »in Loco delicti 40 Stock- (Ruten-) Streiche richtig bekommen«. A sve su kapetanske prijave Regimenti bile pisane stvarno i lapidarno, vojnički. Gomilali su se akti za Waldzettele, oko Waldcorporalovih neprilika, o veterinarskim zabranama, o krčmama za lađare, čardacima, i svinjama iz Turske. Nadovezivalo se o kapetanici udovici ili kojoj drugoj lajtmanuši, oficiruši, za penziju; o odnošaju prema »kameralu« i djakovačkoj »gospoštiji«, pa o mlinovima na Savi.

Sam Relković koliko se bavio problemom, da bi kirurgu (Feldschereru) bolje bilo stanovati u Babinoj Gredi nego u Šamcu, pa onda ustupljivanjem Compagnie-Beschellera! Koliko pisanije, kada Schulknab babogredac Bartol Vuković bježi iz vinkovačke normalke (očito poradi nesnosnih šiba), pa je zatečen u Kopanici, te ga vraćaju! Mnoštvo je i vojnoadministrativnih stvari: često čitavi arci o krepanoj kobili u c. kr. službi i o husaru, koji je »unberitten«. Pa o konjskoj nekoj bolesti, te se našlo »crvenih crvi« u glavi i u vratu kljuseta, a uzorak se, dašto, odmah poslao u kutijici Regimenti na stručno istraživanje.

Niko se nije smio seliti bez regimentskog dopuštenja. Kapetan je o tomu istom morao voditi brigu; više, no za same liferacije palisada za brodsku tvrđu. U to će izbiti i redovni zadružni sporovi teže naravi ili potrebe adoptacija. Ili ponovo češće krađe platna, krađe ženskih košulja i oplećaka (za koje trebaše 12 i pô lakata, dok za mušku košulju i gaće dostajaše i po 5). Krađe su bile oštro kažnjavane, ali još više zbog insubordinacije (»durch 100 man 6 mahl auf, un 6 mahl ab, spiess ruthen zu laufen«), a egzekucije su bile javno u mjestu exempli causa, te zbog šumskih krađa, »30 wohl empfindliche Stock-Streiche«. I zataje se kažnjavalo i ortačenja vrlo oštro.

Drvo za gorivo i za građu komunistički se dijelilo za familijarne komune točno po proračunu. Teško prestupnicima! Kažnjavalo se i one, koji bi išli do Berave lan močiti. Tamo se marvu pojilo, 20—30 batina . . . Kapetan se napiskarao i o »ljudima iz Srema« (zbog žira), o taljigama i činaklima; da je kapelan četiri put katehetizirao u julu, pa o galetama, pa o doznakama za vapno, pa zbog kontrakta za gundinačku crkvu sv. Matije (1784.) s Georg Mauctenom, cimermajstorom, za 600 for. u gotovu.

Kapetanov interes morade se kriliti i do svakog graničarskog kućara i do natkrivenih pecara, gdje se peklo rakiju od jabuka »na pola«. Po selima se dijelilo mundur od vremena do vremena i »ledercajg«. Oficiri su uzimali lovišta u zakup i Regimenti plaćali arendu, a kapetan je o tomu od 1. novembra vodio brigu. I na žir se pazilo. Mnogo se pisalo zbog manjih policajnih stvari, kao o izgubljenim predmetima, o zalutalim i odbjeglim živinama (die Bitangen!) i to je sve prepisivano iz akata u akte, pa u protokole, sve bez broja, nego hronologijski. Koliko je brige bilo pisarske oglasiti, da se bogzna kakva iz Austrije pobjegla delikventkinja ne nalazi u Babinoj Gredi, ili što se Mato Franić »podanik« gospodina bispupa zagrebačkoga bojao da će biti u vojsku »angeworben, oder a l s B e c h j a r zu dem Soldaten Stand übergeben (zu) werden!« a došao,

pušten s posla od svoga Schiffpatrona zbog niske vodostaje, da uči remenarski obrt kod majstora Beržanovića.

U protokolu se nadalje nižu zapisci i o poplavama i o nasukanim trgovačkim lađama, o dugovima turskih podanika preko Save kompanijskim pripadnicima, o rabotama u kompaniji i po regimenti, do Broda, dok se sa dezerterima pravilo posebne zapisnike (nagrada 8 for.). Robotalo se rukom i potpregom, opća robota, kod kapetana, Oblta, Lta, Fähnricha, Staaba, u Mikanovcima, škola, nasipa, exerciršupfna, drž. štala, kod geometra (Mapierungs Individuen), drvarenje, ordonanc pa u tvrđi brodskoj. Oko 110 ljudi išlo je na savski Kordon. Svi i sve je bilo »rubricirano« kao i 32 kompanijske ćuprije. A siroti abšrajberi grbili su se dane i dane nad konceptima. O n o š n j i se bilježi, da su graničari nosili »blauen Leibel und blauen Dolman, Kittel und Hut«. A zbog boljega napretka osniva se i »Rossmühle«. Premda je to kapetanu uspjelo, ne uspijeva, da nagovori bilo kojega dječaka da pođe izučiti vojnu muziku.

O svomu kompanijskom personalu bolje vrste morade voditi evidenciju. Tu su 1783. u kompaniji Unter- Chyrurgus-i Johann Weisskopf i Franciscus Janckh, pa Försteri i Lehreri, pa (možda familiji i za drugovanje) Pensionierte Frau Fähnrichin Dragojevich. Teško je reći, kako se taj sav život dojimao intelektualca Relkovića, koji je duhom i naobrazbom toliko vidno bio odskočio od savremenih graničarskih oficira. Ta, još se u sedmogodišnjemu ratu trpilo nepismene pukovnike, a koliko ih je bilo polupismenih! Napredovalo se, doduše, od tada dobrano, ali svejednako je u selendri bio život podesan samo za oficira duševnoga primitivca. Relković se literarno bio već dosta »napisao« i napolemizirao, te je oduška mogao sada nalaziti jedino u intenzivnoj primjeni teoretičnih svojih zasada iz prijašnjih književnih djela. Uz male neprilike s dvadesetgodišnjim sinom Ivanom (koji kasnije ode u »vilajet«, u Osijek) mora da ga je inače služba bila posve apsorbirala.

S Relkovićem je bio još i oberlieutenant Nikičić (Nikicsich), koji je potpisivao od 12. XII. 1782. do 14. I. 1783. exclusive. Briga za Pulver-Säckel i za patrone taj i ostali kamerati zdušno su dijelili s njime. A koliko su i oni imali udjela (često aristokratski tuđinci poslani iz »linije« i »regulaša«) za oplemenjenje i osvježenje graničarske pasmine, to se, dašto, ne dade ustanoviti.

12. II. 1714. bilježio je našastar babogredske kompanijske kancelarije i nekoje zanimljive knjige, pa nabraja: 3 S l a v o n i s c h e S c h a f z u c h t B ü c h e r*, 1 Stuck Schaf zucht, und zu gleich a b h a n d l u n g v o n d e m T a b a k b a u, Slavonisch von dem Venczel Johan Paulus**, 1 Stuck Wohl-Vermischte anmerckungen über die Vieh Seuche deutsch. Welche alle bey der Compagnie annoch vorhanden sind, dan ist der sogenannte

---

* Original njegova prevoda »Pravo i pomljivo izpisana ovčarnica, iliti uvižbani nauk, kako se ovce po dobrom gojenju u najpodpuniu verstu okrenuti, i u njoj uzderžati mogu. Najprije od jednoga punno zasluženog, i višta domorodca na nimački složen. Zatim na zapovid visokih starešinah u slavonski jezik prinešen po Matiji Ant. Relkoviću, Njiova Cesaro-Kraljevskog i Apostolskog Veličanstva u Brodskoj Krajiškoj Regimenti Kapitanu. U Osiku 1776. Prvo izdanje 1771. »Weceslava Ivana Pauls Razloženje svrhu plodenja i pripaše ovaca s jednim nadometkom od sijanja i timarenja duhana«. Isp. Dr. Vl. Ć o r o v i ć, Reljkovićeva Ovčarnica. »Nastavni Vjesnik« XXIX. Zagreb 1921. s. 22. i t. d.

** Paul Venceslav: Razgovori i navuk od deržanja i hranjenja ovac, zatem od obdjelavanja duhana na horvatski prenešen. U Zagrebu 1771.

Vigantische Wirtschaft Kalender, deutsch, unter Comando des Hptm. Dragojevich verlohren gegangen, welcher sich erbothen hat, solchen zu bezahlen, sobald derselbe angeschafet, und ihme der Preis bekannt gemacht wird. Stoga dalje umoljava Relković, da mu Regimenta pribavi jedan primjerak, jer on ne zna, a cijena će odmah biti naplaćena u gotovom.

U selu se napominju (1784.) urođenici majstori sve pol Invalidi 3 kovača (Karla Lešić, Gjuro i Luka Kutuzović), krojač Šimo Martinić, čizmar Stipan Vujić (Cixma macher) i Tischlier Johan Concord, Lovro Beržanović remenar. Plaćali su 4·18 for. daće. U Gundincima i Štitaru bilo je po jedan dva krojača.

Trgovci su u Granici inače bivali obično Srbi i Grci (koji su se gubili), no to većinom po većim mjestima.

Još od terezijanskog vremena započeto promicanje materijalne kulture moralo se nastaviti i u josefinsko doba.

Koncem 1782. gajilo je po veličini komada dudovih stabala zbog svilaca 219, 828 i 10.355. U Vinkovcima je bila svilara.

Nego iz protokola izbija i drugi zanimljiv materijal, važan za nauku o nutarnjoj migraciji našega življa.

Porodična imena bila su u to doba u Babinoj Gredi: Kedačić, Lešić, Gregorović, Čobić, Vuković, Kernić, Stojanović, Terzić, Katušić, Bačić, Delić, Matijašević, Čivić, Matić, Stivaničević, Kopić, Šokčević, Djaković, Knežević, Kovačević, Babić, Vlaović, Stojšić, Biaklić, Lučić, Miloševac, Mišković, Petričević, Štivić, Verić, Kutuzović ...

U Gundincima: Kokanović, Mihić, Kadić, Papratović, Harvatović, Varžić, Užarević, Matasović, Lučić, Rančević, Karadidović, Janković, Knežević, Gjančević.

U Štitaru: Karlić, Ilijašević, Živković, Biberović, Prešić, Vukić, Lukačević, Martinović, Miailović, Oršolić, Benaković, Mušić, Miličić, Vincetić, Mitrović, Filipović, Ivanović, Gašparović, Dominković, Mergianović, Dugalić, Matuzović, Dabić, Carin, Kobašević, Blažević, Lukačević, Zečević, Pavić ...

Sve su to familije, kao i po drugim mjestima Granice većinom doseljene iz Bosne i Dalmacije*.

Mimo naravne brige za ekonomiju erarskih zgrada, za crkvene škrabice za lemozinu morao se brinuti kapetan, šaljući Gehorsamste Anzeige na osnovi Regiments Befehla (Crkve u Babinoj Gradi, Gundincima i Štitaru 13. IX. 1782.). A kada je štitarska općina 7. III. 1783. htjela (sa znanjem župnika) nabaviti 2 mtc. teško zvono, a u seoskoj blagajni su imali 131 for. i 57 krajcera, a na dugu u selu 124 for. i 54 kr., svega dakle 256 for. i 54 Kr., dopustila je Reg. komanda tu nabavku ...

No najzanimljivija građa toga »protokola« tiče se problema javnoga i privatnoga morala, pa spolnih odnosa, kako ih je regulirala ili pobijala vojna graničarska vlast, a o to se nadovezuju, dakako, i druge pravno-privatne ustanove nuz bilješke, iz kojih izbijaju i nekoji interesantni stari narodni običaji.

Preudana mati u pravu je bila da sobom vodi kćer-ku iz prijašnje zadruge. (Slučaj Jele udate Stojanović kbr. 27, a bivše udovice iz Lučića kuće u Sikirevcima.) Svekrva joj branila da odvede

* Isp. i Stj. Pavičić. O govoru u Slavoniji do turskih ratova i velikih seoba u 16. i 17. stoljeću. »Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti« knj. 222, U Zagrebu 1920.

sedmogodišnju kćer Tereziu »gleich wie nun aber das weibliche Geschlecht nach dem hiesigen landesgebrauch (vide i Regiments Gerichtsspruch 15. VII.) von dem Vätterlichen antheil nicht zu gaudiren hat, So hat es sich um so mehr des mütterlichen anteil zu erfreuen«. 28. VIII. 1782. p. 77. 16. rujna opet se ista žena pritužívala. Ona iskazuje, da ima osim pomenute kćerke još i dva sina. Vinkovački sud je bio odredio za slučaj, ako mala ostane u očinskoj kući, da je se mora čisto držati i k tome »dan die erziehung und Religion betreffendt an die Hand nach möglichkeit zu gehen«. Ali baba u Sikirevcima ne da, zadržava malu, ne, da joj možda pripadne dio očevine »weil ohnehin vermög hierländigen Gebrauch die weibliche Kinder, besonders wo männliche Kinder sind, von dem Väterlichen nicht bekommen, sondern weg ihrer Heyrath die Kleidung von dem Preytigam, und die Wäsche sich selbst anschaffen müsse«. Prema tome bi Terezija, da tamo ostane, bila prikraćena ne samo za očev dio (kako je u pravu), nego i za materinski. Staroj je bilo stalo da je zadrži, e da bi redila i pazila dva manja brata. No mati je želi k sebi, da joj uzmogne ostaviti svoj dio. (Sličan slučaj napominje se i 30. X. vid. p. 92.) Ovo ekonomsko običajno pravno izigravanje ženskinja u očinskim kućama dovelo je n. pr. (u ožujku 1784.) šezdesetgodišnju udovicu Maru Varžić iz Gundinaca (sub Nro 52) i do kriminala. Fingirala je naime krađu od 22 for, da uzmogne nešto učiniti za svoje kćeri.* Kuću je i sebe već otprije dala na tzv. komenciju. Gazda je bio došljak. Ona dakle ozbiljno alarmira zbog navodno nestalog novca. No došavši pred kompanijsku sesiju u Babinu Gredu, zaplete se toga radi, jer joj predočeno, da će drugi puta pozvani morati doista nastupiti i svi njeni ukućani, pa će biti pojedince i strogo ispitivani, a onda suočivani. Toga se žena poboja, odbi, te najednom otkrije, da je zapravo cijelu krađu ona sama izmislila poradi navedene svrhe. Ovo zavođenje oblasti urodi, dakako, prijavom kompanijske komande Regimenti, te 9. travnja iz Vinkovaca »mit 3 Tägig Arreste bey Wasser und Brod und zwar in Eysen bey der Compagnie solle abgestraffet werden«. Da se muške kazne radi tuklo batinama i korbačem, a žene šibama i kandžijama, a sve zatvaralo u kompanijske »reštove« ili kod profoza u »štokauzu«, poznato je i za Granicu, ali da se i žene okivalo u gvožđe, ovo je, koliko znam, prvi slučaj.

Mnogo kompliciranije naravi bijaše, nadalje, problem spolnoga morala n. pr.:

*) Po nedilju reduše, — evo slušaj, kako kuću ruše: jedna bude po nedilju dana od kućana na to izabrana...

...Al ti gledaj njezinih poslova! Kad kućani odu od poslova, ona uzme, štogod se dopade, i rodbini u selu dodade, ili onoj, koja prede lana, ona nosi, ne propustiv dana...

...Druga za njom postane reduša, uzme način, kojim čeljad kuša, pak što skupi od biloga smoka ili kakva drugačijeg stoka, prez obzira počasti kućane, makar drugoj ništa ne ostane...

...Treća kada odpravljuje dicu i pastirom meće u torbicu, ona njima nejednako meće, jer svom dade neg drugomu veće...

...Četvrta je došla udovicom, dovedena na priliku s dicom; jednog vola s kravom dotirala, al u kuću toga nije dala, neg u drugog njeg drži na strani, kućnim sinom pak ob zimu hrani, a kad izor na njega pokupi, onda prodav, na se štogod kupi...

...»Hajde«, veli »da se podilimo i da sami pobaška živimo« i t. d. (Akad. izd. s. 146.). I odatle se evo razumiju abnormalne prilike zadružnoga života, sukobi individualno ekonomski s komunom, ali je taj primitivizam prijao, kao što kažem, kao kasarnski nadomjestak. (Relković, Satir).

Izvanbračna trudnoća. Djevojka Bara Miličić iz Štitara zanijela i osjeća dijete u utrobi. Anton Dominković No. 34 u mjestu ne će da je oženi. Razlog: »weil ihn seine Hausleite diese That vorwerfen, und einen Hurer heissen«. 14. IX. 1782. zamoli Relković da mu Regimentscomando dade uputu, 19. IX. 1782. odgovaraju Oberstwachtmeister Tersich i Hauptmann Auditor Valcony: Pošto se taj za ratnu službu sposobni graničar krati da djevojku oženi, neka se ona obrati djakovačkoj konzistoriji. I mimo odgovora, jesna ili niječna, graničaru će vinkovački sud odrediti naplatu troška za porod i uzdržavanje djeteta. 30. IX. javlja Relković taj slučaj konzistoriji, kako mu je naređeno, »das weil sich der Schwächer weigert die geschwächte zu heyrathen«, pak se otpućuju u Djakovo. Odande je stigao nalog za vjenčanje. No županjski župnik kratio se, da ih kopulira, dok se ne podvrgnu ispitu (izvještaj 11. I. 1783. p. 116.) Ali župnik naknadno je tražio od tog para, da za svoj bračni predujam pretrpe i stanovitu crkvenu kaznu, i opet tako zategnuo vjenčanje (vid. p. 121. 20. I. 1783. Fähnrich Jerković.) Kompanijsko zapovjedništvo bijaše stoga u neprilici i zatražilo direktive od Regimente. I drugi jedan slučaj veoma je instruktivan. 30. X. 1782. Mara, kći Dominka S. tuži na raportu, da ju je obremenio lediger Pursch Marijan S. On niječe. Zašto ga je puštala? Je li obećao ženidbu? I ona veli, da nije, nego je rekao, neka nikom ne kaže. Iza saslušanja otpust i prijava regimenti s primjedbom »da taj čovjek nije zdrave pameti, nego lud, i to je možda uzrok, što mladić niječe čin«. 9. XI. odgovaraju Hptauditor i v. Tersich Obrister: da između njih dvoje nije bilo ženidbenog obećanja, a da ga je i bilo, bilo bi nevažno, pa za to ne treba ženidbu ni zapovijediti »sondern ist der Marian losswegen der verübten Fleischlichen Laster nach Proportion seiner Leibes Constitution mit 25 pruegel zu belegen, und seiner zeit die sorge zu tragen das wenn die Mara gebohren haben wird wegen unterhalt des Kindes aus des Schwächer Vermögen einmahl für allemahl etwas verabreichet werde, wozu das Compag. Comando einen Vergleich unter denen Partheyen anfanglich zu versuchen haben wird« (p. 93.).

Daljnji slučaj bio je s Nro 60. Ivanom Vincetićem i Katom Oršolić. Naređeno im, da se za 2 dana vjenčaju, no u to ona rodi sinčića, koji međutim umre. Ivan, upitan za očinstvo odgovara: »ja ich bin und ich will sie auch heurathen«. No kako ona leži u babinjama, župnik ne će da ih vjenča bez prethodne crkvene kazne, evo opet prilike, da Regimenta odluči (23. I. 1783. Prijavio Jerkovich Fähnrich). Slučaj ovaj, pa pomenutog Antuna Dominkovića i Bare Miličić iskomplicirao se prema nepotrebnim izvještajima župnika kao rodoskvrnje, i sad je kompanijska komanda morala istraživati: »Wer, wo, bey was gelegenbeit sie sich fleischlich zugehalten, woher sie sich verwandt, etc«. Napadno je, da se naročito ispitivalo stupnjeve rodbinskih odnošaja, te je prema tome bilo jamačno već mnogo prestupaka, koje je trebalo onemogučivati kaznenim zastrašivanjem. Mnogo su možda ovim seksualnim ekscesima incesta doprinosile i zadruge i njihov specijalni život, koji je lako mogao dovoditi i do promiskuiteta.

Relković, kako je poznato, već kao »josefinac« i oficir, i ako nabožan, nije uvelike bio sklon kleru i njegovu povlaštenom položaju. Osim toga imao je odavno dosta literarne polemike sa svećenicima. Pa zato je i u svom službenom poslu s popovima bio vrlo služben.

Župnjski parok Anton Suncsich tužio se 15. XI. 1782., da mu štitarska općina ne daje zobi. S 3 oke zobi od jedne kuće nije bio zadovoljan, već je tražio po 3 oke od svakoga bračnoga para, a kako mu je i to općina drage volje obećala dati, tražio je opet da mu župa (Pfaraday) kupi i konja, »wie es in den Agramer Bistum, die Hh. Pfarern noch von Franciscaner zeithen, haben, in welches aber die gemeinde Stittar nicht eingehen will« (p. 101.). Zbog toga župnik nije htio ni da ide u Štitar. Prijavio je to i Regimenti, ova onda 10. XI. predala kompaniji babogredskoj, pa Relković odmah 16. iza otposlanog prednjeg izvještaja ponavlja situaciju ... Parok se odvezao u Cernu, a poslao na adoraciju Presv. Sakramenata kapelana u Štitar, te se pretreslo pitanje o njegovu principalu: »das weil er kein Heu, kein Pferdt und kein Knecht hat, was wolle er mit Haber machen?«

20. prosinca 1782. zamole u ime cijelog sela korporal Božo Knežević i Nedo Petričević, jubilirani frajter, da se u mjestu postavi dušobrižnik. »Unterthänigst gehorsamste Promemoria« (p. 107. sq.) Kazuje slavnoj slavonskoj brodskoj Regimenti, kako nema dana, da se ko u selu ne rodi, ili umre, ili treba zadnju pomast, pa da se mora tom svakom zgodom do župnika u Šamac. Ljeti je to zaustavljanje poljskih posala. »Winters zeit aber müssen wir wegen einer wiegen, und zwey weiber bey schlechten weg 4. Pferd anspannen, bis wir das Kind nach Schamacz (t. j. Lukačev Šamac) zur taufe bringen, und was stehen nicht aus, unsere hochschwangere weiber, welche dahin zur Beichte gehen müssen«. Zbog samostalne župne crkve i doma bile su već više puta upravljene molbe. 13. listopada te godine umrla su u selu dva čovjeka u jednom tjednu bez ispovijedi! Sve to zbog udaljenosti svećenikove. To i je ponukalo župljane, da su šamačkog župnika zamolili, neka im ostavi preko zime svog kapelana u Babinoj Gredi, no on odbi i uputi na djakovačkog biskupa. 15. studenoga stiže odgovor, da je to nemoguće »indem ihm (den Caplan) der Hh. Pfarer zu seiner eigenem bequemlichkeit haltet und bezahlet«, nego neka seljani traže od Regimnete jednog franjevca. No sad dolazi pitanje pravne naravi. Da taj franjevac postane lih seoskim dušobrižnikom, lako bi ga oni izdržavali ali, župniku šamačkom trebaće plaćati i nadalje lukno, a dva popa ne će moći izdržavati. Ta se stvar vukla do godine 1785., kada je domicil župe prenešen 10. kolovoza iz Lukačeva Šamca u Babinu Gredu, a prvim župnikom postao Ivan Lipljanić (od 1. XI. 1774. u Lukačevu Šamcu). U ožujku 1783. riješavalo se pitanje molbe gundinačke opć. da joj se vrati cigla ili u gotovom plati što je s njihove strane doprinijeto za gradnju žup. doma u BG. (p. 136.) Tu je trebala Kongrua.

Gundinci su u to imali samo 300 for. raspolož. novca za svoju crkvu i tražili da rabotom dovrše (p. 139.) Koncem marta sporazume se Gundinčani s kopaničkih župnikom te im on došao s kapelanima.

Onaj slučaj sa župnjskim župnikom dalje se rasplieo. Soldački i prosvjetaški Relković nije, kako već rekoh napred, bio vele obziran sa svećenstvom. Pri raportu on je uzimao u zapisnik sve nekorektnosti, pa ih dalje »pokorno dojavljivao« Regimenti u Vinkovce. Sub dato 15. I. 1783. (p. 120.) javlja: »Der Xupanier H. Pfarrer hat von seinen Pfarr Kindern zu Stittar 4 Killo Haber schon überkommen, und denen selbes quitiret, weil aber danoch nicht mit einiger gelegenheit zum Kranken und Mess zu lesen nach Stitar gehe, sondern die Pffarr Kinder müssen ihn wie vorher selbst führen«.

4. travnja opet javlja o flagelantističkim pasijama jednoga vjeroučitelja (p. 146.): i »Bey der gemeinschaftlichen Compag. visitation den 2. dieses haben sich unter andern die stittarer gränitzer, Marian Gasparovich, Illia Vinczetich, Petar Xivkovich, und Luka Lukachevich beschweret, das der H. Caplan Rissovich von Xupanie bey gelegenheit der Christlich. Lehre ihre Kinnder in Stittar auf einmahl nebeneinander niederlegen lassen, und mit einer beitsche jeden einen streich eygehändig gegeben, welches der jubil. corporal Marian Dugalich, so dabey gegenwärtig war, bezeuget, welches dem lob. Rgmt. Comando gehorsamst gemeldet wird«.

Ropska zavisnost graničara u izboru zvanja i odalečivanja iz vojničko-ratarskog zanimanja razabire se u primjeru Jakoba Dabića Nro. 42. iz Štitara (p. 164.) 14. maja 1783. umolio je, da mu se dopusti izučiti bravarski obrt. Trinajst ih je muških bilo u kući. Major v. Tersich piše na to 25. iz Vinkovaca: »Weil nach dem bestehenden System denen Granitzer Buben nur die Schindt und die Wagner Profesion dann die büchsmachereyund gewöhr schöpfung zu erlernen erlaubet ist, so kann auch dem nachwachs Jacob Dabich das Schllosser Handwerk nicht bewiliget werden, wann er aber vor diese 4 vorbesagten Profesionen eine elernen will, so könnt... etc«. Šegrtskom ovom aspirantu ne bi dakle druge, nego je privolom svog kućnog starješine javio 4. juna, da će u puškare i da se sporazumio s vinkovačkim majstorom Paulli-jem tako, da će naukovanje trajati 3 godine, od kuće će ga odijevati. Naravno, da se svakoj kući, koja nije imala dovoljno sila, pa onda, dabogme, i za rat sposobnih vojnika, nije dopuštalo odmetanje njegovog naraštaja (Nachwachs, također lična oznaka!) u majstorske cehove.

Kuriozna je situacija za Relkovića, kad mora da piše (p. 187.) ovakovu Gehorsamste Begleitung:

»Nach deme der alte Compagnie Hengst befohlener massen vegen abgang kaüffer, bey der Compagnie nicht verkaufet werden kan, als wird solcher zu dem Ende nach Vinkovcze geführet, weilen sich aldort viele Herrn Officiers bey dem Exercieren gegenwärtig befiden, das Solchen der Herr Lieut. Slivarich (Fähnrich Jerković —precrtao) vorführen lassen, und mit Bewilligung des Löb. Regiments an meistbietenden Man bringen möchte. Sig. Babinagreda den 21-ten Aug. 1783: M. A. Relkovich Hptm. m. p.

Slučajevi vanbračnih komplikacija i dalje se navode baš iz Štitara (p. 200.).

Acktum Babina Greda d. 25: 7 bei 783 Es wurde gestern bey dem Compagnie Raport von Stittar gemeldet, das die Anna, des Marian Gasparovich Heirathmessige Tochter ein männliches Kind gebohren, und unter dem Namen Nicola Taufen lassen, als hat Mann die selbe fragen lassen wer der Vatter zu dem Kinde seye, und nach deme sie geantwortet, das es der Supernumerarij Anton Biberovich Nro. 4. aus nemlichen Orth were, Als ist dieser Anton Biberovich heute zu der Compagnie Session vorgerufen und befraget worden, ob er zu dem Kinde ein Vatter seye, So antwortete der selbe mit Ja, Nach deme Mann ihm aber weiter befragte, wann, wo, und bey was für einer gelegenheit sie einer den andern fleyschlich zugehalten haben, so erzehlet er von freyen stück alles wie folget, das er nemblicher das Erste mahl in December um Tomas Fest, das Letzte mahl aber den 3-ten Oster Tag, und die andere 3. mahl in Faschings Tägen in einer Wochen, folglich in allen sich 5. mahl mit der obbesagter Ana fleyschlich vermischet habe. Diese Vermischung ist geschehen alzeit in Ihrer Vatter Kukuruz Csardaken. Dass letzte mahl hate er sie mit dem Versprechen solche zu heuraten zum Fall gebracht. Er will auch sein wort halten und zu dem Versprechen gemäss heurathen, weil er sie lieb habe, und dass Kind Nicola, welches den 17 dieses gebohren ist, seyn

eigen Kind wäre, zu dem auch seine Haussleuthe, weil er solches Kind für eigen erklärt, nichts zu wieder sind das er sie heirathe. Er wurde auch befragt ob er mit der Anna Gasparovich in bluts friedschaft stände, welcher mit neun (!) antwortete, und die Mutter des Madels nemlich des Marian Gasparovich Eheweib, bekräftigte diese seine Antwort, dass sie keine blutsanferwandte wärn, welche letztere auch befraget wurde, warum sie nicht gemeldet habe, dass ihre Tochter Schwanger seye, worüber sie antwortete, dass niemad gewust habe, und war nicht zu erkönnen gewesen, dass sie Schwangern ist, bis zu der Stund da sie gebohren hat: Welches Einem Löb: Regmt. Comando in Unterthänigkeit Vorgelegt wird.

Eodem die

Wurde die Ruxa des Verstorben. Marian Xivkovich aus Stittar hinterlassene Wittib, 20 Jahre alt, welche ein Jahr lang nach ihres Manes Todt in Wittwen Stande sich befindet, als Schwanger angegeben, welche Mann eben fals vor die Heutige Session Vorgerufen und befraget, ob sie auch Schwanger seye, wie es dem Compagnie Comando gemeldet worden ist, worüber sie antwortete, dass es an dem wäre, und dass zu dem Kinde der ledige Supernumerarij Missko Millichich eben aus Stitar der ware Vatter seye; Sie wurde weiters befragt, wan, wo, und in was für einer gelegenheit sie sich mit dem selben fleischlich Vermischet habe, ihre antwort war dass erste Mahl hätte sie in dem letzten Faschings Sontag ihme fleyschlich zugehalten, nur ein einziges mahl, und dieses während dem Kollo Tancz bey Iyan Millichich seinem alten Hausse nächlicher weide, wo der Missko zu ihr gekommen sie vom dem Kollo seitwärts gerufen und ihr gesagt: du solst dich nicht fürchten das daraus was übels geschehen werde, und wan auch etwas solte sein, so werde ich dich heurathen, wann es auch mitte in Sommer wäre, der besagte Missko Milichich hat die Ruxa gerne heurathen wollen, wie sie noch ledig war, aber sie hat mit ihren Verstorbenem Marian Xivkovich karesirt, folglich auch den selben lieber gehabt und geheurathet Jetzo aber, weill sie wittib ist und der Missko noch immer ledig geblieben, so hat sie ihn lieb, und um ihn zu heurathen, hat sie ihm in sein willen einwilliget. Dass Kind wird nach ihrer rechnung um Sanct Luscia herum auf die welt kommen, weill sich dass selbe um einen Tag Vor Sanct Petrus erste mahl gerührt hat, und nach ihrer minung hatte sie von dem einzigen mahl, gleich empfangen weillen sie von eben dieser zeit an kein Menstrum gehabt. Mehr besagter Missko hat sie schon 3. mahl ordentlich begehrt, und sind schon 2. mahl den 25: Jully von altar verkindiget worden, weill sie aber da mahls Krank war, so ist die 3-te Verkündigung, und die Vermehlung aufgeschoben worden, jetzo aber weill er wiederum Krank ist, so kan desent wegen die heurath auch nicht vor sich gehen; Sie wurde auch befragt, ob sie mit dem Missko Millichich in einer blutsfriedschaft anferwandt seye, welche antwortet neun (!), und andere bekräftigen es dass dieser Missko, wenn er auch nicht des Pavo Millichich sein adoptirter Bruder wäre, dass er zu diesser Ruxa in keiner bluts Verwandschafft stehe, welches einem Lob: Regts. Comando hier mit unterleget wird. M. A. Relkovich Hptm. m. p.

Kao finale nekojih prvo pomenutih slučajeva slijedio je 5. veljače 1784. appendix jednom izvještaju: »Zu gleich wird gehorsamst gemeldet dass der Anton Dominkovich, und Ivan Millichich, eben aus Stittar, wegen fleischlicher Vermischung vor der Copulation, der Erstere mit der Bara Millichich und der Letztere mit der Cata Orssollich jeder zu 25. Stock Streichen, und die Weiber nach ausgestandener Kindl betterey zur 2. tagigen Straffarbeit bey der Compagnie verurtheilt gewesen, und dass heute früh diese Straffe an ihnen volzogen worden, weil die Verbrecher theils krank gewesen, theils auch ihre Weiber Schwanger und in Kindl bett waren, und ist diese bestraffung ebenfals in dass gerechtigkeit buch Eingetrag., so dann die selben ihres Arrests entlassen worden«. Nemesis poslije podrug i više godina!

Bolnica je bila u Cerni, kamo se otpravljalo venerički oboljele graničare. A kirurg je putovao po regimenti sa ljekarničkom škrinjom i držao vizite, a svaki »venerički slučaj« bolesti morao je prijaviti kompaniji. Jedno vrijeme, suviše, ni ženidbe nije bilo prije liječničkog pregleda.

U izvještaju 14. svibnja 1784. napominje se, da u kompaniji nema grčkonesjedinjenih (t. j. ist. pravoslavnih) a još manje njihovih svećenika. A što se tiče slavljenja četvrtka, nema ga u Babinojgredi i Štitaru, ali zato u Gudincima, koji toga dana ne će da za se rade ni kućne, ni poljske poslove, i kažu: »Es seye ein altes Gelübde, welches ihre Vor ältere gethan, dass Gott Ihr Feld Früchten von Schauer dadurch beschütze. Deiser Gebrauch fanget sich von grünen Donnerstag an, und dauert bis zu anfang des Schnitts, und der ersten Garben. Bishero hat das Exercieren und der Cordondienst verhindert, dass man diese Faulenczer nicht hat zu was Publiques verwenden können, in zukunft aber wird man bedacht seyn die Gundinczer, weil sie an Donnerstag für sich nicht arbeiten wollen, zur ableitung des stehenden wasser zwischen denen Feldern und wiesen, dan zur reparierung deren, durch dem ausguss verdorbenen Prücken und herstellung des Verkehrweegs zu verwenden«. Očit je u tom slučaju tada već nabujali josefinizam: početak tolerancije i iskorijenjivanje praznovjerja. Lijep primjer i za Relkovićev apsolutistički-prosvjetaški mentalitet. Puk je masa za oplemenjivanje i racijonaliziranje, a državna vlast srećom u posjedu sile i sredstava, da se taj progres civilizacije provede. Doista je zanimljvo to poštovanje četvrtka, Jupitrova dana. Još i danas se čuje poklik: Ao, bogo, Jovo! No taj »Jovo« ne dolazi od Jupitrova imena, nego je skraćenica od »Jehovo«, a mnogi su poklik tumačili kao preostatak — rimskog doba! A ponešto je uvažen četvrtak i u Bosni, odakle je običaj valjada i donešen,* kao što opet uspomena na Kraljevića Marka od familija srpskoga porijetla jer uz to se, u kutu, nadovezivalo i, ponešto alegoričko-lascivni kult kraljevića Marka, a po navodu »Satira« (Matić, akad. izd. s. 15.):

»...To je način svetac posvetiti
i dragomu Bogu ugoditi,
ali nije u kolu pivati,
Kraljevića ko sveca slaviti,
Koji nije zaslužio slame,
da kamo li da ga ljudi slave,
jer je bio jedan ubojica,
načinio dosta udovica
i mlogoga mentovao blaga,
od njeg nije većeg bilo vraga,
Ali zalud, kad ga ljudi štuju
i dandanas od njega pivaju...
Još da vidiš golemoga čuda —
ja ne znadem, je li tako svuda —
divojaka nije stid pivati,
kada počnu u kolu igrati:
»Oj, u Marka, Kraljevića sina,
dobar konjic u potaji ima«,
al u crkvi nejma tko početi,
jer im dojde njihov stid prokleti...«

20. svibnja slijede opet ženske stvari. Interesantno je, da su svi slučajevi te vrste u Štitaru, dok iz samog kompanijskog sijela nema, moguće jedno, što su pitanja riješavana kratkim raportskim putem, brevi manu na klupi, bilo opet, da je strah bio veći, a eventualno i samo žiteljstvo suzdržljivije. U Štitaru je i s invalidima bilo lošije; bilo ih je desetak, u druge 2 štacije samo jedan ili dva (kretzig, Gliederreissen, Augenwehe, Kopfschmerzen).

Marian Vinczetich caresierte die Ivicza Vinczetich beede aus Stittar vor ein Jahr, und der Marian durch das Versprechen Sie zu Heurathen, brachte sie zum Fall, und vermischete sich fleischlich mit ihr, Er verlies Sie aber den

*) Sadik Ugljen, Četvrtak kao narodni opći praznik u okolici jajačkoj. (»Glasnik zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu« IV. 270. Sarajevo, 1892. U sela Vražić, opć. Sipovac, slave i muslimani i kršćani četvrtak od nastupa proljeća sve dok se žito ne požanje. Praznik se zove »uvjet« a zabranjen je naročito poljski rad.

Vergangen Herbst, und heyrathete eine andere, Sie schwieg stille der zu, und machte keine lärmen daraus, weil Sie noch nicht gewuszt hat, dass Sie Schwanger ist, jetzo aber wie Sie gespührt hat, dass Sie in der Hofnung ist, zeigte sie an, dass Sie der Schon Verheurathete Marian Vinczetich geschwangert habe, Man untersuchte durch 2 alte Männer, den Anton Vinczetich und Jacob Xivkovich eben aus Stittar, ob dieser Marian und Ivicza V. nicht etwann Bluts Freunde, und in welchen Grad seyen, welche antworteten, dass Sie schon in 53 Grad waren, und dann ich wissen wollte, ob ihre Voraltern leibliche Brüder oder Vätter mit einander gewesen sind, dass Madel selbst aber saget, dass Sie des Verstorbenen Pavo Xivkovich Tochter seye, welche der Joso Xivkovich (?) in Kindes statt, angenohmen und erzogen, deswegen heisset Sie Vinczetich nach ihren wahren Nahmen aber ist Sie eine Xivkovichin, volglich mit dem Marian in keiner Blutsverwandschafft. Der Sup: Barisa Gasparovich aus Stittar will dieses Madel heyrathen und Se will ihn auch haben, Er bittet aber um die nachlasung ihrer Verdienter Straffe, weil es ihm dass Compag: comando nicht versprechen konte, Sondern zeiget es Einem Löbl. Regiments Comando, und erwartet gehorsambst die weitere befehle, wie sich solches in Sachen zu benehmen habe«.

U lipnju 1784. dobavlja kompanija Regimenti 150 naručenih guščjih pera za pisanje* i 2 mjerova dudova za sjemenje . . . Dočulo se i to da u Gudincima 2 zadruge ne žive u slozi, da su se dapače i podijelile. Pošto se to zbilo bez odobrenja nakon sudbene istrage uspostavi se jedinstvo sa 60 batina.**

No cijeli proces nesnosnoga zajedničkog i često upravo nemogućeg zajedničkog života u zadrugama iznio je baš sam Relković u II. dijelu »Satira« a u 4. pjevanju, potkrepljujući, dašto, svoja nukanja na komunizam i citiranjem narodne pjesme o braći Jakšićima: Esopovom jednom basnom fabulom o udima i njihovoj svadi s trbuhom, prelazeći i završujući konačno i apoteozom težaka seljanina.

Život prolazi u tekućim poslima, dok u jesen ne stiže kapetanu Relkoviću nova originalna briga, da se brine za rasplod graničara*** i što bolji kasniji ratnički naraštaj.

»Gehorsamste Meldung. Von denen untern 20t. 7ber d. J. eingegeben 122 Heyratsmässigen Mädeln haben bereits 101 Mädel theils in Comp. Nro: theils auswerts geheyratet. 16 kann bis Fasching heyrathen, wen jemand komt, den sie gerne haben.

1. Kata Babich No 177. aus Bab. greda, 20 Jahr alt, ein schönes Mädel, reizet die Purschen, und wan sie solche begehren, so schlagt Sie solche mit den Worthen ob, dass Sie heuer nicht heyrathen wolle, sie saget auch vor dem Compag. Comando so keck dass Sie lieber wole gehen, wo man Sie herschicke, als heyrathen.

1. Delpha Kernich No 146. 17. Jahr alt aus Bab: greda, ist nicht begehret worden, will aber nicht heyrathen dieses Jahr.

*) Odatle ime i malom džepnom nožiću (perišu) Feder-Messer!

**) 1783. razdijelile se u Babinoj Gredi 24, u Gundincima 9, u Štitaru 2 kuće. — Nije se dalo po prirodi civilizacije abnormalno zadrugarstvo šale ni pod tako odlučnim tlakom baš odreda podržavati. O zadrugama isp. O. Utješenović, Die Hauskommunionen der Südslawen. Wien 1859.

***) Za kasnije godine zanimljiv je podatak sub 1799.: »Buduć da se događaja nahodilo, da nike graničarke žene usudile se jesu kroz potribovanje plavog i bilog plavetnjaka svoj plod utrošiti i u njihovoj utrobi živu dicu trošiti, tako jest Visoki sud naredio, da roditelji, komšije i birti (t. j. gostioničari, koji su bili neke vrste službeno »imenovani«) u događaju, ako bi ositili, da bi koja žena trudna bila, da se takia starešini objavi, da bi se sverhu takove druge uredbe činiti mogle...« »Od Visokoga Suda jest više puta uredba izdavana, da roditeji, komšije i kućanici osobiti pozor na noseće persone nositi i takovi događaj stacijama obznaniti imadu. Tako se svakomu na znanje daje, da svaki pod najoštriju kaštigu, ako bi koji čuo, da, soldatska žena, udovica ili divojka noseća jest i tražila bude da utroši, pa ako bi komšija, roditelj ili ukućanin znao, da ona takova jest, a ne bi htio starijima obznaniti, hoće najoštriju kaštigu trpiti.

1. Catha Csobich aus Bab: greda No 7. hat nicht wollen den heyrathen, welchen der Vatter und Mutter zum Eydam haben wollten, sondern schickte um den Maryan Babich No 33. und nahm von ihm die Jabuka* selbst 20 Kr. küste solche t. j. jabuku), und steckte in ihr Busen, liess sich 3 mal verkündigen, und ging durch der Vatter hat Sie bey allen Freunden gesucht, und war nicht finden, Er solle sich verlauten haben lassen dass ihm dieser Eydam nicht recht seye, und dass er ihnre nicht ansehen kann, des wegen das Mädel durchgegangen, man hat auf der andern seite (u Bosni!) nachfragen gethan, ob Sie nicht zu ihre Freunde hinüber gegangen, aber bis dato keine Nachricht erhalten.

1. Kata Millichich aus Stittar No 21. hat nicht den heyrathen wollen, welchen der Vatter und Mutter ihr vorgeschlagen sondern schickte durch ihren Freundt die botschaft zu den Ivan Gasparovich No 33. er solle kommen, wie er sie angeredet hat, und solle sie begehrn, der Ivan schikte seine leüthe mit der Jabuka, und Sie naher solche an, küste solche nach landes gebrauch und steckte in ihr busen, jetzt recedirt sie ohne Ursach, saget auch nicht wer sie abgeredet hat, die Jabuka ist noch bey ihr, und der verlassene Pursch Ivan Gasparovich verlanget Satisfaction, warum sie um ihm geschickt, und ohne Ursach ihm verlassen; Welches Einem Löbl. Regmt. etc.«

Tu se eto vidi pored običaja sav sistem sile, koji nije zazirao, da se miješa i u tako delikatne odnošaje i čine, kao što su ženidbe i udaje. Međutim, i sam patrijarhalni život davaše roditeljima povlastice biranje snahâ pa je protiv te kineštine i sam Relković imao prilike da je pobija opominjući:

»Jer kada vi svog sina ženite,
ne pitate niti mu velite,
je li njemu divojka u volji,
hoće l' živit š njom u dobroj volji,
neg tražite sebi prijateljâ
i prosite, gdi je vami volja,
pak se posli mladinci ne ljube,
neg od zlobe i dušu izgube«.

U »Satiru« (akad. izd. 31.) ima suvislih nadopuna za pripravu udaje s tendencijom, da prikažu besmislenost miraza i prćije djevojačke, gledajući, nategnuto, i Relković je u tomu nazreo jednu »tursku skulu«, a i kasnije* se taj »luksuz« pobijao naredbama.

»Ona se ni kod oca mučila
ni ženskoga posla naučila,
što joj valja, kad postane mlada,
i kako se jedna kuća vlada,
pak kako će postat kućanica
i nazvat se dobra gazdarica,
neg je dosta vrime potrošila
i očima posla ostavila,
dok je ruho u sanduk složila,
za udaju sebe pripravila,
pak kada se za tebe udade
onda ruho kod tebe prodade,
i svatovom marame podili,
koja fajda s otakvima dili?...«

Glavna stvar vojničke oblasti, međutim, bilo je sveudiljno nastojanje, da se djevojke čim prije udadu i da zbog buduće vojske bude čim više zdravih poroda. Zato 29. Decembris rezonuje prijava ovako: »Die Mädel machen aus der Heyrath einen Misbrauch, und Spiel. Die Catha Millicsich Nro. 21 aus Stitar hat die gewöhnliche Jabuka in 20 xr. von Ivan Gasparovich Nro. 33 angenommen, und hat sie noch

* Naredba od 3. VII. 1799. (cit. I. Martinović, Život na turskoj medji prije 100 godina. »Narodne Novine« Zagreb 1906. br. 173.) »Iz otoga uzroka imadu se, kako je već jurve zapovidito, oni odavna zabraniti mlogi pritirati pokloni, koji ne samo ženidbu oteščavaju, nego i imanje graničara slabe, takia zabraniti i ukiniti i najmanje na 6 for. nizko pustiti i kod toga ostati imade, jer graničar, koji ovu zapovid pristupi, za toliko dugo na jednu rabotu iliti posao odsuditi se ima, dokle on ono od 6 for. više potrošito zaslužiti i svojoj kući vratiti uzmože. Visoki dvor (Hof-Kriegs-Rat!) nahodi ovu zabranu s ovim nadometkom ponoviti i na one, kojih dužnost jest na izvršenje ove zapoviditi gledati, a dužnosti nečine, jednu dostojnu kaštigu metnuti. Sva gg. Distrikts i Unterabtheilungs komandanti opominjaju se po ovoj zapovidi živiti i ne sami sebi ovu kaštigu privlačit tražiti«.

bey sich; wie aber derselbe dahin gekomen, Sie zu begehren, da hat ihr Vatter die leüte, so zum begehren gekomen, ausgejagt, und der zugesagt: gehet gleich weg, Ich bin nicht schlechter, als der Gasparovich, Er hat mir seine Tochter nicht geben des Gasparovich Madel aber hat ebenfals eher das ja wort nach Xupanje gegeben, alz der Millicsich gekomen ist, mithin hat Gasparovich nach der Vorschrift gehandelt, und den Millicsich abgewiesen, wie aber die Catha M. gestehen hat, dass der Vatter Sie nicht gerne dahin gibt, hat sie auch ihr Wort zurück genomen und saget, Sie will nicht dahin, wan sie wüste das Sie in zwey J. saüne werden sollte. Der Bräütigam verlanget die Satisfaction von dem Mädel, warum Sie ihn bey Nase führet, und der Capelan haltet auch um die Satisfaction, warum Sie um des Vatters willen Recedirt, und der Purschen dadurch, als wen Er ein Fehler an sich hätte, prostituiret habe, welcher umstand untern 29 tn. 9-bris 784 zwar dem Löbl. Regimet. ein berichtet worden, aber die Compagnie noch bis zur stund keiner Vorbescheidung hierüber erhalten«. I u kasnijim decenijama nastojalo se regulirati ovaj problem* i zato se tako policajski pazilo na ćudoređe. A to je i ono, što je Relković još 1762. i 1779. (Matić, akad. izd. 3., 11., 51., 12.) u »Satiru« zamjerao Slavoncima: bahantsku raspojasanost i pornologiju seksualnoga naslađivanja u stihu i prozi:

»Još se uče govorit sramotno,
jer tko će jê naučit pametno?
Njem se čini to nikakva dika,
kad ga čuje psovati divojka.
Osim toga s divojkam igraju
slipog miša, sramotno pivaju —
i ostale svake lakrdije
ne ću kazat, jer mi fajde nije.
— — — — — —
»Prva skula u večer počima
pak već slidit do ponoći ima;
u nju idu momci i divojke
i donesu posle svakojake,
koja prelju, koja svile plave,
pak ond' vezu nidra i rukave.
Hoćeš znati, što se jošter uče?
Ja ću kazat sve, kako se muče:
žensko presti, a muško tamburat.
— — — — — — — —
»Oni ob noć oko kola kašu.
A kad lipo sve kolo zapašu,
onda stražnji drugima omahne
i sve kolo na zemlju obvale,
pa kad bude od divojak hrpa,
onda zgrabiv svaki svoju drpa.
dok jê tkogod od 'nud ne rastira
i spavati doma ne protira.
— — — — — —
»Zato i vi doma pribivajte,
roditelje vaše poslušajte.
Nek vam bude Gospa u pomoći,
ne hodajte vi po tavnoj noći,
pak pametne i mudre budite,
i čistoću vašu sačuvajte,
i kod kuće učite se presti
i grančice po rukavi vesti...
— — — — — — —
— — — — — — —

Istoga je datuma (29. XII.) i opsežna prijava o pomenutom slučaju (bijega i povratka) Kate Čobićeve, te specificira predigru i konstatuje:

* Takodjer jest Visokomu Dvoru verlo čudno, da graničarske djevojke 27 do 28 godina stare budu, dokle se one udati usude i upuste, koje je pervo obično bilo, da se mloge divojke u jednoj starosti od 13 do 16 godina, dakle višje mlade, nego stare udavale jesu i zapovida sve moguće počet činiti, da se one u cvatućoj mladosti udaju. Onakove divojke pako, koje na one u vojski stojeće neoženite graničarske mladiće nečekaju, da se za nje udadu, nego se na svakojaku pustoću zdaju i tako zlo urednomu življenju bolje stave (ein Leid tun!), hoće se po nakidanju usuda za kaštigu u fabriku od čove (sukna) u Hrvatsku na dvi godine dugo odsuditi. Također kako bi se koja divojka do 27 ili 28 godina neudala, a prošena bila, onda će svaka abitorskomu (auditorskomu) sudu doći i na dvi godine na rabotu odsudita bita. Kako jurve odavna zapovid jest, da se divojke udavati moraju, tako svaka divojka, koja svojih 16 do 18 godina imade, udavati se mora (1799.). Za uzderžavati mloštvo svita u Granici, moraju se mladi momci nastojati ženiti, ne pako oni, koji su verlo mladi, niti oni, koji veliku nevolju imadu, jer potlidnji za oto nisu. — Nijedan starešina ne imade se usuditi od 14 i 15 godina odsele svoje dite ženiti, kako se jurve kod sadašnje konskriptije vidilo,

».... ist am Heiligen Abend, nach ihrer aussage, nach dem gebet läuten, nach Haus gekommen, und auf der Messen in der Kirche gewesen. Nach der Meldung wurde sie befragt, wo Sie gewesen, und warum Sie durch gegangen? worüber sie sich verantwortete, dass Sie wegen dem durch gegangen, weil ihr der Braütigam in Shamacz, wegen Kleiner Verspätung zu dem sogenannten Malo Vincsanje, oder Christlicher lehre, die Selle und die Vernunft geflucht hat, durch gegangen seye, weil sie ihm nicht mehr haben wollen, und Sie wäre in Piskorevcze bey ihrem Freünd den Knesen Berlassich nicht volle 6 Wochen gewesen, und jetzo nach Hauze gekommen. Weilen aber ihr Vatter Gjuro Csobich gleich nach ihrem Abgang sie bey allen Anverwandten gesucht, und nicht finden können, so ist die Muthvassung dahin gegangen, ob sie nicht auf der andern seite (Turcicum!) wäre weil sie dort eben blutsfreunde hat, dahero der Vater befehliget worden nach Xupanje zu gehen, und dort bey der Überfuhr nachfrage zu machen, ob seine Tochter sich jenseits befindet oder nicht, und Er brachte Ein Attest vom dem 30-igst Überrreüter Simo Bussich, dass die jenseitigen Unterthanen in seiner Gegenwort dem Gjuro Csobich geantwortet haben, dass seine Tochter nicht in ihren Dörfern wäre, und dass sie von ihr nichts wissen, Nach diesem ist der Bräutigam Vater Miho Babich nach Xupanje gegangen und in Gegenwart der H. Lieut: v. Monti die jenseitige Unterhanen wegen ihrer aufenthalt befragt, welche ihm geantwortet haben, dass Sie dort seye, Wie aber der Jubil. Feldwäbl Vilaetovich und der 30-st Überreiter Philip Kastniller von Shamacz vernomen haben, dass Sie revertirt ist, haben sie es der Compag. gemeldet, dass ihre Vertrauten leüte von der anderen seite gesagt haben, Sie seye wirklich dort in dolnja mala gewesen, und hat ihr der überreüter ins gesicht gesagt, wie sie dort heyraten wollen, wie Sie der Franciscaner nicht hat verkündigen wollen, bis er von ihrem gewesenen Hh. Pfarrers nicht schriftliche legitimation bekommt, wie sie geneint hat, und gewunschen wen sie jemand wieder auf unsere seiten brächte, aber das Madel beharrt bey ihrer gefasten Meinung, und bietet ihr leben dar, dass es nicht war seye, dass Sie über die Sau war, schwäret und verdammt sich, wan sie nicht in Piskorevcze gewesen, etc, etc.«

No tu je eto bilo po srijedi svjedočanstvo službom zaprisegnute osobe, i Relković je još mnogo pisanja imao zbog bijega ove djevojke. Glavni uzrok čitave ove afere bio je neobdržani kontumac, za slučaj, da je zbilja bila u Bosni, pak je kbr. 7 bio odmah cerniran patrolom (1 Corporal, 1 Gefreyter, 6 gemeine Fousiliers). Mnogo papira je izmijenjeno između Kompanije, Regimente, brodskog Kontumačkog ureda, županjske prelazne postaje, pa i sam djakovački Judex Nobilium Dominus Dominus Franciscus Dellimanich o tom je izvješćivao. Je li se afera svršila, kao obično, batinama i šibanjem, o tomu kronika šuti.

Svatovi su podržavani vrlo raskošno i u poznijim decenijima.* Ta ubitačna raskoš jamačno i je bila turskoga porijetla, ali još više odušak

da su se mlada dica izženila. Dosada jesu gospoda kapitani i kumpanije komandanti dopuštenja ženidbe na stražmeštre, fihrere, kaprale, fraite i proste davali, da se vinčati mogu, koje unapridak ne smije biti, osobito od onakovih ljudi gori rečenih sharga, koji u pismu i računu stalni jesu i koji ufanje daju, njihovu sriću i avancement dalje učiniti, već imadu takova dopuštenja od regimente tražiti i čekati (1805.)... Cit. I. Martinović, Život na turskoj medji prije 100 godina. »Narodne Novine« Zagreb 1906. br. 173. — Što se tiče »jabuke« ona je i simbolično-biblijska, no u vezi sa cvancigom također još i ostatak kupoprodaje djevojačke.

*) »Budući da se razumije, da nike gazde mloge troške poradi ženidbe čine, tako se svaki opominje, koji bi se preko Velike uredbe ositio, da više troška učini, već kako je zapovid, hoće na sud poslan biti; zato imade se svaki od nesriće čuvati. Kod sadašnje ženidbe ne imadu se mlogi troškovi, niti zapojke deržati, jer koji se gazda ositi, da zapojke derži i da više od 6 for. kod ženidbe potroši, hoće na kaštigu poslan biti, na koje kantonski Unterofficiri i starešine dobar pozor nositi imadu. Budući da se još u selima kod nikojih vidilo jest i od Visokih mista zabranite stvari kod ženidbe dogadjaju se i više od sedam glava u svatove ide i pokraj toga darove na konje vežu, priporučuje se najoštrije kućnim gazdama, da se svaki od nesriće čuva, jer zaista, gdi se darovi na konju vidili budu, onaj gazda hoće na sud poslan biti, na koje starešine dobar pozor nositi imadu. Koliko puta već zapovidito jest i zapovidi slide, da mlogi

zadrugarsko-familijskog gazdinstva, koje negdje moralo iznalaziti ventil, kad je ponestalo otmice i megdana.

Relković je tu morao sprovoditi prisilne ženidbe i udaje, a to je samo korespondiralo onomu, što je u »Satiru« bio zamjerao, opisavši upravo folklorski svatovske običaje u tadašnjoj tzv. Slavoniji.

Treća ludost: Kada isprosite, vi toliki trošak učinite, da je veće na toliko spalo i trošenje toliko nastalo, da siroma ženit se ne može, koji troška tolikog ne smože. Jer ti skupiš trideset svatova i toliko žena i hatova, pak pojidu za nedilju dana tvoju hranu, na godinu dana što bi tebi s mladom dosta bilo, da se ne bi onda potrošilo. Jošter čovik ne bi ni žalio ni za troškom toliko balio, da ne čine drugačijeg kvara, koji kuću na zemlju obara. Jer kada se svatovi opiju, oko kuće kokoše pobiju, mlogo puta baš i hranjenike, jer je kod njih tad sloboda nika. I ostale čine nepodobe, siromahu svu kuću porobe, ne pazeći, ni što je sramota, nek ne znaju, bar što je grihota. Sad mi kaži, koju imaš fajdu, kad ti ljudma ne izpuniš kajdu. Jer se mlogi ondi i pobljuje, kada pojde, teb ne zafaljuje, neg ti jošter i mater opsuje, pak ni tebe ni pir ne poštuje. A sutradan, kada dan osvane, koji more, taj rano ustane pak on dojde, ni da tebe diči, nego da se kod tebe izliči. Projdite se takovih lakrdija, koje nisu nego vridne smija! Što ti nosiš crljena barjaka pak običaj slidiš od Turaka, to ni lipo nit dostojno fale, nego istom što se ljudi šale. Prem od toga da nitko ne piše, al od osam ne tribuje više. Zovni Kuma i još starog svata i divera, potvorenog brata, i još jednog, koji razgovara*, al neka ti kuću ne obara. Pak dobavi bubanj i svirale, baš ako ćeš i tambure male, možeš zovnut i ženskoga uha, jer je prez njih pir i gostba gluha, koje će ti uz bubanj igrati, diveruše snašu zabavljati. Ako ti je u selu divojka, to je za te još bolja prilika: ti se vinčaj pak na

poklon kod ženidbe ne dopušta se davati. Opet se ispod ruke čulo jest, da se takovi pokloni priko verha čine, tako se još kumpanije Komandanti opominju, ljudma i svakomu na znanje dati, da koji u napridak ove zapovidi pristupeo bude, ima se za pervi put kod Kumpanije najoštrije kaštigati, drugi put pako sa species facti regimenti pod arestom poslati. Vidilo se jeste, da mlogi u napridak i još na godinu dana prije divojkama koje kakve mitove i poklone daju, da bi ona za njega išla. U ovo vrime dogada se pako, da se obećanja pokvare i divojka ili momak ne će jedno drugoga. Iz ovoga onda izadu parnice i ono sve, što je divojki kroz jednu ili dvi godine dato, natrag išće. Zato se svakomu zapovida i zabranjuje, da se nitko ne ima usuditi štogod divojki u napridak kakova poklona davati, jer oni, koji bi se u ovakovom događaju ositio, ne samo da će ono sve, što je divojki dato, izgubiti, neg jošter skupa sa divojkom, koja je primala, na tilu kaštigan biti, jer ovakove stvari jesu od Visokih mista najoštrije zabranite. Također mlogi običaj imadu, pak prije divojku za sina iliti za sinovca isprose i veliki trošak učinu, nego da se onaj, koji se ženit hoće, Kumpaniju za dopuštanje privede i pravo dopuštenje dobije. Tako se zapovida, da oni, koji su u ovom događaju, imaju takia one momke Kumpaniji na ugled dovesti. Kako je zapovid bila da nijedan gazda brez dopuštenja svoju mladež ženiti ne smije daklem se opet najoštrije zapovida, da osobito divojke mloge stvari od ljudi uzimati ne smiju, pak onda od potlim smutnju i kavgu čine i ostavljaju. Koja se ovakova našla bude hoće sa 25 kandžija kaštigovana biti. Gazde pako, koji ovakove divojke prose, moraju se po izdatim uredbama vladat i ne mlogi trošak na ovakove davati, jer potlim ništa dobiti ne će. Budući da je ova zapovid odavna poznata, da se izprositima divojkama mlogi trošak ne daje, osobito vidi se, da po 5, 6 i po 10 kolača divojki se nosi, koje ne samo onoj kući veliki rasap nego i trošak uzrokuje. Tako se imade svaki gazda sa svojim novim prijateljem dogovoriti i isprošenu divojku do sv. Andrije (sv. Kate) sigurno voditi. Kod toga bi se pako ovako zapovid neobslužila, hoće se kada rečeno vrime projde, u arest uzeti i u Stockhaus poslati. Budući da skoro svatovi bivat hoće, tako se opominje svaki oni gazda, koji svatove imao bude, da se po izdatim zapovidima vlada, da više od sedam svatova ne smije biti, to se razumije s kumom, starim svatom, s mladom, momkom, diverom i diverušom, da se maramice na konje ne vežu, da se nikakvi darovi ne dile, da se iz pušaka ne puca, da se sa svićama bez fenjera po sokacima ne hodi, Uuterofficiri sa patrolom imade dobro gledati, da se gdi kavga ili drugi excess ne učini. Priko vrimena pako ne ima se nikakva buka niti igra terpiti. Oštra je zapovid od Dvora Carskoga, da svatovi ne smiju duže, nego samo jedan dan biti« (Cit. I. Martinović, Život na turskoj medji).

* Čauš!

ručak idi i onaj dan sa gostima sidi; igraj, pivaj i veseli ljude, neka svaki dobre volje bude. Ako li je u drugome selu, ti divojku dovedi veselu, pak drugi dan svatove posluži, nek se na te nijedan ne tuži. Al ne valja, što jedno činite, što divojku samu zatvorite, pak vam sidi sama u komori, a ni skime vasdan ne govori, nego samo pustite divera, da joj služi i nju razgovara. To vi turske slidite hadete, jerbo od njih to sve imadete... jer čije je najveće veselje, onog valja metnut u pročelje; nju med kumu i med diverušu, nek se šale i nek heglendi šu a on valja da kod kuma sidi i svatove sve kolike vidi. A diveri neka svima služe, to je dužnost, neka se ne tuže.

Uz ove podcrtane značajke okolo vjenčanja Relković je naveo još nekoja čaranja i »krivotvornost«. Ponajprije, da mlada na vjenčanju po bapskom savjetu pritište mladića uza se, eda je se kasnije ne može progledati«; pa prije no što legnu, da ad libitum »zaveže uzlića« i onoliko će godina moći biti bez djece, toga dakle vrlo starog slavonskog »kajnkindersistema«; pa, zatim, da nevjesta u postelji ne dade dodirivati prsa, jer bi je sise mogle boljeti.

Relković je ostao u Babinoj Gredi do kraja 1786., a onda, umirovljen sa 50 for. penzije, kupio je kuću u Vinkovcima, i ne primi »titul« majorski, jer mu se — tada — neispravno činilo plaćati za to 200 for. takse. Želio je mira da »potroši (svoje) ostale dneve ne mišajući se ni u skule, ni u richterstvo ni u sindikustvo, ni u ništa, jer da bi ja hotio kakovu brigu drugu imat, ja bi volio onu uzdržat, koju sam navikao i ne bi ni jubilirao«.* Čekao je pako prvi snijeg, pa da saonicama otseli u Vinkovce.** Možda već i sa započetim rukopisima prevoda »Postanka naravne pravice«, Esopovih i Pilpajevih »fabula«, »Nauka političkog i moralskog« i anegdotskim ispisima svoje zbirke »Nek je svašta«.

---

* D(avid) B(ogdanović), Pisma M. A. Relkovića. »Vienac« XXVIII. Zagreb 1896. s. 602.

** Ovaj prilog nadopunja tako mimo akademijskoga izdanja »Djela Matije Antuna Relkovića« (Zagreb 1916.) i još novije podatke, kao što su: Dr. Tomo Matić, Neue Beiträge über M. A. Relković («Archiv für slavische Philologie. XXX. Berlin 1912.) — Dr. Đuro Šurmin, Relkovićevo plemstvo. (»Nastavni Vjesnik« XXIX. Zagreb 1921.) — Dr. Josip Matasović, Za biografiju Relkovićevu. (»Ljetopis jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1921. Svezak 36. Zagreb 1922.). — Skandalozno je pak za naše arhivalne prilike i kulturni niveau, da se danas n. pr. ne može znati, ni doprijeti u naučne svrhe do onih protokola, do kojih je došla bila sada izumrla obitelj potpukovnika Domca u Vinkovcima (isp. T. Matić akad. izd. 1916. str. X. i XI.) Opet dakle jedan memento o što bržoj potrebi arhivalnoga i muzejskoga zakona u Jugoslaviji.

Résume. — L'auteur de cet article traite la vie typique d'une compagnie teritoriale et des capitaines dans les vieux confins militaires en Slavonie au XVIII-e siécle. Il décrit la vie et l'oeuvre de Matija Antun Relković (1732.—1798.), auteur croate, philosophe au sens du XVIII-e siécle et des idées réformatrices de Marie Thérèse et de Joseph II., traducteur des plusieurs oeuvres françaises et allemandes, ce qui est dû au hasard de son emprisonnement en Prusse (en 1757 un an á Francfort-sur-l'-Oder). Avant de quitter la carrière militaire, en sa derniére ville de service, on voit Relković appliquer quelques unes de ses idées réformatrices, naturellement d'une manière apsolutiste. Les documents de cet article embrassent les obligations des soldats, le fonctionnement administratif d'une compagnie, les relations limitrophes avec la Turquie, avec le clergé catholique, et surtout les excès de la vie sexuelle en debors du mariage, con battus par l'administration militaire qui s'efforcait de developper la vie familiale, réglée et féconde en posterité. La caserne a été remplacée par la »zadruga«. On décrit les costumes et coutumes de fiançailles et de mariages, le régistre qu'on tenait des jeunes filles à marier, des enqêtes que subissaient celles qui ne se mariaient pas, et surtout le pouvoir exécutif des punitions judiciaires et disciplinaires (la bastonnade obligatoire).

VARAŽDINSKI MUZEJ.

»To će biti vrlo skroman muzej« rekao je ravnatelj zagrebačkog arheološko - historijskog muzeja g. dr. Brunšmid, čuvši, da u Varaždinu kanimo osnovati muzej. Doista će to biti skroman muzej, bez velikih pretenzija; muzej grada Varaždina i njegove okolice, koji će biti središte svih naših nastojanja, da ga upotpunimo stvarima lokalnog značenja, a dovedemo do što većega utjecaja kulturnoga i naprednoga. Kulturno-historijska izložba bila je prvi korak, prvi temeljni kamen za taj naš muzej, kako sam naglasio na prvoj sjednici izložbenog odbora. I ako smo se morali boriti s raznim poteškoćama i predrasudama kod priredbe kulturno-historijske izložbe, sve je bilo svladano. Danas možemo smjelo ustvrditi, da je rezultat ovoga našeg prvog pokušaja uspio dobro u moralnom i materijalnom pogledu.

Naišli smo u većini slučajeva na lijepi prijem, spremnu požrtvovnost i oduševljenje ne samo za tu nekolikodnevnu izložbu, nego su više za ideju muzeja u Varaždinu. Obećano nam je vrlo mnogo stvari sa svih strana, što jasno pokazuje veliki interes, da se osnuje varaždinski muzej, kao i posve ispravno naziranje građanstva, da je takav muzej trebalo već davno prije osnovati.

Mnogo stvari velike vrijednosti nestalo je ili kupnjom ili nemarom iz našeg posjeda, a događa se to još dnevno tako, da je posljednji čas, da se spriječi odvažanje i propadanje ovih naših starina.

Kulturno-historijska izložba imala je među ostalim i zadaću, da pokaže građanstvu, vrijednost tih stvari, da ih upozna s njima i tako onemogući izrabljivanje nesavjesnih trgovaca, nadalje, da podigne ljubav za lijepe starine i pokaže, koliko su te stvari ljepše u jednom velikom i ukusnom skupu predočene.

Pogled na »Stari grad« u Varaždinu, u kojem će se smjestiti lokalni muzej.

To se je postiglo i mi smo s time vanredno zadovoljni. Još zadovoljniji bit će naši potomci, kad budu vidjeli konačni uspjeh našeg rada, da se gradu Varaždinu i njegovoj okolici spasu i sačuvaju sve stvari kulturno-historijske vrijednosti.

Pošlo se odmah poslije izložbe na rad. Osnovano je »Muzealno Društvo«, koje treba da nastoji o ostvarenju muzeja u Varaždinu, koje će ga voditi i upravljati, a osim toga brinuti se, da se ne ponavljaju barbarstva bezobzirnog rušenja pa i najvrednijih spomenika prošlosti i ne nagrđuju prirodne ljepote u čitavoj našoj najbližoj okolici. Tu zadaću treba da najenergičnije provodimo

bez ikakvog obzira, jer ćemo samo tako postići svoj željeni cilj.

Opazio sam, da su Zagrepčani nešto ljubomorni ili se boje, da bi na taj način možda zagrebački muzej bio odavde slabije podupiran. To nikako ne stoji! Sve starine naime, što ih posjeduje varaždinska gradska općina, nikako se ne bi mogle otuđiti i odnijeti iz Varaždina, dakle za zagrebački muzej ne dolaze u obzir. A upravo te stvari bit će temelj našeg muzeja. To su gradske knjige, protokoli, zastave, cehovske škrinje, cimeri, majstorske radnje, cehovske zastave, vrčevi, njihova privilegija, slike, bakropisi, i slične stvari. Od tih stvari ne može se izručiti ništa. U drugom redu muzej će dobiti vrlo mnogo starina iz posjeda pojedinih građanskih obitelji, koje su iste već i obećale, ali samo i isključivo za varaždinski muzej. To je vrlo važno, jer će naš muzej u vrlo kratkom razdoblju oko spomenute okosnice skupiti vrlo dragocjen materijal, kojeg zagrebački muzej ne bi u velikoj većini mogao dobiti, što bi za općenitost bilo svakako štetno, a za grad Varaždin napose.

Naglasujem, da mi ne ćemo i ne kanimo nikomu konkurirati, a najmanje Zagrebu, koji je naše naravno kulturno središte, a takovim mora da ostane, nego nastojimo spašavati lokalne i općenite vrijednosti i tako popuniti nastojanje zagrebačkog Hrvatskog Narodnog Muzeja.

I u tom pravcu treba poći putem decentralizacije, dati i manjim gradovima prilike, da se kulturno što više afirmiraju, da se okupe sile za taj rad, koji bi se inače vrlo teško stavio u gibanje i last not least, da ti lokalni muzeji budu odgojna žarišta cijelog našeg društva, a napose naše mladeži.

Kraj historičkih starina naše gradske općine i pojedinih intérieur-a (sobe namještene starinskim pokućtvom), želimo, da uredimo i smjestimo u taj muzej floru i faunu varaždinske okolice s etnografskom zbirkom čitavog Zagorja i Medjimurja.

Sakupljajući narodne nošnje i radove različne vrste, nastojat ćemo, da spasimo sve, što god nam bude moguće, a vrlo ćemo rado ustupiti u prvom redu zagrebačkom muzeju duplikate, odnosno stvari, koje bi za Zagreb i njegove zbirke bile osobito vrijedne. Osnutak dakle varaždinskog muzeja ne treba da pobuđuje nikakve bojazni zbog nekoga rivaliteta, nego treba da se pozdravi i podupre. Ali ne samo osnutak našeg varaždinskog muzeja, nego što većeg broja takovih muzeja diljem naše domovine, jer ćemo samo na taj način spasiti i sačuvati, što su nam pređi namrli.

Varaždinski muzej bit će smješten u Starom gradu (tvrđavi), koja je gotovo potpuno sačuvana. U tom pogledu teško će mu biti premca u čitavoj Jugoslaviji. Dok grad ne bude otkupila gradska općina (o čemu se upravo vode pregovori), muzej će dobiti dvije velike sobe u kulama, gdje će urediti i razmjestiti cehovske i gradske starine, a prizemno u jednoj kuli staru gotsku kapelicu, gdje će biti postavljeni kameni spomenici. Daljnjim razvitkom muzej će morati da dobije više prostorija, kojih imade u tvrđavi dosta. Tako će u 20—30 godina čitav Stari grad, dolično restauriran, biti veliki muzej, ponos ne samo gradu Varaždinu, nego i čitavomu narodu.

Na Varaždincima je i »Muzealnom Društvu«, da bude program i zadaća, koju smo si postavili potpuno i savršeno izgrađena. Pa kako je prošla izložba posvjedočila silni lokalni patriotizam i ponos Varaždinaca, tako će još više jedna trajna kulturna institucija, kao što je muzej, biti poduprta od svakoga, a u prvome redu od gradske općine varaždinske.

Počeci bit će skromni, jako skromni, ali mi ćemo nastojati svim silama, da pokažemo, kako se iz skromnih početaka može i mora izgraditi dobra i solidna gradnja. Sve se može, kad se hoće!

Krešimir Filić.

NARODNI MUZEJ U BEOGRADU.

Poslije čitavih devet godina zbirke Narodnog Muzeja ponova su otvorene 27. maja ove godine. One u glavnom predstavljaju ono, što je preostalo posle kobnih dana velikoga rata, a u kome je muzej imao svoju bolnu tragediju. Neprijateljske granate razrušile su njegovu zgradu i uništile čitave zbirke i mnogobrojne objekte oštetile. Invazije neprijatelja; transporti zbiraka u Kosovsku Mitrovicu; njihov povraćaj u Beograd, njihov rdjav smeštaj i dve selitbe zbiraka u toku od tri poslednje godine bili su od neobično štetnih posledica za objekte. Tek pre pet meseci muzej je mogao dobiti jednu pristojniju zgradu za smeštaj svojih zbiraka i za kratko vreme uspelo je, da se spremi oko trideset novih vitrina i ormara za izlaganje objekata i oko dve stotine okvira za slike, da se objekti očiste, operu, urede po grupama i potpuno udese za izlaganje. Danas publici stoji na raspoloženju prehistoriska zbirka sa svojim interesantnim objektima iz Vinče, Gradca, Žutog Brda, Zoka (kod Pečuja), Aradca, (kod Bečkereka), Omoljice (kod Pančeva) itd.; zatim rimska zbirka vrlo raznovrsna i vrlo interesantna; onda historijska zbirka sa historijskim portretima, historijskim oružjem, historijskim kostimima i raznim historijskim objektima, koji ilustriraju najvećim delom noviju istoriju srpsku (Karadjordjevu i Miloševu epohu). Najzad moderna galerija, u kojoj su zastupani skoro svi slikari srpski XIX. stoleća i u kojoj soba Djoke Krstića zauzima najvidnije mesto.

Zbirke su, istina skromne, ali su one danas bolje organizovane i bolje izložene, nego što su bile pre rata. Veliki deo objekata nije mogao biti izložen zbog toga, što bi njihov prenos iznosio vrlo velike svote novaca (na pr. sva lapidaria) ili što restauracija objekata i njihovo spremanje za izlaganje iziskuje vrlo mnogo vremena.

Da bi se zbirke Narodnog Muzeja razvile, mora se što prije muzeju obezbediti monumentalna zgrada, o kojoj uprava muzeja još jednako sanja. Verovatno će definitivno utvrđivanje generalnog plana Beograda doprineti, da se taj san pretvori u javu.

Dr. Vlad. R. Petković.

GDE SU BILE NEMANJINE REKE?

Ovo pitanje raspravljao je pok. St. Novaković u članku Zemljište radnje Nemanjine (Godišnjica Čupićeva, god. I. 1877.). No i posle ovoga rada Novakovićevog ostalo je nerešeno: gde su upravo Nemanjine Reke?

U Novakovićevom radu može se ovo čitati: (Iz Жития краль срьбьскыихь, str. 4) »доспѣвшоу же ѥмоу до реда юношьска и къ законьномоу бракоу съчетати и, поеть же по законоу себѣ женоу именемь Анноу, и дана бисть емоу честь отьчьствия ѥго, вьсточьна страна, рекомая Топлица, Ибрь же и Расина и глаголѥмыѥ Рѣкы« (str. 172).

»U gore navedenom kritičkom tekstu Iv. Pavlovića naštampano je posle imenovanja Ibra, Rasine i Toplice još: и глаголѥмыѥ Рѣкы. — Tekst je uzet iz kralja Stevana. U izdanju su toga spomenika osobna imena pisana malim slovima, kao što se i u starim rukopisima pišu. U tome svom izdanju Iv. Pavlović nas je opomenuo, da se gorne reći mogu uzeti i u opštem i u osobnom značenju. Valja dakle i na to obratiti pozor. Da se imenom Рѣкы može zvati predeo pokazuje dalje priča naših izvora o samom Nemanji, koja kazuje da je on od Grka osvojio **predeo** s takovim imenom. Da onaj, koji je ono poznije uzeo od Grka, nije bio u očevinskom delu Nemanjinu jasno je. Ostaje pitanje, ima li u očevinskom delu Nemanjinu drugi predeo s imenom Рѣкы (što ne bi bilo ništa nemogućno) te da li je Iv. Pavlović dobro učinio, što je mesto рѣкы napisao Рѣкы? Veći deo očevinskog dela Nemanjina danas je u Srbiji, te nam je dobro poznat. I ono što je još pod Turskom pripada među bolje poznate krajeve. Koliko sam radi ove studije promatrao imena predela u ovom kraju, nisam mogao naći nikakva, koji bi ono ime nosio. Gore navedene dakle reči Prvovenčanoga ja smatram kao prost pleonastički dodatak kojim se hoće da učini izlišna podela među samom dolinom reka i gorskom oblašću, koja se njihovim imenom nazvala. — Stoga držim, da bi u kritičkom izdanju valjalo ostaviti Рѣкы стр. 176, 177)«.

Obeležavajući granice Nemanjine države, Novaković govori da su one išle: »... te dalje između padina Kolubare, Ljiga, Jasenice, Lepanice, Kalenićske rake i Morave, u Moravu prema Stalaću, odakle je uz Mosinje na Jastrebac i niz Jastrebac u Prokuplje (Koprijan)... (стр 181, 182)«.

Novaković dalje nastavlja:

»Sveti Sava veli da je Nemanja uzeo od grčke zemlje Патьково, Хвостно вьсе и Подрими , Кострьць, Дрьжьковиноу, Лабь, Липлянь, Глъбочицоу, Рѣке, Оушькоу и Поморавие, Загрьлатоу, Лѣвьче, Бѣлицю (стр. 222)[1].

»Рѣкы predeo su, koji nam valja potražiti. I u prizrenskom i u gjakovičkom okrugu ima danas predela, koji se tim imenom zovu, ali jedno što su ti predeli svi već zauzeti drugim imenom i što se Рѣке spominju medju Dubočicom, Uškom i Pomoravljem (Moravom), upućuje nas nekud na Istočnu Moravu. U hilendarskoj krisovulji Nemanjinoj red je ovaj: Lap, Lipljan, Dubočica, Reke, Zagrlata i t. d. U predelu levih pritoka Moravinih, kuda nas ovi izvori upućuju, nisam mogao naći predela, koji bi se tim imenom zvao. Desne pritoke osim Nišave i od Nišave na više danas su vrlo malo poznate. No ipak u Miličevića (»Knež. Srbiji«. 788) čitamo pri ka-

[1] U A. Majkova, Istor. srp. naroda, II izdanje, stoji: »вьзрастьшоу же ѥмоу до ѡтрочьины и приѥмшоу честь ѡтьчьствия своѥго рекомоую Топлицоу, Ибрь же и Расиноу и глаголѥмыѥ Рѣкы« (стр. 4) (poet Prvovenčanom).

zivanju o Sv. Stevanu ili Lipovcu, da je to mesto na 2 i pol sahr. od Aleksinca na severoistok idući kod izvora Reke, od koje se posle sav taj krajić do Morave zove Reka, a to su sela: »Lipovac, Stanci, Dobrujevac i Katun«. Meni se čini da u ovome imamo Nemanjinim Rekama posljednji trag. U ono se vreme moglo više predela severozapadno, može biti go granice Braničeva i Timoka, kako rvataju gradovi Ravni i Kozelj, pod tim imenom razumevati. Ovo se utvrđuje još bolje tim, što će se odmah niže pokazati, da je Zagrata, koju Nemanja odmah za Rekama pominje, današnji Bugar — moravski srez okruga Aleksinačkog (str. 228.)«.

Meni nije došao ruku svestraniji pregled ovoga pitanja. Mislim, da je Novaković tu bio najiscrpniji. Stoga mislim, da bi se na njegovom razmišljanju trebalo zadržati.

Meni se, pre svega čini, da se ovde ne može govoriti o kakvoj reci (tekućici), već samo o kakvom predelu, koji je, po reci dobio svoj naziv Reke. Tu popravku u svom prvom mišljenju učinio je sâm Novaković u toku svoga rada, istražujući najzad predeo, a ne reke. Da je to u stvari bio predeo vidi se već i iz toga, što se naročito ističe, u napred navedenim tekstovima i označava onako isto kao Toplica, Ibar, Rasina; a ova imena, koja inače pokazuju reke, u ovom slučaju označavaju samo oblasti oko tih reka. Najzad, i šta bi se osvajalo i dobijalo, ako ne predeli? A ima mnogo primera da predeo dobija naziv po reci, te kako jedan isti naziv služi i za reku i za njenu oblast. Takav je slučaj sa gornjim imenima, a takav slučaj navodi i St. Novaković, po Miličeviću, kod Aleksinca. Prema tome, biće potpuno tačna ona priča, kako je naziva St. Novaković, a po kojoj je Nemanja osvojio predeo, koji je nosio naziv Reke. Ostaje, dakle, kao nesumnjivo, da je to bio predeo; a sam naziv toga predela mogao je doći po kakvoj reci, koja je ili bila bez nekakvog naročitog imena ili u svome toku imala više imena od kojih ni jedno nije nad drugim prevladalo.

Posle, meni izgleda, da je Nemanji, a tako isto i Manojlu, bilo potrebno imati predeo, koji se prostire od planina Mojsinje-Jastrebac do reke Morave, jer se iz toga predela moglo i smetati i pomagati saobraćaju pored Morave. Stoga, ako se uzme da je tačno (a ja mislim, da je tačno) što kaže St. Novaković, da je granica Nemanjine države u ovom delu išla od Mojsinja na Jastrebac, onda je prirodno smatrati podnožje ovih planina do Morave kao zemljište kome teže i Nemanja i Manojlo. Od kolike je vrednosti po saobraćaj bio ovaj predeo vidi se, pored ostalog, još i sada po putu, čiji se ostaci nalaze na bregovima više Ribara (dakle između Jastrepca i leve obale Morave), a kojim je, po tradiciji, knez Lazar vodio svoju vojsku na Niš i Pločnik. Može biti, a meni to izgleda tačno, da je tada u ovom kraju bilo dva puta: jedan kojim je vezivan Niš sa Beogradom i koji je išao pored Morave, i drugi, kojim je bila vezana zapadna Morava i predeo Rasina, preko Šiljegovca, za Prokuplje i za Niš. Najzad o nekadanjoj važnosti ovoga kraja govori narodna tradicija još i stvaranjem nekakve varoši, »u današnje doba«, odmah do Vel. Šiljegovca[2], idući Kaoniku u Gjunicu. Može biti da bi tu treebalo potražiti i onaj trg na Moravi, koji bi St. Novaković hteo da nađe u blizini Neričevog hana, na desnoj obali Morave. Najzad o važnosti ovog predela uopće, naročito za saobraćaj i vojne ciljeve i u starije doba, svedoče također dva gradića, od kojih je jedan na izlazu klisure Stalać-Gjunic, na brežuljku iznad Stalaća (poznat danas pod imenom kule Todora od Stalaća), a drugi pri ulazu u klisuru, sproću sela Mojsinja, oko koga se nalaze neka prastara crkvišta (poznat danas pod imenom gradišta). A zna se već, da su silne vojne prolazile ovim krajem. Po narodnoj tradiciji, koja je veoma živa u ovom predelu, negde između Ribara i Vel. Šiljegovca bio je strahovit boj Filip II. Makedonski, pa je tu po tradiciji, i oko izgubio.

Najzad, ako je tačno da je Zagrlata[3] danas moravski srez okr. niškog (ranije bugar-moravski), onda bi i to donekle pomoglo da se raspravi pitanje o Rekama. Reke su, prema tome, u neposrednoj blizini Zagrlate.

No meni se, uostalom, čini, da je ovo pitanje raspravljeno već samim tim, što i danas još postoji među seljacima, koji stanuju na visovima i obrancima planina Mojsinja i Jastrebca, naziv Reke za tlo pokraj podnožja ovih planina, koje se prostire do

[2] Po tradiciji, za vreme kneza Lazara Vel. Šiljegovac zvao se Boškovac, po Bošku Jugoviću, i tu su bili dvori Boškovi.

[3] Imena Zagrlata kao da je bilo poviše (danas postoje slični nazivi sela Grljan, Grljište kod Zaječara). Može biti da se ovim imenom označavao predeo iza ili ispred kakvog klanca, kroz koji reka protiče kao kroz kakvo grlo. U tom slučaju ovde bi se predeo Zagrlata poklapao sa predelom, koji označava St. Novaković. Tako može biti da je ovaj naziv bio samo drugo ime za predeo Reke. — Panta Srećković u svojoj Istoriji srp. naroda (knj. I. Župan. doba, 1884. g. str. 12) kaže: »Struma (Strymon) postaje od više izvora iz Zagrlate«. To je nesumnjivo druga Zagrlata. Ali nije nemoguće, ako se tim imenom hteo da obeleži kakav tesnac, da je neka Zagrlata mogla biti i negde oko Bagrdana.

Morave. U onom području nalaze se mnoge manje rečice (Srndaljska, Ribarska, Boljevačka i dr.), od kojih se stvara Mala Reka, potom Velika Reka (ili Šiljegovačka Reka, Ribarska reka i najzad Gjuniška reka prema mestima kroz koja protiče). Te reke daju i danas još naziv Reka ovome predelu.

Nalazim, dakle, da Nemanjine Reke ne treba tražiti gde na drugom mestu već oko današnjeg Velikog Šiljegovca, upravo od Ribara do Gjunica. Sam granični sklop Nemanjine države na to upućuje[4]. Prema tome, Nemanja je, dobivši ovaj predeo, imao za granicu svoje države reku Moravu, te su mu, kao neposredno produženje Rasine bile Reke, zemljište koje se proteže od predela Rasine do reke Morave.

Živko D. Petković.

[4] Житије и жизан Св. Симеона-Немање, od kralja Stevana Prvovenčanoga, po D. Kostiću, ima ovakav tekst: »Узраставъ пак до отрочине примио је чест отачаства своjера речену Топлицу и Ибар, и Расину, и такозване Реке« (str. 12.) — Rekao bih da se ovde zapetom naročito odvajaju Rasina i Reka od Toplice i Ibra. I ako ova zapeta nije pogrešno stavljena, njom se možda htela jasnije istaći bliskost i zajednica, politička ili geografska, odvojenih predela.

BRAČNI UGOVOR SRPSKE KRALJICE KONSTANCE.

Srpska kraljica Konstanca, čiju neobičnu lepu sliku donosimo u ovoj svesci, bila je iz čuvene mletačke porodice Morozinija. Rođena tetka njenoga oca bila je udata za ugarskog kralja Andriju III. posljednjeg Arpadovog potomka.

Konstanca se 1293. god. udala za Vladislava, sina kralja Stevana Dragutina. Vladislav je, po ugovoru, što ga je kralj Stevan Dragutin prilikom svoje abdikacije (1282. g.) načinio sa svojim bratom Milutinom, trebao da posle Milutinove smrti nasledi srpski presto. Kad je kralj Milutin 1321. g. umro, Vladislav je pokušao da zauzme presto, ali ga je Stevan Dečanski pobedio, te se on povukao u Ugarsku gde je ostao do svoje smrti. Posle smrti svoga oca (1316. god.) Vladislav je nosio titulu srpskog kralja.

Vladislav se 1293. god. oženio Konstancom, kćerkom Mihajla Morozinija. Mi o ženidbi Vladisavljevoj ne znamo skoro ništa, ali nam je u Mlecima sačuvana jedna njena slika, po kojoj se vidi, da je Konstanca bila žena neobične lepote. Sem toga sačuvan nam je bračni ugovor između Vladislava i Konstance, što su ga 24. avgusta 1293. g. sklopili u Mlecima izaslanici Dragutinovi i Vladislavovi sa Konstancinim roditeljima.

Taj ugovor glasi:

»U ime oca, sina i svetoga duha, amin. — Ja Vasilije, Božjom milošću episkop bosanski, podanik i sluga gospodina Kralja Stevana i Vite Bobaljević, Dubrovčanin, izaslanik od gospodina Kralja Stevana i od gospođe Kraljice Katarine i od njihova sina gospodina Vladislava, sa zadatkom, da svršimo ovu stvar, obećavamo i zaklinjemo se u ime gospodina Kralja Stevana i gospođe Kraljice Katarine i njihovoga sina Vladislava u njihove i u naše duše gospodinu Albertu Morozinijiu, rođaku gospodina Kralja ugarskog, i njegovome sinu Mihailu da Kralj Stevan i gospođa Katarina, uzimaju Konstancu, ćerku Mihaila Morozinija za zakonitu suprugu svome sinu Vladislavu, i da će gospodin Vladislav uzeti je za svoju zakonitu ženu. Svadba će se izvršiti kako je ugovorio gospodin Stevan sa kraljem ugarskim, t. j. oni će uzeti Konstancu, ćerku Mihaila Morozinia za Vladislava, sina kralja Stevana, kako ugovore i u roku koji odrede. Obećavamo i kunemo se na sveta Evanđelija i na časni krst u dušu gospodina kralja Stevana, gospođe kraljice Katarine i njihova sina gospodina Vladislava, i u naše duše, da će oni sve ispuniti i održati u vek vekova, amin. Ujedno da će ovo potvrditi gospodin Kralj Stevan i gospođa Kraljica Katarina i gospodin Vladislav ponovo zakletvom, kako je napisano u ovom aktu, koji je pisan srpski i latinski i zapečaćen nama predan i pošto su ova akta overovljena, kako je navedeno, naredili smo Antoniju Hotaju da napiše akt na latinskom jeziku, a Avramu (?) kraljevom svešteniku da ga napiše na srpskom, da ih načine javnim aktima i da ih zapečate.

Ovo je rađeno u Mlecima u velikoj palati gospodina Albertina, a svedoci su bili: Brina episkop tršćanski, brat Jakov iz Rima iz reda propovednika, izabrani episkop Krfski, Ruđer Morozini, Pefilo Morozini, Jovan Pavle dela Fontana iz Ferara, gospodin Marko Michieli i gospodin Jovan Ženo Mlečanin.

Ovo je pisao Avram (?) svećenik spomenutoga kralja Stevana godine od rođenja Hristova 1293., indikta šestoga, mjeseca avgusta 24. dan«. St. Stanojević.

Portret srpske kraljice Konstance.

ZAČETAK PRAVOSLAVNE CRKVENE OPĆINE U ZAGREBU.

Kad je Josip II. iza smrti svoje matere sam preuzeo vladu nastavio je svoje liberalno djelovanje 29. oktobra 1781. izdade patent (br. 6983 i 6984), kojim je nekatoličkim kršćanskim vjeroispovijestima dozvolio slobodu obavljanja vjerskih dužnosti, a naročito krštenja, vjenčanja i pokopa, a potonji se obred imao obavljati ne javnim sprovodom već na samom groblju. Isto tako dozvolio je bio obavljanje službe božje u privatnim kućama.

God. 1785. bilo je u Zagrebu (na teritoriju i varoške jurisdikcije i kaptolske i biskupske) ukupno 7 pravoslavnih (grčko nesjed.) obitelji. U varoškoj jurisdikciji bili su Ćiril Milošević u vlastitoj kući sa ženom, petero djece, s bratom i pet sluga (13 osoba); Andrija Radovančević, koji je bio već primljen iste godine u građansku vezu grada Zagreba, sa ženom, troje djece, bratom i dvjem slugama (8 osoba); i Dimitrije Hadyvoinoly sa sinom (2 osobe). Svi ovi bili su trgovci i imali su svoje dućane. U Kaptolskoj jurisdikciji Nikola Janković, samac, imao je druga Kostu Ivu Matina, koji je imao ženu i oni držahu dvije sluge. Oni su držali trafiku i zajedno su stanovali (5 osoba); Gjuro Dimo sa ženom s dvjema slugama i sluškinjom (5 osoba); Ćiril Ralis sa slugom (2 osobe). U jurisdikciji biskupovoj u Vlaškoj ulici bio je Ivan Stova sa ženom i trim slugama (5 osoba). Ukupno 40 pravoslavnih duša.

Svi osim Miloševića bili su na stanovima, gdje su imali i svoje trgovine.

Ovih sedam glava obitelji zamoliše 15. februara 1785. zagrebački magistrat, da im dozvoli u smislu carskoga patenta, urediti si kućnu kapelicu (oratorium). Magistrat je 8. marta po svom notaru Pavlu Gorupu pozvao molitelje, da predoče patent, na koji su se pozivali.

Kako je to dalje teklo, ne znamo, nu stoji da su molitelji opetovali svoju zamolbu na osnovi intimata kr. namjes. vijeća od 6. septembra 1784. na što je gradski magistrat dozvolio im kućnu kapelicu i s obzirom na to, što je u gradu bilo i pravoslavnih vojnika, a mnogi su pravoslavni o sajmovima dolazili u Zagreb. I ovu urediše u jednoj prostranoj sobi u kući Ivana Mikloušića na trgu Manduševcu (Harmici). Pobrinuše se i za svećenika, kojega im je 18. aprila i. g. poslao pokrački vladika Pavle Avakumović. Bio je to Gerazin Marković kaluđer samostana lepavinskog, zaređen 15. juna 1771. Spadao je pod pakračku episkopiju a protopopat nartski. Nastaniše ga u kući Mikloušićevoj gdje je bila i kućna kapelica. Uzdržavahu ga sami vjernici zagrebački i oni koji su trgovinom dolazili u Zagreb. Za kapelicu i stan svećenika plaćali su Mikloušiću na godinu 86 for., a u ime plaće svećeniku slali su 70 for. na godinu lepavinskom samostanu. Stan taj uzet je na dvije godine. U ovoj svojoj kapelici otpočela je služba božja na Petrovo. Protiv toga prigovarao je gradski župnik grof Josip Sermage, a magistrat mu je odgovorio, da je to dozvolio u smislu kraljevske odredbe.

Ova nova crkvena općina trebala je i groblje. Za to se obratiše opet na gradski magistrat, da im dozvoli nabaviti zemljište za groblje tim više, jer su bile zapreke kod pokapanja pravoslavnih na katoličkim grobljima. U sjednici magistrata 1. jula iznesena je ova zamolba, i bude dozvoljeno, da mogu kupiti oko pol rali zemlje od protonotara Baltazara Bušića, i da bude prosta od daća, nu opet, da se u kupoprodajni ugovor stavi klauzula »dok se pravo i sudbenost gradska pridržava«. O tom je magistrat izvjestio namjes. vijeće. Magistrat je odmah izaslao senatore Gjuru Macana i Gjuru Igerčića, da to izvide i da budu svjedoci ugovora između pravoslavne crkvene općine i protonotara Bušića, i čini se, da je crkvena općina odmah stupila u posjed toga zemljišta za groblje, jer vidimo da ga je svećenik njihov Marković posvetio postavivši krst na groblje, što je svakako uslijedilo prije 7. jula iste godine. To je provedeno, ma da nije bio formalni kup obavljen.

Namjesničko vijeće odgovorilo je magistratu 18. jula i upitalo, zašto je zemljište otstupljeno pravoslavnima za groblje, kad se bi ovi mogli obzirom na maleni broj pokapati i na katoličkom groblju, a ujedno je upozorilo magistrat, da to zemljište ne može biti oslobođeno od javnih daća.

Kad je zagrebački biskup Josip Galiuf saznao, da je magistrat dopustio pravoslavnima, da si urede kućnu kapelu, pisao je 16. jula magistratu, predbacujući mu, da je to učinio na svoju ruku, ne stavivši se u sporazum s njime. Poziva se na gradove Križevce i Koprivnicu, koji to nijesu dozvolili. Upozorava magistrat, da se u takovom slučaju ima provesti izvid o potrebi i mogućnosti osnivanja pravoslavnih kapela i crkava. Taj biskupov ukor iznesen je 19. jula na sjednici grad. magistrata, i magistrat je biskupu odgovorio uz prilog svih to poglednih gradskih odredaba i odredaba kraljevih.

U smislu odredbe namjes. vijeća od 27. juna br. 16.564. sastaviše gradski senatori Nikola Šoštarić i Ante Reiter iskaz pogledom na pravoslavne svećenike u Zagrebu. Iz ovoga iskaza (tabele) doznajemo sve osobne potankosti o svećeniku Markoviću, koji je tad obavljao pastirsku službu nad

pravoslavnima u Zagrebu. Taj iskaz podnesen je istoga dana namjesničkom vijeću.

Zagrebački župnik sv. Marka, grof Sermage, također je počeo raditi protiv pravoslavne općine, te je i kod biskupa opet potpirivao to pitanje. Stoga vidimo, da biskup opet 7. augusta piše magistratu, da želi vidjeti taj kraljevski dekret, na osnovi kojega je pravoslavnim dozvoljena kapelica i groblje, a ujedno mu javlja, da je protiv toga učinio i pismeni podnesak na namjesničko vijeće. Naročito mu nije bilo po volji, što je u njegovu biskupiju bez dozvole došao pravoslavni svećenik, te se tu nastanio i izvršivao svoje svećeničko zvanje. Na intimat namjes. vijeća od 18. jula odgovorio je magistrat, da je dozvolu za groblje izdao samo s toga razloga, jer su župnici katolički sprečavali pokope pravoslavnih na katoličkim grobljima.

Biskup je polučio uspjeh kod namjesničkoga vijeća, koje je 22. augusta naložilo grad. magistratu, da se imadu provesti izvidi pogledom na pravoslavne, i ako ovi ne bi bili povoljni po njih, da se imade njihova kućna kapela zatvoriti, bila ova uređena samovoljno po pravoslavnima, bilo, da je za to dao dozvolu magistrat, a njihov svećenik, da se ima odstraniti, to sve pod prijetnjom fiškalne parnice. Magistrat se je pokorio toj odredbi, te je to odlučio na 9. septembra u magistratskoj sjednici raspraviti, i za to sa strane grada odredio senatore Franje Macana, kapitana Nikolu Šoštarića i fiska Stjepana Čegetka. Tako je na sjednici 9. septembra zaključeno, da se provedu izvidi u prisuću zastupnika biskupa, pravoslavnih i varoša.

Biskup je odredio svojim zastupnikom kanonika Ivana Skrgatića, koji je gradu saopćio, da će se izvidi držati u župnom dvoru župe sv. Marka 19. septembra u 9 sati u jutro. To je magistrat primio na znanje, na svojoj sjednici 16. septembra. I doista toga dana sastaše se u župnom dvoru kanonik Škrgatić sa strane varoša, a Andrija Radovančević i Ivan Stova sa strane pravoslavne crkvene općine.

Ponajprije je ustanovljen broj pravoslavnih obitelji i članova ovih. Dalje je ustanovljeno, da je magistrat u smislu intimata namjes. vijeća od 6. septembra 1784. na česte molbe dozvolio pravoslavnima izvršivanje njihovih vjerskih čina (krštenje, vjenčanje, pokope i liturgiju u privatnoj kući), što ovi i provode. Ustanovljeno je nadalje, kako je došao njihov svećenik u Zagreb, i od šta žive, kako je to već prije razloženo. Groblje pako da je njihov svećenik bez ikakove svečanosti blagoslovio, za što nije imao dozvole od magistrata.

Pošto se po tolerantnom patentu mogla ustrajati crkvena općina samo ondje, gdje je bilo bar 100 obitelji, a nit, je nova zagrebačka crkvena općina bila gdje afiliirana, i što je dolazak trgovaca pravoslavnih bio rijedak — što sve je biskup izjavio namjes. vijeću — to su ti izvidi nepovoljno ispali po ovu novu crkvenu općinu. Po tom se je moralo zadovoljiti nalogu namjes. vijeća te je općini naloženo, da obustavi svoju liturgiju ma i u privatnoj kući pod prijetnjom fiškalne parnice, a svećeniku njihovom zabranjeno, da dalje obavlja svoju svećeničku službu u Zagrebu. To su svi prisutni potpisali pak i Radovančević i Stova, oba latinicom. 30. septembra podnio je o tom magistrat izvještaj namjes. vijeću, kojemu je priložio neku deklaraciju pravoslavnih, koju su mu ovi predali.

Na ovaj izvještaj i predstavku uslijedio je intimat namjes. vijeća, od 18. oktobra, kojim se određuje, da se zabrani privatno izvršivanje kulta pravoslavnih u Zagrebu, što više, da se svećenik njihov imade odstraniti iz Zagreba, i to s razloga jer ne predstoje uvjeti za opstanak crkvene općine i što ova nije nikojoj župi afilirana. To riješenje je na sjednici magistrata 8. novembra priopćeno pravoslavnima i njihovomu svećeniku koji su bili onamo pozvani i prisutni. I tako je magistrat mogao skoro izvijestiti namjes. vijeću, da u Zagrebu nema nikakove pravoslavne crkvene općine.

Međutim se je pakrački biskup Pavao Avakumović zauzeo za zagrebačke pravoslavne, te se obratio kralju. I doista putem namjesničkoga vijeća priopćeno mu je 17. januara 1786. pod br. 1876. kraljevsko riješenje, kojim se crkvenoj pravoslavnoj općini zagrebačkoj dozvoljava sloboda privatnoga bogoslužja. Pun veselja saopćio je to zagrebačkom magistratu uz prilog toga riješenja, moleći zagrebačku gradsku općinu, da izvoli uzeti u zaštitu koli novu crkvenu općinu, toli i njezinoga svećenika. To je gradski magistrat na svojoj sjednici 21. februara primio na znanje i proglasio.

Time je udaren temelj zagrebačkoj pravoslavnoj crkvenoj općini u Zagrebu.

(Vrela: Acta et Protocolla grada Zagreba 1785. 1786. u gradskom arkivu zagrebačkom, koji se nalazi u pohrani u držav. arkivu u Zagrebu). **E. Laszowski.**

Namjeravamo da u nizu slika prikažemo Zagreb, kako je do prije par decenija postojao, a uz to ćemo prispodobe radi metnuti tamo, gdje uzmognemo i sliku istoga dijela grada u sadašnjosti. Razlog je tomu pothvatu lako razumljiv. U zadnje se godine Zagreb silno promijenio. Mnogi su stari stanovnici Zagreba ostavili grad, pa je navalila u grad, koji je dobio drugi značaj, značaj trgovačkoga centra, masa posve tuđih i tuđinskih ljudi, koji nemaju ništa zajedničko sa Zagrebom, kojima je Zagreb samo grad kao svaki drugi, gdje se mogu praviti poslovi. Današnje teško doba sprečava doduše prenagli razvitak Zagreba, ali baš se u to vrijeme treba poskrbiti, da se ne opetuju već jednom učinjene pogrješke. U drugu ruku želimo, da se sačuva spomen na Zagreb od nekada; u brzom tempu modernoga života zaboravlja se prebrzo i na ono, što je nekada bilo vrlo dobro znano i drago. Zato ove prikaze i ne smije nitko smatrati agresivnima; bit će uz sasvim promašena djela, natražnjačka, dosta toga, što se mora nazvati uspjelim, a to je svakako napredak.

Kaptol s novom katedralom (poslije potresa).

Dr. B. Šenoa: Stari Kaptol.

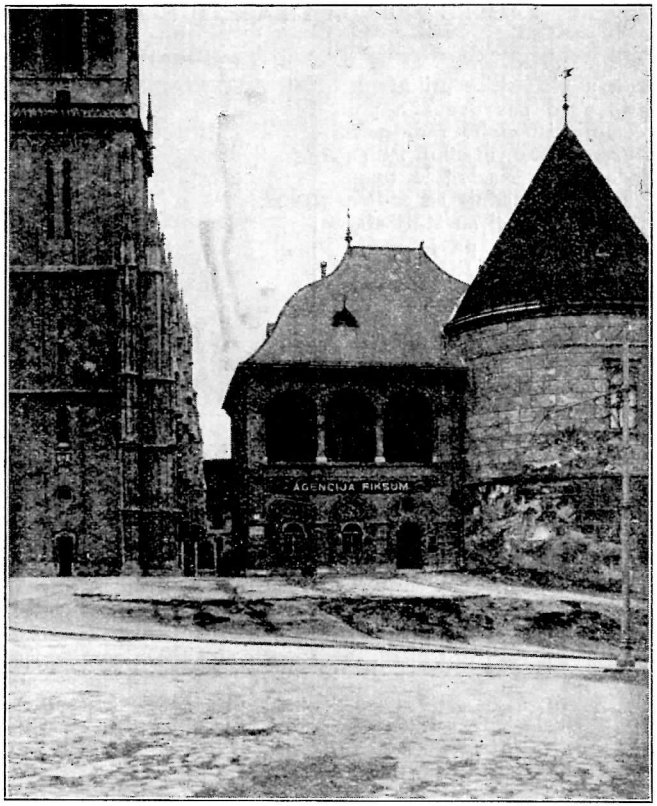

Dio Kaptola, sada (Agencija »Fiksum«).

1.

Nema sumnje, da je naš zagrebački Kaptol tijekom stoljeća izgrađivan, postao arhitektonska cjelina svoje vrste i takova se što u svijetu više nije nalazilo. Uz kuriju odmetnika kanonika Filipovića, danas sjemenište, ponizale se tri kule crkvene utvrde iz XVI. stoljeća. Srednja je bila Bakačeva kula. U njoj u prizemlju mala zelena vratašca, nad kojima se kočio jelen-grb Bakača. Tu je prije stajala crkva sv. Emerika, a papa je na molbu biskupa Luke dozvolio, da se ta crkva poruši, kako bi se uzmogla tu sagraditi obrambena kula. Taj je posao izveo zagrebački biskup, kasniji kardinal Bakač. Na ona se malena zelena vratašca moglo nekada doprijeti jedino do crkve kroz kulu. Između prve i druge kule bio je zid, između druge i treće bila je sagrađena zgrada za knjižnicu (koja je danas pohranjena u kr. sveučilišnoj knjižnici). U zidu na desno od Bakačeve kule i na lijevo dao je biskup Vrhovac početkom XIX. stoljeća probiti prostrana ulazna vrata, sa stupovima postrance i timpanonom gore. Nad vratima bile su željezne rešetke, značajnoga kova, pohranjene danas u muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu. Nad kulama dignuo se ozbiljno i skladno stari toranj stolne crkve, djelo XVII. stoljeća, koji se prema gore suživao, a krov mu je bio pokriven karakterističnom polukrugljastom kapom. Uz južnu se kulu prislonila »Roberičina« kuća, sa ulazom u sredini do kojeg su vodile stube. Usred trga stajala je kaptolska vijećnica. Tu su vijećnicu sazidali sebi kaptolci g. 1660., kad im je stara izgorjela. To je bila lijepa, skladno sagrađena građevina na kat, sa starim jakim krovištem, sa prizidanim dućančićima prema jugu, sa slikarijama na vanjskim stijenama. Tako nam je još prikazuje bakropis Branka Šenoe, izrađen po staroj fotografiji. G. 1876. srušena je ta lijepa građevina, jer je tobože smetala prometu, prometu onoga vremena! I tako je pomalo počela devastacija jedincatoga trga, koja je napokon tako daleko uspjela, da je danas Kaptol, negda «trg» u pravom i najboljem znamenovanju riječi,

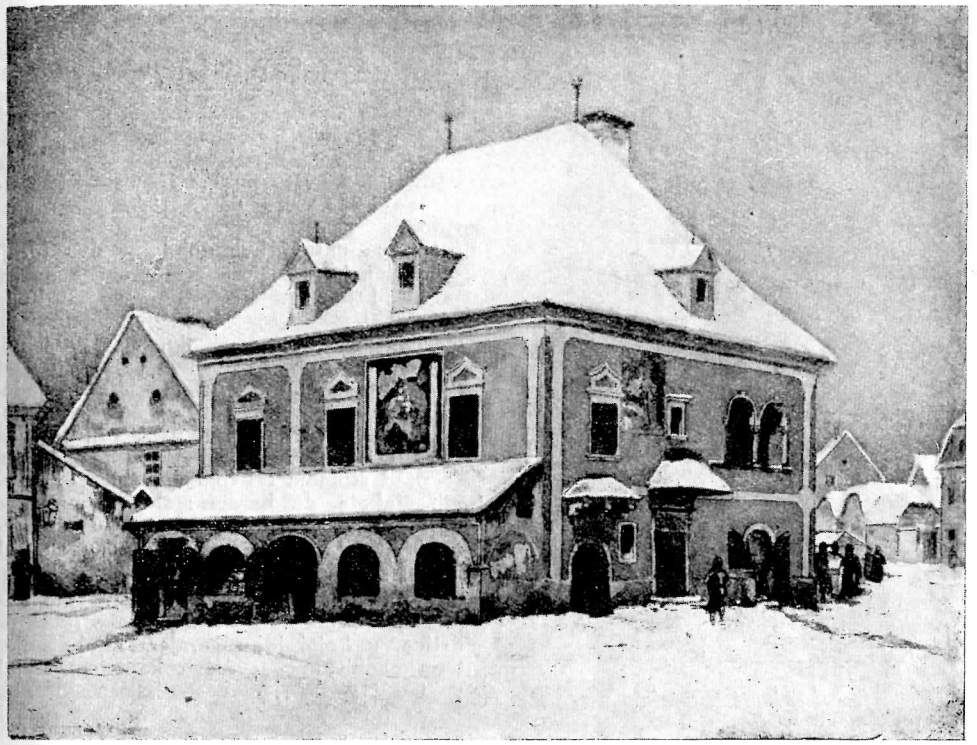

Dr. B. Šenoa: Stara kaptolska vijećnica.

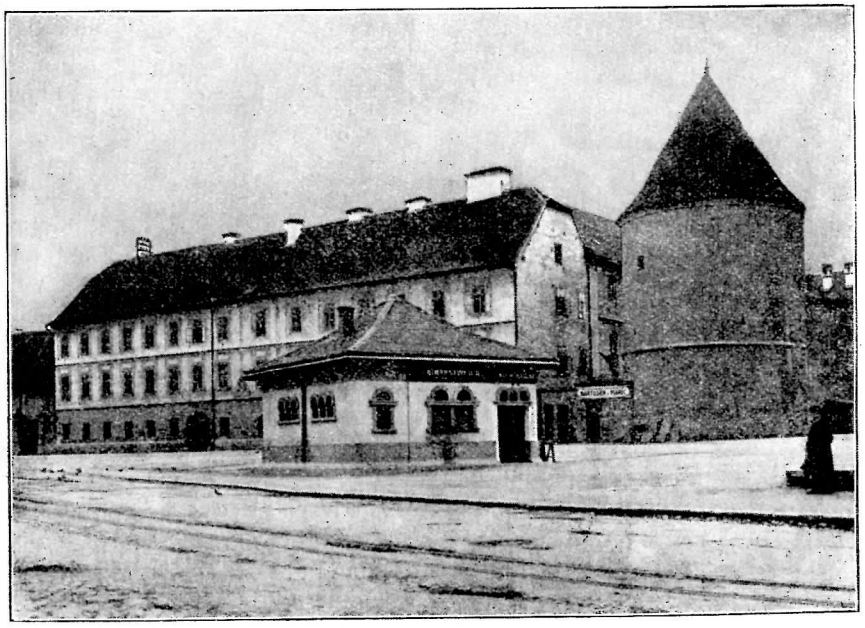

Sadašnja Ribarnica na Kaptolu.

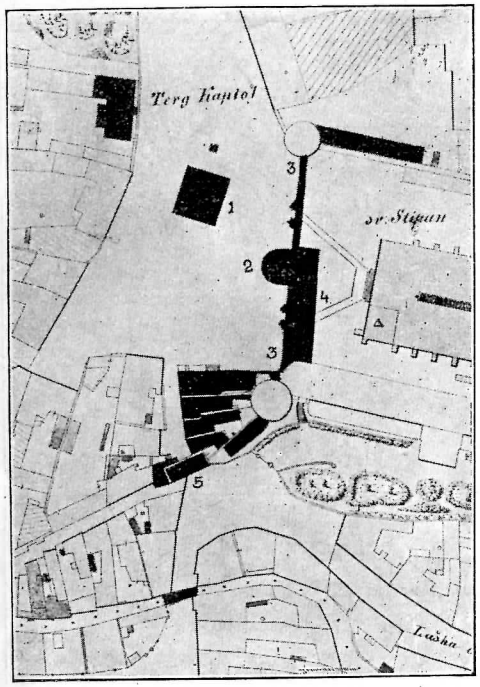

Tlocrt Kaptola.

sada nalik zapuštenom garištu na ičem drugom.

Najprije nestade vijećnice. Danas gotovo pet decenija poslije porušenja sazidala se gotovo na istom mjestu ribarnica. Sada građevina ta ne smeta prometu. Kad vidiš tu nemogućnost, čini se, kao da se netko htio narugati Zagrepčanima, kad je toj ribarnici dao nešto nalikosti sa starom vijećnicom. Karikaturu svega toga odaje sama slika.

Drevna naša crkva dobila je dva tornja, obijeljena je i otucana, renovirana bez duše. Izvana i iznutra. Dobro; o tom su knjige završene: radilo se u najboljoj namjeri, potrošilo sila novca i učinilo, što se učiniti nije smjelo. A bilo je i onda uviđavnih ljudi, koji su od toga odvraćali, kako svjedoči memorandum, sačuvan u nadbiskupskom arkivu. Ali toj novogradnji za volju morade pasti i Bakačeva kula i knjižnica, pa sad se pred stolnom crkvom diže plot od drvenih štaketa, da barem malo sačuva predvorje od onečišćenja. Zaista, divan napredak! Ali ni to nije sve. Uz južnu su kulu počeli prema sjeveru graditi nekakove bolte, nu to je bilo tako bijedno, da se dalja izgradnja morala obustaviti. Pa tako je ta podrtina, u kojoj je u gornjem dijelu smještena nadbiskupova kućna kapelica, stajala godine i godine; nitko živ nije znao, kako će se taj dio urediti. Za Kovačićev projekt

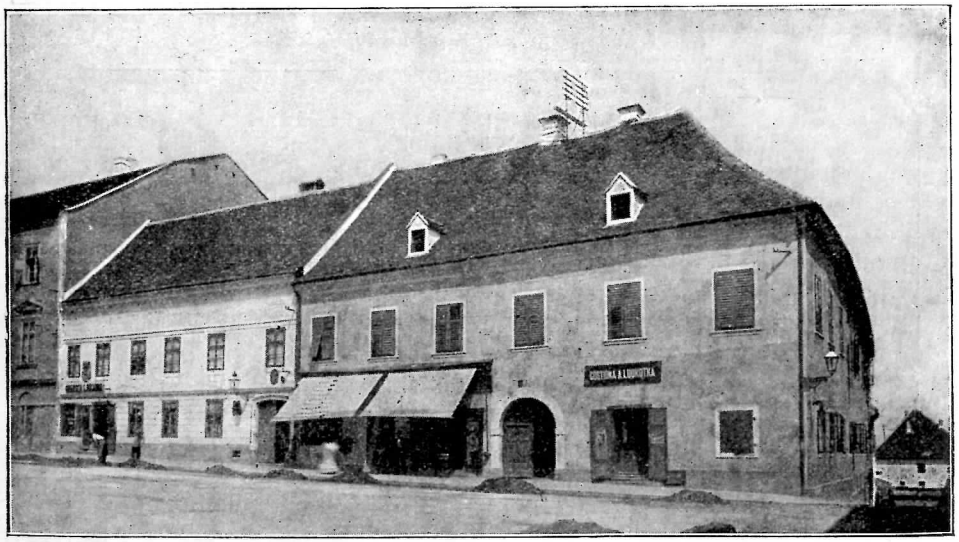

Stare zgrade na Markovu trgu na mjestu sadašnje vladine palače pokraj sabornice.

trebalo je par milijuna, kojh nije bilo. U to je došao i prođe rat. Pa jednoga dana budu bolte zazidane i neka se agentura useli u te prostorije. Za drugo, uostalom, i nijesu. Čini se, da smo nekad učili u davno vrijeme, kako je Isus tjerao trgovce iz hrama — — — — — — — — — — —

Idemo dalje. Uz nekadašnju južnu kulu prislonile se četiri zgrade. Bakačeva je ulica bila apsolutno pretijesna. Vrata su

Markov trg 1846. (po uljenoj slici, vlasništvo g. M. pl. Kiepacha iz Samobora).

Bakačeva — sasvim jednostavna građevina, prikazana na Hühnovoj litografiji od g. 1861. — već odavno iščezla. Sad su morali odstraniti i te kuće. Doista se moralo, pa evo donosimo sliku tih kuća. Ali prostor bi taj južno od kule trebalo ipak udesiti, a ne puštati onako zanemaren, kako je sada. Nadajmo se, doći će i bolja vremena, a onda će doći do »regulacije« — ako se bude još štogod dalo regulisati...

2.

Na Markovom smo trgu. I on se nekako promijenio u ovo pedesetak godina. O drevnoj Markovoj crkvi sa drečavo obojenim krovom, kasnije. Ona u suštini stoji i sada, tek se oko nje nešto promijenilo. Uz staru županijsku zgradu stajala je kuća s gradskom ljekarnom, do ove privatna kuća, gdje je dugi niz godina bio dućan Ilije Guteše. Uz ovu se kuću prislanjale još dvije tri u Kamenitoj ulici. Sav je trg bio cjelovitoga karaktera, ali potrebe su vremena tražile mjesta za nove pisarne. I tako se cio niz kuća porušilo, pa je nastala nova vladina palača, a prema njoj je pregrađena stara sabornica. Već se pomalo i zaboravio vid Markovog trga iz prijašnjih dana, pa evo barem slike iščezlih zgrada. A do nje nek bude i slika moderne vladine palače, koja se je ponešto neskladno postavila na taj za nas Hrvate tako sudbonosni trg. Ali sila — zakon mijenja.

Kad je već govor o Markovom trgu, treba prikazati i jedan antikvarni raritet: sliku toga trga u polovini XIX. stoljeća, naslikanu malo poslije burne one restauracije, koja je prouzročila prkosno strijeljanje

Gornja Bakačeva ulica (s juga).

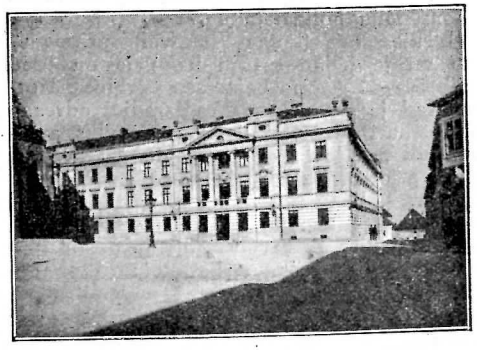

Vladina palača sada.

srpanjskih žrtava. Građevno se nije mnogo toga ni promijenilo, nu ipak dosta, te se osjeća, da su drugi ljudi drugoga doba tu prolazili. Slika — vlasništvo g. M. pl. Kiepacha u Samoboru, — naslikana je god. 1846., a naslikao ju je slikar J. Stroberger, koji je novijoj generaciji sasvim nepoznat.

To je bio Gornji grad Zagreb, u kom je još dobrano gospodovao njemački jezik: Wagner, Silberarbeiter imao je svoju radnju u Rakovčevoj kući; u susjednoj, gdje se na uglu još vidi tobožnji kip Matije Gubca, bila je trgovina Jos. Horvatha: Manufactur Waren Lager. Nad njegovim je dućanom između prozora naslikana slika biskupa sveca, a rasvjetu je Zagrepčanima podavala petrolejska lampa nad Gupčevim kipom. Banski je dvor imao troja velika vrata. Ona vrata u Kazališnoj ulici mogu se i danas opaziti, dok su vrata na lijevoj strani pročelja na Markovom trgu sasvim uklonjena i zamijenjena prozorom. Crno-žuto oličene stražarnice stoje uz glavna vrata, koja i danas postoje. U zgradu do banske palače vodila su u prizemlju vrata, do kojih se dolazilo stepenicama; očito su tu bile uredske prostorije. Crkva se sv. Marka još nije »restaurirala«, i još tada nije bila dobila ono užasno neukusno šarenilo krova, koje već gotovo pet decenija nagrđuje crkvu tako, da se ta grdoba više i ne zapaža. Još ima crkva svoje male iskonske prozore, svoj mali zabat nad južnim ulazom, a na desno od toga ulaza, koji je samo čudom nekim spašen, smještena je gore na desno sunčana ura.

Već su sigurno veoma rijetki prolaznici Markovog trga, koji su još vidjali pred crkvom, gotovo usred trga kip Marijin. Taj je kip podigao gradski senator Ivan Hyacinthi, tamo u XVIII. stoljeću, a kad je početkom XIX. stoljeća bio zapušten, dao ga je župnik dr. Josip Karvančić ponajviše darovima zagrebačkih Nijemaca opraviti, nu god. 1869. bude odstranjen, kad se očekivalo dolazak Franje Josipa! Pozlaćeni kip Marijin stajao je na ovisokom stupu, a na podnožju stupa bili su kipovi sv. Josipa, Ivana Nepomuka, Ivana Evangjeliste i Ivana Krstitelja. Na bogato izdjelanom podnošku bio je isklesan hrvatski grb. Taj je lijepi stup netragom iščeznuo: sva je sreća, da se od njega sačuvala dobra fotografija i Hühnova litografija. Čini se, da je taj stup stajao tamo, gdje se kasnije i sada nalazi ono kamenje navodno iz podnožja Gupčeva prestolja . . .

Gjuro Szabó.

BOJADISANJE DRVENIH PREDMETA NA CRNO

U prijašnje vrijeme bilo je u slavonskim kućarima (kilјeri) mnogo predmeta, koje su bili izradili čobani kod svinja, goveda, ovaca ili koza. Ti predmeti bili su za ukras ili za praktičnu upotrebu. Plandujući u šumi ili polju kod marve, da se ne dugočase, rezuckali bi preslice, raspinjače, kepčije, dvojnice, britvenice, držala za igle kačkalice i stotine što sitnijih što većih stvari, za svoje seke ili za svoje djevojke.

Mnoge od tih drvenih predmeta, kad bi izgladili, bojadisali bi crno, cijele ili djelomično, a na tom crnom polju urezali bi biljevne ili geometrijske ornamente, da se na crnom polju bolje istaknu.

U Nijemcima (kotar Vinkovci) pripovijedao mi je jedan starac kako je on pred kojih 50—60 godina bojadisao preljice na crno. Kad je preljicu glatko izradio, odrezao je u šikari ili živici lјeskov (Corylus avellana) ili žestilov štap i ostavio ga da provene, a onda ga je rascijepao na četvero. Tako raskoljenu lјeskovinu ili žestilovinu šarač-rezbar je zapalio i goruću pritisnuo na hladnu sjekiru ili ravnik, gdje je ostala kao četvorka crna rosna mrlja, koju bi prstom sa želјeza prenio i razmazao na glatku površinu preljice. Dakako, da takovo bojadisanje traje vrlo dugo, ali tim našim pučkim umjetnicima šaračima i rezbarima nije bilo do žurbe: kad bude — bit će gotovo. Kad je dakle predmet ocrnjen, pali se orahova jezgra i masnim orahovim ugljenom se namaže, a da se boja što bolje zasjaji.

Sigurnom rukom, oštrim šaračkim nožićem i dobrim ukusom sivarali su onako lijepe preslice, kutije, stalke za ogledala i kojekakove druge predmete, koji su služili za ukras ili za potrebu bilo muškima, dajbudi ženskima, više mladima nego starima.

Neki stari Privlačanin (kotar vinkovački) kazivao mi je drugi način, kako je drvo bojadisao na crno. Uzeo je kadionicu (neku vrstu gljive ili gube sa drveta), kojom se kade pčele i zapalio ju da pougljeni. Taj ugljen bi stavio u posudu, polio vodom i gustom kašom te smjese mazao je drvo, da bude crno.

Prednost prvog i drugog primjera za crno bojadisanje raznih ploha na drvetu je ta, što boja ne zalazi duboko u pore drveta, pa su urezi bijeli, jer je i drvo, koje su prije a i sada naši slavonski čobani upotrebljavaju, kljenovina, vrba i topola.

Marijan Markovac

PUBLIKACIJE

Karl Kramař, Die Ankunft der Germanen, Litauer und Slaven aus der Urheimat am Altaj. — Budweis 1916.

To je knjiga, koja već prema naslovu tretira jedno novo pitanje, naime zajedničku domovinu Germana, Slovena i Litvina u srednjoj Aziji, na Altaju, i koja a priori budi skepsu kod naučenjaka. Novotarije na naučnom polju, koje nisu porasle vremenom, evolucijom, već revolucijonarno, retko mogu da osvoje u prvi mah i ako su bez prekora u metodičkom i sistematičkom pogledu. No kad se pokažu pogreške u tom smislu, tad je naučenjak izgubio kredit, makar imao i dobrih ideja i pobuda za naučni napredak. Tako i profesor K. Kramař deli sudbinu Šembere, D. Trstenjaka, Boguslavskog, Ketrzinskog M. Topolovšeka, M. Žunkovića i svih drugih, pa i ako on stvarno i nema sa ovima ništa zajedničko, te sam ima sjajnu intuiciju, koja će dati pobudu mirnijim i staloženijim misliocima na polju paleoctnologije i paleolingvistike.

K. Kramař si je stvorio nova etnološka termina kao n. pr. »Indokavkaska rasa«, »indoeuropski prelazni jezici« i t. d. »Indokavkaska rasa« obuhvatala je i južne Kavkasce, Sudance, Abantu, koji su mogli govoriti zajednički prajezik. Grupa »indoeuropskih prelaznih jezika« sačinjavaju Kelti, Arbanasi i Jermeni, koji imaju neke zajedničke gramatičke osobine sa Abhazo-Čerkesima i afrikanskim tipovima Dinka i Bari. Pradomovina »indokavkavske rase« treba da je bila iznad Severnog ruba Iranske visoravni i odavle su se mogle iseliti pojedine grupe u raznim provincima, kao n. pr. Bantu-abhaška na krajni jug i iberska na krajni zapad. To su bili prvi iseljenici, za kojim su sledili Lezgo-Aramejci, Dinka sa Bari u sliv Nila, prednjeazijski Aramejci, europski Kelti, Staroitalci, Ahejci, Tračani, Skiti, Sarmati i na kraju Indoeuropljani. Nekim indoeuropejskim jezicima treba tražiti koren u kavkaštini.

Sastavni delovi »indokavkaške rase«

I. Bantuabhaško rodbina (sa prefiksovanim pronominalnim subjektom).

1. Abantu
2. Sumero-gruzinska grupa
3. Sudanci
4. Iberci
5. Abhazi
6. Čerkesi

II. Lezgo-armejska rodbina (sa bezoblič-nim glagolom).

1. Dinka i Bari
2. Aramejci
3. Čečenci
4. Lezginci.

III. Indoevropske rodbine (sa sufigiranim pronominalnim subjektom)

1. Indoevropska prelazna plemena
2. Čisti Indoevropejci.

Čujmo, kako objašnjava pisac centralno-azijatsko poreklo Germana: Jer su se Saksonci pojavili tek za vreme Ptolomeja t. j. u II. stoleću posl. Kr., jer su gališki Anatofrakti identični sa Francima, jer su Goti bivali u pontskoj stepi, jer su Franci prema vlastitoj tradiciji trebali jednom boraviti na Azovskom moru, jer narodne legende Gota spominju Masagete. Prvi trag Slovena u oblasti Balkaškog jezera vidi K. Kramař u tome, što je bilo tamo prisutno i lezginsko-avarsko pleme Karatâ (Caratae), koje tek Ptolemej prvi navodi, dok nas međutim praslovensko ime rjeke Buhtarme, pritoke Irtiša, vodi k Altaju, pradomovini Slovena.

Germani su trebali sedeti na severnoj obali Balkaških jezera i njihova poslednja straža bili su Goti, koji su mnogo patili od hunskih napadaja, naročito počevši od god. 119. pr. Krist., kad su uzmakli na zapad pod udarcima Huna. Gotima je bilo suđeno da su ostali 5 stoljeća u dodiru sa Hunima, Francima i Saksoncima pak je uspelo uteći skloniti se izvan domašaja divljih osvajača. U ovoj seobi naroda, koju su zatalasali Huni u pustinji Gobi, bacila se germanska predstraža Saksonaca i Franaka na svoje zapadne susjede Roksolane, koji su tada nomadizirali negde na Turgaju, a ovi opet na svoje suplemenike Alane i Jazige. Tako pređoše Jazigi i Roksolani sa delom Alana reku Don oko 150.-130. pr. Kr. (K. Müllen-

hoff) imajući neprestano iza leđa Germane. Saksonci se spominju na ušću Labe, kao što piše K. Kramař, tek oko godine 160. posle Krista.

Kramaržove teorije o poreklu i pradomovini Germana i Slovena trebale bi iz osnove promeniti danas vladajuću teoriju o Indoevropljanima, o njihovoj pradomovini, o odnosima Slovena i Germana kao indoevropljanskoj porodici i međusobno. On po našem mišljenju nije uspeo da dokaže svoju tezu. Ipak se knjiga može čitati sa zanimanjem i čak naučenjak može da ima od toga koristi, jer ima u delu sporadično sitnijih stvari, koje se mogu primiti, ili će bar kod istraživača probuditi nove ideje. S druge strane opet priznajemo, da današnji merodavni nazori o postanku različnih germanskih i slovenskih naroda ne mogu zadovoljiti čoveka, koji kritički posmatra prve pisane izvore o njima. *Dr. N. Županić.*

*

Branko Granić, Die Subscriptionen in den datierten griechischen Handschriften des 9. und 10. Jahrhunderts. II. Darstellender Teil. Sr. Karlovci 1922.

Profesor vizantinske istorije na univerzitetu u Skoplju, dr. Branko Granić, odvažio se u ovo za naučnu knjigu teško doba, da izda jedan dio svojih paleografijskih studija, i to o potpisima i potpisivanju u datiranim grčkim rukopisima. Profesor Granić još je kao član znamenite Krumbacherove škole zasnovao veliko djelo o potpisivanjima u datiranim grčkim rukopisima od godine 800. —1500. Ova rasprava, kao dio goleme studije, štampana je tek prošle godine u Sremskim Karlovcima, iako već g. 1913. najavljuje uvaženi V. Gardthausen, (u II. izdanju svoje grčke paleografije, str. 424), ovo Granićevo djelo, kao davno očekivanu i neobično potrebnu naučnu knjigu.

Paleograf treba u sredovječnom rukopisu promatrati jednakom pažnjom djelo autora i djelo pisara, no često je posao pisara za paleografa od najveće važnosti i koristi. Posao pisara nosi u sebi sasvim zasebnu dušu, različnu od one autora. Potpisi i potpisivanja u rukopisima jesu važan elemenat rukopisa, pa je i taj elemenat počela paleografija već odavna samostalno promatrati, te je studij tih potpisivanja dao izvrsnih rezultata nesamo paleografiji, nego i kulturnoj istoriji. Ovakav potpis često je za paleografa dubljega značenja i interesa, nego sve moguće svetačke legende, koje je pisar godinama prepisivao. O potpisima u rukopisima latinskim i orijentalnim poznati su radovi Hahna, Reifferscheida, Wattenbacha i Flügela, dok su nas o potpisima u grčkim rukopisima imali zadovoljavati rezultati Montfaucona i Gardthausena, pa je zato razumljiva i opravdana težnja i znatiželja Gardthausena za radom profesora Granića.

I doista, već ovaj dio Granićevoga rada pokazuje, da je prema dosadašnjemu u tim istraživanjima učinjen napredak.

Ova Granićeva studija je ishodna tačka dugoga razvitka toga važnog rukopisnog elementa, koji postaje važnim kronološkim kriterijem za pojedine faze, u kojima je supskripcija sačuvala bitne karakteristike. Granić daje u pogledu položaja i vrste pisma supskripcije, njezinoga sastava (deklarativnoga i formalnoga), sadržaja, a napose zbog kronoloških momenata dragocjene i nove rezultate, koji dojakošnje u mnogom nadopunjuju. Jednako su važni rezultati u pogledu pojedinih ličnosti, svjetovnih i duhovnih, pomoću kojih baš na temelju supskripcija, može vizantijska istorija, da korigira i nadopuni neka nesigurna istorijska fakta.

Prof. Granić sada je ovom paleografijskom monografijom dao jednako i grčkoj paleografiji, kao što i vizantinskoj istoriji rezultate, od kojih obe nauke mogu crpsti koristi.

Strogi metodički sistem, kojim Granić obrađuje svoju tezu odaje i naučnu akribiju i solidnost, a to Granića dakako uzdiže u red najozbiljnijih naučnjaka. Šteta, da je, (sigurno zbog skupoće štampe) izostala u popisu datiranih rukopisa, na temelju kojih raspravlja, literatura, a i bilješke o vrstama pisma. A jednako i u popisu pisara, o kojima je našao vijesti u spomenutim rukopisima, te bi bio zanimljiviji i vredniji, da je snabdjeven najpotrebnijim komentarom, što ne bi bilo na odmet kulturnoj istoriji. Svakako na koncu djela, neka se ne propusti posvetiti i tome barem najnužnija ilustracija, koja će i vremenu i licima biti pozadina, iz koje će se plastički isticati lica, što su tako aktivno sudjelovala u stvaranju toga, danas važnoga, paleografijskoga elementa.

Zbiti slog i stil Granićeve studije sadrži u sebi građe za studiju mnogo širega opsega, pa je poželjno, da bude autor elastičniji i širi barem u prikazivanju daljnih rezultata, koji se jedan za drugim nižu. Biće to, bez dvojbe, od koristi za one, koji iza nas dolaze, a i za one, koji teže da budu opširnije upućeni.

Granićeva studija reprezentira velike kvalitete, pa ona služi na čast nesamo našoj skromnoj paleografijskoj literaturi, nego i općoj nauci. Na području grčke paleografije ona je kod nas prva svijetla zraka. Dr. Granić predstavio se kao naučnjak sigurno i dostojno. *Dr. Viktor Novak.*

*

Dr. Božo Cvjetković, Dubrovačka diplomacija. I. Dio. Dubrovnik. Nakladna knjižara Jadran. 1923.

G. dr. Cvjetković, veoma marljivi radnik na istoriji dubrovačke republike, odštampao je pod gornjim naslovom svoje studije o dubrovačkoj diplomaciji, od kojih je jedna ugledala svjetlo u ovom časopisu (Dubrovnik i Svete Lige. »Narodna Starina« sv. 2. p. 125 i d.). Autor raspravlja o ugovoru Dubrovčana s Mlečanima g. 1205., o Dubrovniku i Svetim Ligama 1538. i 1570. i o Dubrovniku i Leopoldu I. Svoje je studije autor popratio uvodom i karakteristikom dubrovačke diplomacije.

U uvodu autor odbija mišljenje, da je Dubrovnik vodio puzavu, servilnu politiku, da je birao i najniža sredstva za očuvanje vlasti povlačeći se dvolično kroz svjetske događaje. Podrugljiv naziv »sette bandiere« nije opravdan. Ovakovo shvaćanje temelji se po autorovom mišljenju na posve krivome shvaćanju sve evolucije istorije onih vremena, u kojima je Dubrovnik živio samostalnim životom. Dubrovačka republika nije mogla da vodi druge politike, nego što ju je vodio sav onodobni svijet, a ta politika bijaše makijavelistička. Jedino tako je Dubrovnik mogao da održi slobodu, vjeru i civilizaciju kroz čitav niz stoljeća, a na pragu varvarstva i smrti. Borba o opstanak nosioca slobode dubrovačke republike bila je gigantska. U toj borbi, u kojoj je dubrovačka vlada predstavljala Davida, a njezini protivnici nepogode i pogibli Golijata, ko će razabran, veli autor, prekoriti dubrovačka vijeća, što su birala najzgodnije oružje za sigurnu samoobranu.

U najkonzekventnijem udaranju jedne realne politike i najpronicavijem suđenju spoljašnjih događaja u čitavom tečaju svoga političkoga života imao je Dubrovnik premce samo u Vizantiji, Mlecima i Vatikanu. Dubrovačka diplomacija išaše dosljedno za jednim ciljem: slobodnog samoodržanja. Za tim je ciljem Dubrovnik koncentrisao svu svoju snagu uma i desnice. Za tim se ciljem podvrgavahu u Dubrovniku lični interesi apsolutno općim interesima i to je jedna od najznačajnijih strana dubrovačke spoljašne politike. Uz sebeznalost znade Dubrovnik zgodno da složi i altruizam, slabo poznat u ovim varvarskim danima. Dakako da je to samo supstitut dubrovačkog zdravog državnog egoizma, jer u takvim slučajevima ipak Dubrovnik gleda, da li je dotična stvar korisna za republiku ili može li joj smesti redoviti tijek. Dubrovnik se ne zanosi za nebuloznim idealima, koji bi ga mogli da omraze pred njihovim zaštitnim gospodarima i što bi bio morao da plati svojom slobodom, svojim bogatstvom ili svojim položajem u svjetskoj politici.

Raspravljajući autor u trima studijama iz različitih perioda dubrovačke istorije o dubrovačkoj diplomaciji, pokazuje odlično poznavanje savremenih evropskih događaja, on se poslužio svim štampanim vrelima i brojnom literaturom. Valja mi primijetiti, da se dosta neugodno dojimlje kod čitanja njegovih studija uporno traženje neobičnih prispodoba i riječi. Neka mi g. autor ne zamjeri ovaj prigovor. Mislim, da bi prirodniji i jednostavniji način izražavanja dao njegovim studijama mnogo simpatičniju formu, a možda i više čitalaca.

Dr. Milan Prelog.

*

Драгиша Лапчевић, Шумарска политика. „Мисао", Београд. књига VII, св. 8, 1921.

Članak sadrži više sređenih privrednoistorijskih i pravnih izvornih podataka o šumskoj politici i stanju šuma u Srbiji od Dušanovog doba pa do kraja XIX. st. Naročito su zanimljivi podaci iz doba kneza Miloša. *A. J.*

*

Marko Kostrenčić: I. Hrvatska pravna povijest. (II. izdanje). II. Zakonik cara Stefana Dušana. Zagreb 1923.

Na našim su univerzitetima priručni udžbenici vrlo rijetke knjige, a dobri udžbenici još su rjeđe knjige. Među ove posljednje treba ubrojiti i štampana predavanja profesora Marka Kostrenčića, držana na juridičkom fakultetu zagrebačkoga univerziteta. Nakon ujedinjenja proširio je profesor Kostrenčić opseg svojim predavanjima iz pravne istorije, pa se to manifestira i u dodatku k drugome izdanju Hrvatske pravne istorije sa predavanjem o najvažnijemu spomeniku pravnoga života kod Srba, o zakoniku cara Stefana Dušana. Prof. Kostrenčić voleći brigu o svojim slušačima, dao im je već 1919. u ruke jezgru svojih predavanja, koja im imaju biti vodičem u njihovom studiju pravne istorije. U obnovljenom i proširenom izdanju Kostrenčić slijedi svoju naučnu savjest, i ponovno daje slušačima vademecum najbitnijih, najelementarnijih pitanja o svome predmetu, koji on sa toliko ljubavi i erudicijom na univerzitetu predaje. Istina je, ta su štampana predavanja samo na pomoć čistom naučnom radu na univerzitetu, pa se u njima ne će naći onaj i onako raspoređen naučni aparat, kako se on tu metodički iznosi i raspravlja u samim predavanjima, a naročito u seminaru. To sve ne umanjuje nimalo vrijednost toj tako potrebnoj knjizi. Pomoćne istorijske discipline dobijaju ovom knjigom dobar prilog, koji će svojom temeljitom i nau-

čno provjerenom sadržinom, prikazanom u izvjesnom istorijskom metodu, imati svoj jaki refleks u tumačenju socijalnih i pravnih momenata hrvatske istorije. Time stiče ova knjiga svoju zasebnu vrijednost, koja ima da privuče nesamo pažnju pravnika studenta, nego i slušača istorije na filozofijskom fakultetu. Ova je knjiga zapravo prvi dio na veliko zasnovane pravne hrvatske istorije i dosiže do početka novoga vijeka. Tim predavanjima je dodan odličan uvod, koji ima da dade jake naučne metodičke pobude svakome slušatelju, prikazujući mu u markantnim potezima sva ona pomagala, s kojima mora student, i naučnjak, operirati, ako hoće, da dođe do objektivnih i do pozitivnih vrednota u svome naučnome poslu. Autor govoreći o društvu, društvenim pojavama, državi, pravu i pravnim normama, o definiciji prava (na temelju pragmatičkom), i države, daje odmah dosljedno tome svoje principijelno stajalište svoga promatranja, da će državu upoznavati po pravu, a pravo po državi. U poglavlju o načinima prikazivanja pravne istorije zaustavio se pisac naravno kod sviju najbitnijih metodičkih pomoćnih disciplina, bez kojih se sama nauka ni zamisliti ne da, (filologija, diplomatika, paleografija, sfragistika, heraldika numizmatika, genealogija, kronologija, geografija), da bi bilo jasnije i uvjerljivije napred izneseno poglavlje o heuristici, kao što i o kritici skupljenoga materijala, na kojem se konačno i gradi pravna istorija. Konačno se u uvodu govori o juristickoj i sociološkoj kao što i o komparativnoj metodi, pa o razvoju pravne istorije kao znanosti, zaustavivši se na principima i teoremima Gustava Hugoa, zastupnika genetičkoga smjera, s kojim se, svom dušom, veže i sam autor, a pogledima obrađivanja hrvatske pravne istorije. Samu hrvatsku pravnu istoriju, dijeli u dva dijela. U ovoj se knjizi nalazi samo prvi dio, (do početka novoga vijeka, (tj. za Dalmaciju do početka XV. st., a za ostale krajeve do početka XVI. st.). Ovaj prvi dio razdijeljen je u dva perijoda. Prvo je doba nezavisnost hrvatske države (tj. do 1102.), a druga od toga fatalnoga vremena, pa sve do početka XV. odnosno XVI. stoljeća. U prvom se perijodu detaljno raspravlja o izvorima domaćima i stranima, (kronikama, analima, historijama), a onda o zakonima i listinama, javnopravnim i privatnopravnima, a jednako i o papinskima, koje su bile upućene našim vladarima. U drugom se perijodu govori o piscima, zakonima, ispravama i statutima. Obilje pogleda i rezultata iz pravne istorije skupljeno je ovdje pod prizmom gledanja M. Kostrenčića, i može se kazati, da je doista čitav ovaj materijal, sređen i kritički ocijenjen sigurna osnova za buduću genetičku pravnu istoriju Hrvata, za koju je autor najpozvaniji, da je i do kraja izvede. Napose to iziskuje današnje doba, kad se pred nama razvijaju sile, koje biološkom snagom stvaraju nove elemente pravne istorije, koja nastaje. Tad će i ovo doba u neku ruku imati svoj logički predživot, barem za jedan dio našega naroda, u pogledu socijalnoga i državnoga razvoja kao zdravi pozitivni tumač mnogih kulturnih i političkih promjena. Tada će takvo djelo biti i potpuno akademskim naučnim aparatom. Učini li Kostrenčić to, ispunio je svoj životni poziv sasvim.

Predavanje o zakoniku Stefana Dušana daje dobar pregled svih dosadašnjih ispitivanja toga najvidnijega dokaza pravne svijesti, i pravnoga života u XIV. stoljeću Srbije, u vrijeme njezine političke kulminacije. To »najlepše kulturno delo srednjega veka srpskog«, kako napisa o tom zakonu slavni Stojan Novaković, vrijedno je, da bude poznato nesamo onima, koji se zanimaju naukom, nego i našoj široj publici, koja hoće, da upozna veličinu kulturnih i političkih vrednota prošlih vremena našega sredovječnoga naroda. Sve to vrijedi napokon i za čitavu knjigu M. Kostrenčića.

V. N.

*

Карађорђе. Живот и дело. (Зборник »Народно Дело«. Београд, 1923.).

U dobro redigiranom zborniku »Narodno delo«, (redaktor P. M. Petrović), izašla je za g. 1923. odlična istorijska monografija, kojoj je predmetom život i rad Karađorđa. Iako je ta knjiga namijenjena širokom čitalačkom krugu i nema akademijskih, naučnih pretenzija s novim rezultatima, ona je uza sve to dragocjen prilog savremene istorijografije, koja vodi računa o potrebama širokih slojeva naroda, što čeznu za upoznavanjem znamenitih ličnosti iz istorijskih epoha, važnih i presudnih i za epohu Ujedinjenja.

Tu su monografiju izradili u tri razna poglavlja, sa tri razne tačke gledišta, naši najuvaženiji istorici nacijonalne istorije, Ćorović, Stanojević i Šišić.

VI. Ćorović prikazao je u poglavlju »Život i ličnost Karađorđa Petrovića« na osobito sugestivan način jedan golemi i bez sumnje najpre sudniji fragmenat novovjeke srpske istorije. Ta epoha začela je u sebi sve one klice, koje su kasnije kroz stoljeća donijele narodu najveće plodove, označena je uglavnom ustankom Karađorđa, najsilnijim svojim ekspresivom u svim dimenzijama, na koji su vijekovi čekali. Karađorđe Petrović sa svim svojim podvizima i silnim pregalaštvom i junačkim istupom začinje tu epohu kao beskrajno pozitivnu istorijsku vrednotu, koja osvaja u općoj nacijonalnoj istoriji svoje najčasnije mjesto. Karađorđe sa svojom eksplozivnom individualnošću, očitovanom u herojskim vojničkim djelima, zauzima toliko maha u razvoju događaja, koji svi redom postaju istorijskima, da je u stanju pokrenuti mase za velike nacijonalne ciljeve. Ćorović je prikazao Karađorđa u čitavom sklopu događaja od rane mladosti do pobune protiv dahija preko sviju uspjeha i pobjeda, pa do svih onih silnih tragičnih momenata, kad odilazi u izagnanstvo, i kad se opet vraća u domovinu, da ispuni zadnju žrtvu s katastrofalnim svršetkom. Svi ti događaji, koji su prohujali kroz i pored Karađorđa, njegovom neoslobođenom, pa onda stopu po stopu oslobađanom otadžbinom, jesu snažna pozadina, koja je potrebna, da što življe i uvjerljivije istoči plastički izdjelan lik Karađorđa. To je jedan pravi naturalistički portret bez i jednog truna patrijotske tendencije za uljepšavanjem. Ovaj način prikazivanja, i u ovakvoj popularnoj knjizi, odaje osobitu istančanost istorijskoga smisla Vl. Ćorovića, iz kojega izbija sva iskrenost i uvjerljiva istina. Ćorović se naime nikako ne žaca da jasnim i svakome pristupnim riječima iznese i sve sjene, i sve poroke, koji po koji puta zasjenjuju taj inače svjetli i legendarni lik, koji i narodna poezija preuzima i cum licentia poetica ga idealizirala. Sve, sve to iznosi bez bojazni, da će se nanijeti šteta prikazivanom licu, ili da će uzbuniti zaljubljenoga patrijotu u istorijske veličine. Ovo je kazano baš zato, da se podvuče i na ovom mjestu, kako srpski istorik sa svom smijonošću pristupa prikazivanju odabranog predmeta iz nacijonalne istorije stojeći daleko svakom romanticizmu i sentimentalizmu, koji bi odveo k poljepšanju, ili namjernom prešućivanju. Sve, što je istinito, a važno je za razumijevanje svega čovjeka, iznosi se bez obzira na to, da će lik izaći oporije i manje lijepo, nego što ga je fantazija pokoljenja islikala. To je uopće značajka moderne srpske istorijografije, koja, moram otvoreno reći, stoji u tome pred hrvatskom, koja naprotiv često vodi i suviše računa s osjetljivim i romantički raspoloženim čitaocem i patrijotom.

St. Stanojević napisao je poglavlje »Karađorđev ustanak i neoslobođeno Srpstvo«. Autor daje u kratkom, no koncizno koncipiranom pregledu uvid u držanje Srba, koji su se nalazili izvan teritorije, na kojoj se odigravao Karađorđev ustanak. Svojim poznatim, elastičnim stilom predočuje interesantne podatke o znatnoj aktivnosti i saradnji Srba iz Austrije, koji su odmah bili obavješteni i upoznati sa značajem Karađorđevih djela, i na ovaj način, koliko se moglo, pomagali nastojanja Karađorđeva. Ovo je poglavlje osobito zanimljivo, i poželjno bi bilo, da se Stanojević, u čitavom djelu, javi s tim predmetom jer će bez sumnje daljna ispitivanja donijeti rezultate, koji će uvećati značenje neoslobođenja srpstva za vrijeme Karađorđevo. Mislim, tu u prvom redu na ruske arhive.

F. Šišić, u poglavlju »Karađorđe, Južni Slaveni i Napoleonova Ilirija« nadopunjuje sa svoga stanovišta prikazivanje Stanojevićeva poglavlja, (kao što se uopće lijepo nadopunjuju sva trojica zajedno), a onda iznosi neobično važan fakat za ličnost Karađorđa i na njegovo svjesno gledanje na poziv svoj i Srba ustanika u pitanju oslobođenja i ujedinjenja sve neoslobođene braće. To je napose pitanje političkih onih odnosa između Karađorđa i Napoleona u vrijeme, kad je Karađorđe nudio Napoleonu pokroviteljstvo nad oslobođenim krajevima Srbije. Taj sam fakat izdiže Karađorđa baš u red onih narodnih političara, koji su shvatili svoju političku koncepciju na veoma širokoj osnovi ideologije ujedinjenja. Funkcija Napoleonove Ilirije Karađorđu je otvorila pogled u daleku budućnost, koja je tek izvila ono, što su politike, jače i od Karađorđa, a i samoga Napoleona, pred jedno stoljeće osujetile. Ovaj fakt je za Šišića argumenat, kojim karakteriše političku pronicavost Karađorđa, i njegove političke sposobnosti. No pored toga fakta, pa i nekih drugih čisto političkih (diplomatskih) pothvata Karađorđa, detalji Ćorovićeva prikazivanja, uvjeravaju da je Karađorđe u svojoj cjelini doista predstavljao »uglavnom vojničke vrline«.

Tekst ove zanimljive knjige, ilustriran je brojnim slikama, koje oživljuju sadržaj. Vrijedno bi bilo, da drugo izdanje ove knjige, bude obogaćeno i sa četvrtim poglavljem, o kulturnim prilikama Srbije u vrijeme Karađorđa. Knjiga zavređuje, da bude štampana i latinicom, jer će naći čitača i s ove strane Drine, koji malo znaju o dobu, o kojem je govor u toj vrijednoj knjizi.

V. N.

*

Димитрије Николајевић. Урош Несторовић и његово постављање за врховног школског надзорника. (1810). »Просветни Гласник«. Београд 1923., стр. 9—17.

Mali po obimu, ali po sadržini veoma jezgrovit članak pok. Nikolajevića († 1914.) o kome uredništvo saopštava kratke literarne i biografske podatke, osnovan je na građi bečkog policijskog arhiva (fasc. 190 N. 201 ex 1810.).

Nestorović visoki činovnik i policijski poverenik pri kraju XVIII. i početkom XIX. stoleća uspeo je, da se naturi za vrhovnog školskog nadzornika (Ober-Schulinspektor) srpskih i rumunskih škola u Ugarskoj

g. 1810. Njegovo imenovanje moralo je da posluži kao znak naročite milosti »presvetle habsburške kuće« prema Srbima i Rumunima baš u to vreme, kada je Napoleon bio stvorio Ilirsku kraljevinu. Ono je primljeno sa najvećim oduševljenjem od strane Srba. Ali za Bečku vladu možda je još važnija bila uloga Nestorovića, kao tajnog poverenika. Kao takav Nestorović se pokazao potpuno odani dinastičar i bečki sluga. Pored nadzora nad Srbima i Rumunima, on je vodio kontrolu i nad Magjarima, dok neki Kovač, notorni Srbofob, beše tajnik poverenika za nadziranje Srba.

A. J.

*

Андра Гавриловић. О Димитрију Давидовићу. »Просветни Гласник«, Београд 1923., стр. 165—172.

Autor je iznio zanimljive podatke o školovanju Dim. Davidovića; njegovim »Srpskim Novinama«, o štampariji o odlasku u Srbiju g. 1821. i o odnosima prema Kopitaru i Vuku. Sve na osnovi građe Bečke Cenzurne Arhive (izveštaji i pisma Kopitarova).

* *A. J.*

Слободан Јовановић. Друга влада Милоша и Михаила (1858 до 1868), Београд 1923.

Svojom raspravom »Ustavobranitelji i njihova vlada« (1838.-1858.) pokazao je Slobodan Jovanović, da mu je stalo do historijskog pretresa i formuliranja ustavne prošlosti u Srbiji. On govor samo o onim događajima i o onim ljudima, koji su mogli biti od uticaja na ustavni razvoj Srbije. Sve ovo vrijedi i za njegovu drugu knjigu »Druga vlada Miloša i Mihaila (1858.-1868.), koja je nastavak Ustavobranitelja. Dok prva obuhvaća vrijeme od donošenja turskog ustava do pada Aleksandra Karađorđevića, ide druga od povratka Miloševog i pogibije Mihailove. Pisac se uvijek zaustavlja na svim onim ustanovama, koje su karakteristične za pojedine režime i dobro opaža, da svako vrijeme ima svoje naročite zadatke, kojima njegova vlada mora da namjeni najveći dio svoje snage. Radova na polju ustavne istorije nema mnogo pa se pisac ima da u glavnome posluži neobrađenom istorijskom građom, arhivskim podacima, novinama i brošurama.

Sv. Andrejska je skupština 11. decembra 1858. zbacila s prijestolja kneza Aleksandra Karađorđevića i vratila Miloša Obrenovića. Politički se život okupljaše oko dvije grupe, oko savjetske stranke, konservativaca i skupštinske, liberalaca. Dok je Garašanin želio da prevrat od g. 1858. svede na čisto dinastijsku promjenu, htjeli su liberali uz promjenu dinastije i promjenu u osnovnim načelima državne uprave. Kako je po Miloševu shvatanju ustav od g. 1838. prestao da važi, čim je skupština pozvala njega natrag na prijestolje, tako je on u prvim danima svoje nove vlade mogao da radi poglavito sa liberalima, ali na skupštinskim izborima g. 1859. dolazi do raskida između Miloša i liberalne inteligencije. U svojoj politici ima Miloš u glavnome dva cilja: on hoće da na jednoj strani utvrdi svoju vladalačku vlast, a na drugoj, da zadovolji seljačku masu naroda. S ovim ciljevima pred očima legao je i u grob 26. septembra 1860.

Glavna Mihailova misao bila je rat s Turcima; tome konačnome cilju trebalo je podrediti sve ostalo. Trebalo je prekinuti partijske razmirice, ujediniti sve Srbe u jednom patriotskom poletu, prikupiti svu vlast u rukama vladaoca. Mihailo je radio na utvrđivanju zakonitosti i podizanju materijalnog blagostanja. Mihailov režim je potpuno birokratski režim i postepeno postaje uvijek više nepopularan; despotskog mu obilježja nije nikada nestalo. Garašanin i Hristić bili su ljudi starog kova, ali staro je doba postepeno prolazilo. Posljednih godina Mihailove vlade jedan dio javnoga mnijenje počinje se obrtati i protiv njegove spoljašnje politike, i ako je ona bila skroz nacijonalistička i premda je Mihailo g. 1862. postigao mnogo lijepih uspjeha.

Svojim raspravama »Ustavobranitelji« i »Druga vlada« rasvijetlio je Slobodan Jovanović mnoge strane srbijanskog javnog života. Lijepo bi bilo, kada bi se napisalo više ovakovih studija i iz drugih područja života našeg naroda i kad bi se iz njih mogao razabrati čitav njegov rad na javnom polju.

J. Nagy.

*

Дим. Кириловић, Славено-српске школе у Срему у првој половини XIX. столећа. »Просветни Гласник«, Београд јуни 1923, стр. 159—166.

Ovo je odlomak iz mnogo opširnije studije autorove, a sadrži lepo uređenu većinom arhivalnu građu prikupljenu u Karlovačkoj Patriaršeskoj Biblioteci. Građa ova (izveštaji protopresviteriata Sremskih iz prve četvrtine 19. st.) daje dosta punu sliku u većini slučajeva žalosnog stanja srpskih škola i osnovne nastave u Sremu. Bilo je škola, koje su samo postojale po imenu zbog malog broja ili punog nedostatka đaka. Bilo je i učitelja odanih pijanstvu, gatanju, »tamburi«, ili poslovima »ekonomičeskim«. Plate su im bile malene, neuređene, sprema u mnogim slučajevima nikakva. Ali ipak na prosveti se nešto radilo i mestimice dosta ozbiljno. Ova studija nadovezuje se i na onu građu koju je izdao dr. Nikola Radojčić u knjizi Autobiografija Petra Runjanina (1775. do 1839.) Sremski Karlovci 1914.

A. J.

*

Димитрије Кириловић, Др. Борђе Натошевић у Србији (1867—1868.) I. «Просветни Гласник« 1925., стр. 1—9. II. idem. 83—90.

Veliki reformator srpskih škola u Vojvodini u vrijeme Austro Ugarske i odličan pedadog Dr. Đorđe Natošević bio je na predlog Ministra Cukića pozvan da postane referent u Srbiji za školske poslove u Ministarstvu Prosvjete i Crkvenih Poslova (g. 1867.). U ovom položaju, služeći prema ugovoru Natošević je uspio proučiti stanje osnovnih škola u Beogradu i u zemlji i da podnese niz zanimljivih izvještaja, i predloži korenite reforme. Izradio je i jedan bukvar, koji je bio primljen za školsku upotrebu. Surovi sud Natoševića o školskim prilikama, o nekim uglednim prosvetnim ličnostima pa i o samom Ministarstvu izazvao je odlazak Natoševićev. Ministarstvo naime nije s njime obnovilo godišnji ugovor (12. augusta 1868.). G. Kirilović je ove podatke prikupio u Državnoj Arhivi u Beogradu i u zaostavštini Natoševićevoj. Dragocena je to građa za poznavanje njegova rada u Srbiji i stanja osnovne nastave, koja je tada bila dosta u nerazvijenom i žalosnom stanju.

A. J.

*

L. v. Ranke i Ristić g. 1878. U trećem izdanju poznate Rankeove Weltgeschichte (Bd. IV. Leipzig 1910.) štampani su njegovi »Tagebuchbläter«. Pod naslovom: Berliner Kongress s datumom od 28. juna 1878. zabilježio je Ranke posjet i razgovor s Ristićem. Držim, da ova stvar nije u nas poznata, pa je zato ovdje u glavnim crtama iznosim. Ranke najprije konstatira, da je proteklo baš pedeset godina, što je danomice slušao, kako se penje stubama u njegov stan u Beču nezaboravni prijatelj Vuk, da mu pripovijeda o srpskim stvarima.

Danas ga je posjetio muž snažnoga izgleda, crne brade, koji mu je pripovijedao, da je u nj god. 1851 slušao predavanja o historiji srednjega vijeka. Bijaše to srpski ministar Ristić i mi nijesmo, veli Ranke, razgovarali o starim predavanjima, nego o sadašnjici Srbije. Pokret, koji je proizašao iz Hercegovine ne bijaše djelo Rusije. Ristić je Rankeu tvrdio, da je ovaj pokret mahom nacionalnoga podrijetla. Mladi ljudi, koji su u Beču studirali, dadoše mu poticaja i to najprije u povodu prisustva cara Franje Josipa u susjedstvu (Posjeta Franje Josipa u Dalmaciji!) Oni su zatražili potporu kršćanskoga kneza protiv nasilja Turaka, a da baš nijesu željeli priključka Austriji. Srbiji nije bilo moguće, da ostane pasivna, jer je javno mnijenje neodoljivo gonilo na rat. Postajala je nada, da će se priključiti naročito Bugari i drugi na istoku. Ali nitko se nije maknuo. Srbijanci sa plemenski srodnim Bošnjacima sami se staviše protiv Turaka. Nacionalni je pokret dolaženjem Rusa bio više iskvaren, nego poduprt. Rusi bijahu većinom pustolovi i Černajev, u koga se Srbi pouzdavahu, jer je u Rusiji uživao veliki ugled, ne bijaše bolji od drugih. Možda dobar pukovnik, ali nesposoban, da bude vrhovni vojskovođa komplikovanog vojnog gibanja. Srbi nijesu imali dovoljno časnika, ali su ipak dugo zadržavali tursku nadmoć, dok najposlije nijesu bili poraženi i morali ugovoriti mir. Tako se svršio prvi rat.

U drugom ratu nije se nikako računalo na rusku pomoć. Prije se svako junačko djelo pripisalo Rusima, a svaka pogrješka Srbima, a sad su Srbi odlučili da sami stvar vode. Mladi Knez (Milan!) pokazuje mnogo inteligencije, rekao je Ristić Ranke-u, pa i više nego Mihajlo, ali ne ulijeva jednakog povjerenja. Tek su mu 22 godine, pa zato još nema čistog karaktera. Ristić nije Rankeu (očito na njegovo pitanje) porekao, da Karađorđevići imadu još u Srbiji pristalica. Ranke svršava svoju zabilješku time, što veli, da je Ristić na nj izveo dojam mudrog, patriotičnog i obrazovanog muža.

2. tula zabilježio je Ranke odluku kongresa o privremenoj okupaciji Bosne sa strane Austrije i nadovezao nekoja razmatranja na to. Veli, da je car Aleksandar II. ponudio austrijskom dvoru Bosnu prije više godina, ali ovaj nije htio da na to pristane. Sloveni bijahu zato, a Magjari protiv toga. Magjari ne će, da Slaveni budu još jači, a Slaveni bi htjeli, da budu tako jaki, da se ne trebaju bojati Magjara. Andrassy je dugo kolebao, a čini se, da je o stvari odlučila vojnička partija na dvoru. Za cjelokupnu Austriju mora da nastanu, misli Ranke, razne poteškoće, budući da je Bosna sasvim opustjela i više će stajati, nego li što će donijeti koristi (Ranke se varao!). Pravoslavno pučanstvo je principijelno protiv Austrije. A koji će stav najposlije zauzeti muslimani? pita Ranke. Faktom okupacije dolazi Srbija u sasvim izmijenjeni položaj i to nesamo zato, što su Srbi htjeli ovo područje za sebe, nego i zato, što je sada s tri strane od Austrije opkoljena. Neće li Austrija i Srbiju anektirati? U to se ne vjeruje, budući da bi slavenski elemenat u Austriji onda bio odviše jak.

Dr. Milan Prelog.

*

»Crkva i život«. Crkveni časopis, koji izlazi počevši od jan. g. 1922. svaka dva meseca (knjiga ima obično dva broja) u Skoplju pod uredništvom g. prote Božidara Nikolića, predsjednika Skopljanskog Duhovnog Suda, sadrži pored Službenog dela i čisto crkvenih radova (u neslužbenom

delu) još i poneke monografije iz naše crkvene i kulturno-prosvetne prošlosti. Ima tu takođe i nešto etnografske građe (u malim člančićima i u pripovetkama g. Tome Smiljanića, profesora Skopske gimnazije, rodom iz Galičnika i g. Milana Nedeljkovića, učitelja u Skoplju).

*

Dr. Рад. М. Грујић, »Средњевековно парохијско свештенство«. (»Црква и Живот« god. I., br. 5 i 6, 7 i 8, 9 i 10, 11 и 12)

Opširna, dokumentovana studija iz pravne, privredne i kulturne istorije srednovekovne srpske crkve.

*

»Кореспонденција Др. Никодима Милаша, архимандрита, с Георгијем Николајевићем, протопрезвитером-архимандритом — (»Црква и Живот«) g. 1923., br. 9 i 10).

Tu je priopšteno 12 pisama G. N. i N. Milaša, koja su pisana između 2. II. g. 1882. i 14. IV. g. 1885.; jednako od 30. III. g. 1890. pa jedno pismo Nikolajevića od 10. XI. 1884. Sva su pisma važna za poznavanje prosvetnih i kulturnih prilika u eparhiji Dabro-Bosanskoj u to doba.

*

Свешт. Н. Смирнов. »Значај Атоса у Историји Српске Цркве«, превео с руског свешт. Бран. Поповић. (»Црква и Живот« br. 512, god. I.).

*

Јордан Поповић, Народни обичаји. Ђурђев дан.

Kratko ali jasno pričanje o tome kako se Đurđev dan u Skopljanskoj okolini praznuje. (»Црква и Живот« g. I., br. 5 i 6.)

*

Dr. Јов. Хаџи Васиљевић. »Поклоници Светоме Крању«. (»Црква и Живот«) god. I., br. 11 i 12. — U kratkom ovom članku prikupljen je niz izvornih podataka o posetiocima Visokih Dečana tokom XVIII. i XIX. st.

*

Николај Окуњев, професор Универзитета. »Стари Српски Живопис и његови спомеиици у ближој околини Скопља«. (»Црква и Живот« 1923., br. 1 i 2.)

U svome svetosavskom govoru, držanom na Univerzitetu u Skoplju g. 1923. bivši profesor istorije Umetnosti skopljanskog Filozofskog Fakulteta, sada profesor u Pragu g. Okunjev, izneo niz podataka o živopisima i arhitektonskim spomenicima naše prošlosti, sačuvanim u okolini Skoplja. Tri godine boravka u Južnoj Srbiji, g. Okunjev, učenik čuvenih ruskih naučenjaka prof. Dr. Kondakova i Dr. Ajnalova iskoristio za proučavanje njenih umetničkih bogatstava. Pošto pod stručnim vođenjem g. Okunjeva izvršeno slikanje, fotografiranje i merenje ovih spomenika, možemo reći, da za nauku, kuturu i narod barem su delomično spašeni ovi skupoceni spomenici, koji inače lagano, ali sigurno propadaju, bilo od neumitnog vremena, bilo od nemara, nehaja, a ponekad i od zle volje i gluposti ljudske.

U članku od naročite su važnosti opšti pogledi autorovi — naime pokušaj, da se srpska sredovekovna umetnost stavi u vezu sa celokupnom evropskom umetnošću i sa pojavama ranijeg preporađaja. Specijalni deo članka zbog karaktera njegovog (akademska beseda prilikom svečanosti) obrađen je dosta kratko. Želiti je da istraživanja i ostala dragocena građa g. Okunjeva što pre ugleda svetlost.

*

»Писма Митрополита дабро-босанског Саве Косановића« Ђорђу Николајевићу, конзисторијалном архимандриту, а потом митрополиту дабро-босанском.

Priopštio D. Ruvarac. Svega objavljeno je 19 pisama ovih uglednih pravoslavnih jerarha, koja prolivaju izvesnu svetlost na kulturnu i crkvenu istoriju Bosne pri kraju XIX. st., a pružaju ponešto zanimljive građe o zakulisnome radu Austro-Ugarske za vreme okupacije. (»Црква и Живот«, g. 1923, br. 2 i 4, 5 i 6).

*

Методије, Архимандрит. Манастир Св Атанасија (М. Лешак, Лешачки), (»Црква и Живот«, god. 1924 br. 1 i 2.)

Članak sadrži niz istorijskih i arheoloških podataka o ovom manastiru, sagrađenom od Kneza Lazara g. 1374.-5. (8 km od Tetova).

*

Д. Руварац. Патријарх Самуило Машировић као проповедник и говорник (»Црква и Живот«, g. 1923., br. 5 i 6, 7 i 8).

Pored kratke biografije i karakteristike ovog srpskog patrijarha iz sredine XIX. veka autor daje bibliografski spisak njegovih rukopisnih radova — propovedi, pa donosi karakteristiku njegovog načina propovedanja i izvod iz njegovih političkih govora u Bečkom Reichsrathu g. 1861. *Aleksije Jelačić.*

*

Dr. Milan Barišić, Tajna diplomacija, kritički fragmenti. Zagreb 1923.

Pitanjima iz diplomatske historije posvetilo se kod nas u zapadnim krajevima do danas veoma malo pažnje. Čudno je, da se još niko nije našao, tko bi iz mnogih zbirki diplomatskih dokumenata, koje su ovih zadnjih, a i predašnjih godina, izašle štampom, pokupio sve ono, što se nas tiče kao i onih problema, koji za našu historiju novijeg vijeka imadu svoje osobito značenje. Barišić je svojim malim spisom »Tajna diplomacija« uzeo u razmatranje jedno internacijonalno pitanje s ciljem da upozori na one momente djelovanja tajne diplomacije odnosno na one tajne ugovore između pojedinih država, koje su za nas bile od velikog čak i katastrofalnog značenja. Takova bijaše tajna konvencija između Austro-Ugarske i Srbije g. 1881., pa konvencija između Austro-Ugarske, Njemačke i Rusije iste godine te glasoviti londonski pakt. Kako je kod Barišića istaknuta prava bit tajnih ugovora, koji mogu da samo neosvjedočene naučenjake broje među svoje pristaše, onda se i ovi spomenuti ugovori pokazuju u svom pravom svjetlu. I ako ova mala studija jasno odaje svoj političko-pravni karakter, ona se može uzeti za bazu, da proširujući granice u različnim smjerovima, razjasne mnoge strane našeg novijeg života. *J. Nagy.*

*

Viktor Lebzelter, Beiträge zur physischen Anthropologie der Balkanhalbinsel. I. Teil: Zur physischen Anthropologie der Südslaven. Vortrag gehalten in der Monatsversammlung der anthropol. Gesellschaft in Wien am 8. Februar 1922. (Sonderabdruck aus Band LIII. der Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien). Wien 1923.)

I ako antropološka nauka među južnim Slovenima nije dosad tako reći ni postojala, ipak smo bili srećni, da smo već pred četrdeset godina bili bolje i sistematičnije proučeni u rasnom pogledu nego drugi evropski narodi, pa čak bolje i nego sami Nijemci uzeti kao cjelina. Zaslužan je za to Dr. Augustin Weisbach († 1914.) bivši austro-ugarski general-lekar, koji je po vrsti proučio i opisao Srbohrvate jadranskoga primorja (1884.), Bosance i Hercegovce (1895.), Slovence, Srbohrvate Hrvatske i Slavonije. To veliko jedinstveno djelo Weissbacha je napisano prema metodama, koje su odgovarale tadašnjem stanju antropološke nauke. No djelo Viktora Lebzeltera znači napredak u svakom pogledu, jer on je stvorio metod za popis i mjerenje prema novijim iskustvima i najnovijim teorijama. Prvi dio toga djela posvećen je upravo objašnjenju novoga postupka kod izučavanja i podjele fizičkih osobina na različne tipove, dok drugi dio sadržava opis 196 odraslih Srba, zarobljenih vojnika i nasilno interniranih civilnih ljudi u doba života od 20-29 godina. Taj broj pak znači 0.02 posto sviju muškaraca istog doba života (oko 790.000 individua). kraljevine Srbije

Rad se djeli na: I. Uvod. II. Tehničke primedbe (boja očiju, boja kože, dužina i širina glave, indeks dužine-širine, kapacitet lubanje, težina mozga, širina ižesnih lukova iznad kondila donje vilice), III. metodičke primetbe (metode zastupljenosti »Erhebungs methoden«), kolektivistički i individualistički način antropološkog posmatranja, srednje vrednote i prosečni tip, biološki tipovi. IV. Kompleksni fenotip srpske vrste upoređen s drugim vrstama iz oblasti južnih Slovena (mjere na glavi i indeksi, mjere na licu i indeksi visine lica, morfološki indeks gornjeg lica, mjere i indeksi u oblasti nosa), V. Deskriptivni znaci (boja irisa, boja kože na glavi, boja kože na bradi, fizijognomski oblik lica, fizijognomski oblik nosa, oblik očnih kapaka). VI. Individualistična analiza srpske vrste.

Dužina glave: širina varijacije 201-163 mm., prosečna 182 mm. Širina glave: širina varijacije 168-140 mm., prosečna 154 mm. Kefalni indeks (Längenbreitenindex) iznosi kod širine varijacija 71.79-95.78, prosečno 84.6 mm., dok je međutim E. Pittard izračunao kod 60 Srba iz pirotskog okruga prosečni indeks 78.1. Visina glave iznad uha prosečno 127, dakle u glavnom visokog vrlo visokog tipa. Najmanja širina čela mjeri prosečno 109 mm. Transverzalni frontoparietalni indeks prosečno 70.7. Indeks širine ižesnog luka i širina glave (Jochbogenbreitenindex $\frac{(6) \times 100}{(3)}$ iznosi prosečno 91.13 i varijira između 82.78-101.36 pak je prema tome razmak ižesnih kostiju (arcus zygomatici) za 10 posto manji od najveće širine na možđanskom oklopu.

Mere na licu i indeksi: Širina ižesnih lukova iznosi kad varijacije 120—150 mm prosečno 141 mm; širina iznad kondila prosečno 134 mm (varijacija 115—149 mm); fizijognomska visina lica meri prosečno 180 mm kod varijacije 162—196, a fizijognomski lični indeks se kreće između 69.3—89.1 kod prosečne vrednosti 78.52; morfološka visina gornjeg lica kreće se između 58—80 mm i iznosi prosečno 67 mm; indeks visine lica (visina donjeg lica × 100: morf. visina gornjeg lica) varira od 55.07 do 112.96 i iznosi prosečno 80.5 te pokazuje najviši varijacijski koeficijent kod prosečne vrednosti. Odnos između gornje i donje visine lica znači pored različitih oblika nosa jedan od glavnih uzroka za velike razlike fizijonomija.

Što se tiče plave boje očiju kod Srba, Hrvata i Slovenaca, mogli bi našu grupu podeliti u severni i južni pojas. Severni pojas obuhvata slovenski deo Koruške i Štajerske Kranjsku, Goričku, Trst sa okolinom, Istru Hrvatsko primorje i užu Hrvatsku sa circa 1/3 plavookih; dalje spadaju ovamo severno dalmatinski otoci sa 24.69 posto i verovatno

kraljevina Srbija sa 21.5 posto. Južni pojas pak obuhvata dubrovničku oblast, južnodalmatinske otoke, sarajevski okrug i užičke brđane sa 22—24 posto plavookih.

Rad Viktora Lebzeltera o fizičkoj antropologiji Balkanskog poluostrva, mislimo, da je napredak u teoretskoj i primjenjenoj nauci o ljudskim rasama, specijalno pak za poznavanje Srba na tlu predratne kraljevine.

Dr. Niko Županić.

*

Jovan Cvijić, Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnove antropogeografije. Knjiga prva. Sa 49. karata i skica u tekstu i sa 7 karata i 54 fotografije izvan teksta. Preveo s francuskog Borivoje Drobnjaković, profesor, Zagreb, 1922. Hrvatski štamparski zavod d. d. XIV.—399 str.

Balkansko poluostrvo je znanstveni dominium, na kojemu se Jovan Cvijić kreće suvereno. To je prvi i poglaviti teren, kojemu je on posvetio najveći dio svoga svestranoga i vrlo uspješnoga rada. Svi rezultati njegovih umnih napora u ispitivanju Balkanskoga Poluostrva bilo s fizične i političke geografije, antropogeografije te pogleda političke, kulturne, psihičke, socijološke, etnografske i t. d. prirode, uživaju svestrano priznanje u cijelomu kulturnom svijetu. Jovan Cvijić nije samo postavio zdrave temelje balkanologije, nego je u isto doba ovu podigao do dične veličine. Prema tome, naučno ispitivanje Balkanskoga Poluostrva vezano je za sva vremena s imenom Jovana Cvijića.

U naslovu navedenu djelu prethodile su u jakom broju raznovrsne studije i djela o Balkanskom Poluostrvu, koje je autor izkao od 1887.—1918. Prešavši one geomorfološke i tektonske prirode, treba ovdje osobito istaći: »Uputstva za proučavanje sela u Srbiji i ostalim srpskim zemljama«; »Antropogeografski problem Balkanskog Poluostrva«; »Uputstva za ispitivanje naselja i psihičkih osobina«; »Metanastazička kretanja, njihovi uzroci i posljedice«. »Naselja Srpskih Zemalja«, koje izdaje također Jovan Cvijić, služila su mu uz već nanizana djela i studije, za njegovo uspjelo djelo »La Péninsule Balkanique. Geographie Humaine«. Paris 1918. Prva polovica ovog djela, znatno prerađena i dopunjena, djelo je, o kojemu je ovdje riječ. Kasnije će izaći drugi dio, koji govori o psihičkim i socijalnim tipovima južnih Slovena.

Gore navedeno djelo Jovana Cvijića prava je sinteza svih njegovih prije nanizanih radnja o Balkanskome Poluostrvu. Ono ide među najbolje publikacije u našem jeziku o geografiji; to je ures prvorazredne vrijednosti najprije piscu samoga djela, a onda marnom prevodiocu te Hrvatskom štamparskom zavodu u Zagrebu, koje je djelo dostojno opremilo. Iznesenim djelom Jovana Cvijića, antropogeografija staje, u našoj jezičnoj sredini na posve solidne temelje; njome se osvijetljuje Balkansko Poluostrvo u markantnim crtama. Mi sami, a da ne govorim o inostranom svijetu, upoznajemo kroz ovo djelo srce i dušu Balkanskoga Poluostrva, na kojemu su sve moguće povijesti imale najizrazitije struje. Djelo Jovana Cvijića kamenom je temeljem jedne zdrave, nove epohe u razvoju geografije na našem jeziku. Specijalno ovo vrijedi za antropogeografiju, koju je Cvijić originalnim posmatranjima Balkanskoga Poluostrva, dubokom i svestranom erudicijom dostojno uveo u naš kulturni panteon.

U uvodu u svoje djelo donosi pisac različna imena, koja je imalo Balkansko Poluostrvo. Ova su imena dolazila od različnih civilizacija, koje su se na Balkanu razvijale, ili od imena velikih država, koje su se na Balkanu formirale. Ta su imena: Jelinsko i Grčko Poluostrvo; Vizantijsko Poluostrvo. Rimsko, Ilirsko Poluostrvo, Evropsko otomansko Carstvo, Evropska Turska, Carstvo Velikog Turčina. Tek kad se u početku XIX. st. pojavila težnja, da se političke i historijske cjeline zamijene prirodnim i geografijskim cjelinama, i ako iz pogrješnog shvatanja o tobožnjem Centralnom Bilu Poluostrva, proizašlo je sadanje ime Balkanskog Poluostrva (predlog geografa A. Zeune, 1808. god.).

Cvijić opaža sasvim ispravno, da je dosadašnje ograničenje Balkanskog Poluostrva Dunavom, Savom, Kupom i dalje u pravoj liniji preko dinarskih vijenaca do Rijeke na Jadranu dosta vještačko, jer se ne podudara ni sa reljefom, pošto prelazi poprečke dinarske vijence. K tome ne odgovara ni etnografskim faktima, jer presijeca masu srpsko-hrvatskog naroda, a ni političkoj granici. Prirodno bi bilo, da se sjeverna granica Balkanskog Poluostrva produži uzvodno od ušća Kupe, dolinom Save i Ljubljanskim bazenom do veze sisteme dinarskih planina s Alpama. Na zapadu bila bi njegova granica Soča, koju i Silviie Pellico označuje etnografskom međom Italijanaca i Jugoslavena. Poluostrvo Istra prešlo bi tako u sastavnu cjelinu Balkanskog Poluostrva, kamo i spada u svakom pogledu.

Iznoseći glavne geografske osebine Balkanskog Poluostrva autor govori najprije o evrazijskim osobinama i starim civilizacijama, pa o osobinama spajanja i prožimanja te o karakterima izolovanja i odvajanja. U vidu iznesenih geografskih osobina ističe pisac, kako je Balkansko Poluostrvo na sjeveru široka kopnena masa, vezana za evropski kontinent i to na zapadu dinarskim sistemom, koji se priljubljuje uz južne Alpe, a na istoku karpatsko-balkanskim lukom. Put juga se Balkansko Poluostrvo sužava, pa se u Egejskom moru razbija u mnogobrojna ostrva, poredana sa zapada na istok prema Maloj Aziji. Ova su ostrva samo ostaci nestalog mosta, koji je vezivao Balkansko Poluostrvo s Malom Azijom. Jedan dio bivše veze sačuvan je u blizini Bospora i Dardanela. Sve ovo i tumači, da je Balkansko Poluostrvo i geografski i geološki posrednik između Evrope i Azije. Prema tome je Balkansko Poluostrvo i bilo određeno, da primi stare kulture Azije i Afrike. Baš u geografskom okviru egejskih ostrva i obala i po primorju Bospora i Dardanela izradile su se prve evropske civilizacije visokoga reda; iz prednje Azije i Egipta primila je egejska oblast umjetnost i industriju kao i njihove ideje, a u materijalnom pogledu silno se je koristila tečevinama rečenih kontinenata. Na podlozi egejske i mikenske kulture razvila se u egejskoj oblasti Poluostrva sjajna jelinska civilizacija, koja je zračila kroz sve evropske zemlje i gotovo kroz sva vremena. Naprotiv civilizatorska uloga Dardanela i Bospora kao i sjeverne obale Egejskoga mora počinje u srednjem vijeku. U tom pogledu igraju osobitu ulogu Carigrad i Solun.

U geografskim osobinama spajanja i prožimania ističe pisac otvorenu sjevernu stranu Balkanskog Poluostrva kao i lake komunikacije zapadnog dijela Poluostrva s Italijom i Sredozemnim morem. Ističe razvedenost Poluostrva na Egejskom moru i iznosi komunikacije Morava—Marica i Morava—Vardar, pa važnost ovih putova za Beograd te samu veliku važnost ove geografske točke. Naravno da pisac iznosi i ostale znamenite komunikacije Poluostrva kao što su Carski drum, Via Egnatia i dr. Sve je ovo povoljno djelovalo na spajanje i prožimanje različnih dijelova Balkana u bilo kojem pogledu. Naprotiv iznesenome, planinski masivi i doline vrlo strmih strana, duboke uvijek zatvorene karsne depresije i t. d. djelovale su izolovanjem i odvajanjem u svakom pogledu. Ti su masivi kao ogromna ostrva, oko kojih su se razlivali i razbijali veliki historijski talasi i struje civilizacija; ti su kao tiha i usamljena utočišta za sklanjanje stanovništva, koje je bježalo pred metežima sukcesivnih najezda. Ovdje su se očuvale i razvili u najizrazitijem obliku starobalkansko stočarstvo, stočarska kretanja i neki stari zanati, najčistije vrste patrijarhalnog života i plemenskog uređenja. Prema tragovima starih naroda, koji su se održali u planinskim masivima, možemo pratiti različne faze etničkih asimilacija, koje su se ranije zbile na Poluostrvu. Ovdje su se ukorijenila i stalno održala najotporniia legla autonomnog i nezavisnog života slobodnih planinaca. Odatle su, gotovo stalno, polazile struje migracija, koje su plavile oblasti s geografskim osobinama spajanja i prožimanja. Autor specijalno ističe dinarski masiv u svim osobinama, koji je cio, sve do kranjske granice naseljen Srbo-Hrvatima, pa je etnički najčistiji kraj na Poluostrvu. Baš se u ovom masivu izvršilo pravo etničko i socijalno pomlađivanje. Tu je dinarska patrijarhalnost usavršena i razvijena. Jednako iznosi autor karakteristiku rodopske i balkanske sisteme. Pisac iznosi o planinskom masivu Pinda, da se i danas najveći broj Aromuna na Poluostrvu nalazi u pindskim vijencima, pa kako se Jugosloveni centralnih i sjevernih dijelova Pinda razlikuju od svih drugih Jugoslovena na Poluostrvu nekolikim arhaičnim crtama, običajima i osobinama. Ali, najviše su uticale geografske koordinate izolovanja i odvajanja pindske prečage na Arbanase. Pindski masiv odvajao ih je i izolovao od longitudinalnih putova na istoku, a time i od kulturnih uticaja iz Vizantije i Soluna. Osim toga jadranskoarbanaško primorje, većim je dijelom močvarno. Ako izuzmemo Vloru (Valonu), skoro je ovo primorje bez dobrih pristaništa. Prirodno je, da ovakovo primorje nije privlačilo kulturne struje sa suprotnih obala. Pisac izvrsno ističe, da je to jedan od glavnih uzroka, što su se Arbanasi etnički sačuvali i ostali, od starina pa do danas, gotovo u istom primitivnom stanju.

Vrlo je interesantna četvrta glava za klimatologa, prirodopisca i t. d. U daljim glavama iznosi pisac interesantnu karakteristiku egejske oblasti. K tome konfrontira ovu i kontinentski blok, pa iznosi razlike, koje postoje među njima. Za nas Jugoslovene od specijalne je vrijednosti sve ono, što je izneseno o kontinentskom bloku. Tu, uz geografski pogled dalekovidne i dalekosežne vrijednosti, lijepo se upliće i historijski momenat državno-kulturnih i drugih vidika. Osobito je snažan prikaz našeg jadranskog primorja, koji je prirodom određen, da vrši razmjenu proizvoda između zapadne Evrope i rečenog kontinentskog bloka kao da i pomaže širenju zapadne civilizacije. Ovo je ono primorje, kojemu naša država kao i cijelome Jadranu mora posvetiti svu pažnju i stvoriti putem škole i svrsishodnih predavanja u svemu našemu narodu, kako rekoše Italijani, »jadransku svijest«. Ova će svijest kulminirati u istini, da je istočna obala jadranskoga mora, sve od Soče do rijeke Škumbini, naše primorje i da će tuđinac ovim zagospodariti potpuno tek onda, kad ne bude više Srba, Hrvata i Slovenaca. Ova svijest mora da uvijek lebdi i nad neoslobođenim krajevima našeg troimenog naroda. Tu, baš na našim obala-

ma, tu na Jadranu, čekaju nas najveća iskušenja.

Dalje su interesantne glave o neposrednim uticajima geografske sredine na etnički moment i razvoj povijesti na Balkanskome Poluostrvu. Važno je istaknuti poređenje Dalmacije s Norveškom. Ponadasve je važna osma glava, koja govori o vezama između glavnih historijskih događaja i reljefa; iznosi opće posljedice, velike najezda, etničke promjene, formiranje srednjevjekovnih država, balkansko i istočno pitanje, pa stvaranje novih država. Kad pisac govori o kulturnim pojasima, onda iznosi rasprostiranje civilizacija na Poluostrvu, kaže o preinačenoj vizantijskoj ili staroj balkanskoj civilizaciji, tursko-istočnjačkim uticajima, o djelovanju zapadne i srednjeevropske civilizacije, o patrijarhalnom režimu i procesu kulturnog niveliranja. Rezultat je, da je karakteristika Balkanskog Poluostrva: nedostatak kontinuiteta u kulturnim uticajima i u kulturnom razvijanju.

Našu pažnju i osobit interes treba da pritegne deseta glava Cvijićeva djela, a govori o metanastazičkim kretanjima, kao i jedanaesta, koja govori o uzrocima istih. Ove su glave tim važnije, što daju realnu podlogu jugoslovenskom narodnom jedinstvu, pa je zgodnim ključem za riješenje mnogih prijepornih pitanja sadašnjice u našoj državi. Kao rezultat tih ispitivanja metanastazičkih struja izlazi da je, počevši od kraja XIV. st. pa kroz tursko vrijeme do naših dana, ispremještano skoro sve stanovništvo na prostoru od Veleške Klisure na Vardaru pa do Zagrebačke Gore. Tako naše narodno jedinstvo ne počiva samo na prvobitnom srodstvu naših plemena; ne počiva, osim toga, jedino na jednom srpsko-hrvatskom književnom jeziku i u nekoliko na zajedničkoj književnosti, kao što se obično misli. Zajedničkom književnom jeziku prethodila je duga perioda etničkog i etnobiološkog izjednačivanja i stapanja u tursko i mletačko doba. I zbog nje narodno jedinstvo ima dublje osnove, prave narodne osnove, i naročito u metanastazičkoj oblasti je mnogo čvršće nego što se to čini po nekojim današnjim pojavama.

Kad pisac govori o geografskom rasporedu balkanskih naroda, podjeli zemlje, stočarskim kretanjima, načinu života, gradskim i seoskim naseljima i tipovima kuća, govori jezikom dubokog poznavaoca svih ovih vrlo zanimljivih pitanja, koja zaslužuju osobitu pažnju.

Posljednja glava u ovom djelu govori o društvenim i psihičkim promjenama na Balkanskome Poluostrvu. Specijalne su vrijednosti i kulturne pojave u jadranskom primorju. Naravno je, da je tu najinteresantnije što pisac kaže o Dubrovniku, toj najzanimljivijoj točki zemljine površine u cijeloj evolucijonoj povijesti čovječanstva. Možda se nigdje jasnije ne vidi, kaže pisac, kao na Dubrovniku, kako jedna mala ali snažna grupa, koja je sebi nametnula red, disciplinu, plan, i čvrsto se držala tradicija, može da stvori znatan centar i od geografskog položaja ne osobito povlaštenog.

Djelo Jovana Cvijića, koje u naslovu donosimo, ide u istu kategoriju sa djelima Gustava Le Bona. To su djela, koja znače reviziju svega znanja koje pertraktiraju. To su djela novih pozitivnih rezultata, snažnih emocija i jakog impulsa.

Cvijić se u svome djelu ne ograničuje na samo opisivanje objekata, koje iznosi. On ih i temeljito tumači, pa uzročno-logični momenat igra u njegovoj knjizi veliku ulogu. Prema tome, njegovo djelo nije ograničeno na sadašnjicu slika, pojava i činjenica. Tu izlaganje zalazi duboko u ono, što je nekada bilo, u vezi je s onim o čemu se radi, pa se izvode zaključci u pravcu evolucije budućih vremena. Analitički i sintetički postupak ovdje je izveden do u tančine. Djelo Jovana Cvijića baš i tumači geografiju kao most između prirodo-znanstvene i historičko-umne spoznaje. Izlazi kao prirodna i kao umna nauka, a način proučavanja iste dovodi se na prirodne zakone i na umne dedukcije. *Dr. Božo Cvjetković.*

DAROVI »NARODNOJ STARINI«

1. G. dr. G. Frank, Zagreb (Martićeva 10).	Din.	200.—
2. »Gradska Štedionica« u Zagrebu.	»	250.—
3. Gdja dr. Emilija Lazić, liječnica, Lipik.	»	10.—
4. G. Vicko Dračevac, advokat, Bos. Novi.	»	200.—
5. G. dr. Tihomir R. Gjorgjević, profesor univerziteta, Beograd.	»	100.—
6. G. dr. Vladislav Pandurović, advokat, Brčko.	»	12.—
7. G. dr. Mladen Simonović, advokat, Osijek.	»	19.—
8. Poglavarstvo kr. glavnog i slob. grada Zagreba.	»	3000.—
9. »Prva Hrvatska Štedionica« u Zagrebu.	»	2000.—
10. »Slavenska Banka« u Zagrebu.	»	1000.—

BILJEŠKE

* G. dr. E. Čimić, pokrajinski namjesnik u Hrvatskoj i Slavoniji, također je iskazao svoju susretljivost prema akciji »Narodne Starine« te je prema raspoloživim sredstvima i obzirom na druge listove i korporacije nakon referata odjeljenja za prosvjetu i vjere razmjerno honorirao važnost našega časopisa podijelivši mu jednu novčanu pripomoć, što valja napose i ovdje sa zahvalnošću istaknuti.

* Muzej za Istru otvoren je u Kopru u palači Tacco, koja je građena u XVI. stoljeću. Općina je darovala palaču za muzej. Naročito se ističu interieuri starinskih soba i kuhinja. U današnjoj Jugoslaviji muzeji su baš obzirom na noviju povijest kućnoga života skroz zanemareni!

* Dne 1. listopada 1923. osnovano je »Varaždinsko Muzealno Društvo«, a pravila su poslana vladi na potvrdu. Predsjednik: dr. Lj. Šolc; potpredsjednik: A. Mrzljak; tajnik: Krešimir Filić; blagajnik: dr. A. Krajanski; odbornici: gg. Deduš, Goger, Kaman, Košćec, Pečenec, Prošteník i dr. Zvonko Milković.

* Muzejsko društvo u Ptuju proslavilo je od 1.—4. septembra o. g. tridesetgodišnjicu svoga osnutka. Toj je proslavi prisustvovao lijep broj domaćih i stranih arheologa i prijatelja arheologije te sva inteligencija Ptuja i okolice. Kako je tom prigodom održan i 3. sastanak jugoslavenskih arheologa, to je ta proslava zadobila još napose značaj važnog kulturnog događaja, kako za sam Ptuj, tako i za čitavu našu domovinu. U jednu ruku odala se počast i priznanje idealnim nastojanjima skromnog ali žilavo agilnog lokalnog društva, koje je svojim zamjernim uspjesima znalo steći iskrene simpatije svih domaćih i mnogih vanjskih strukovnjaka, a u drugu ruku dokumentirala se ponovno solidarnost rada na polju proučavanja naše prošlosti sa strane naučenjaka naših i stranih, pripadali oni bilo kojem narodnom ili političkom taboru. Ta solidarnost našla je odraza i u širim slojevima ptujskoga građanstva, koje je svojom neobičnom susretljivošću upotpunilo harmoniju i pojačalo toplinu tog zajedničkog rada.

Prvi dan proslave određen je bio za dočeк gostiju. Moram ovdje da naglasim, da krivo čine mnogi naši strukovnjaci, kad drže, da moraju biti specijalno pozvani na slične takve rijetke i važne proslave. Držim naprotiv, da je dužnost svakoga, koji se istinski zanima za rad kulturnih naših društava — a tih je naročito na arheološkom i etnografskom polju još suviše premalo —, da sâm u sebi nađe toliko inicijative, koja bi ga pokrenula već ljubavlju prema stvari njegove struke, da pruži moralnu pomoć i priznanje svojim prisućem trudbenicima istomišljenicima. A napokon dobro se znade, kako je obično s pozivima u sličnim prigodama. Većinom pada ta dužnost na pojedince ili na nekoliko njih, koji uz to moraju obavljati i sve druge priprave, da se kod toga moraju dogoditi omaške, posve je prirodno i nadasve oprostivo.

Drugi je dan prije podne bila svečana sjednica u gradskoj vijećnici. Tu je odbor društva u glavnim potezima iznio historijat društva i njegova rada te podnio izvještaj o sadašnjemu stanju te o smjernicama njegova daljnjega rada. Tu sa naročitim zadovoljstvom konstatujem izjavu, da će društvo odsele posvetiti panju i etnografskom materijalu svoga područja i tako nastojati da se sva »narodna starina« ovoga kraja skupi pod okrilje toga muzeja, bogatoga nadasve kulturnim ostacima rimskoga Poetovium-a, a siromašnoga — poput svih naših muzeja — dotičnim prostorijama za izlaganje svoga blaga.

Nakon mnogih pozdravnih govora od strane delegata pojedinih domaćih i stranih srodnih društava i instituta, završena je bila svečana sjednica, a time i najoficijelniji dio proslave. Poslije podne bilo je svečano otvorenje restaurisanoga »Mitreja« (Mithraeum-a) hrama u naposrednoj okolici Ptuja — (taj je Mitrej treći otkriven na tlu Poetovium-a) — u općini Hajdin, kojoj je isti uz prigodne formalnosti predan na čuvanje, a od nje ganutljivim pijetetom preuzet. Ovim je restauriranjem rimskog hrama — u današnje doba doista neobičnim djelom — Muzejsko društvo pokazalo, koliko je jaka snaga ideala, kad je u srcima pravih ljudi, a ujedno, kolika je važnost djelovanja lokalnih muzeja, kad im je pred očima samo napredak kulture.

Treći je dan do podne bio namijenjen sastanku jugoslavenskih arheologa, kojemu su prisustvovali i strani kao gosti. Na toj se sjednici raspravljalo o načinu, kako da se provede kartografski prikaz arheoloških nalazišta (t. zv. Fundkarte) za čitavu našu domovinu, pa se zaključilo, da se izradi u tom poslu jedinstvenu osnovu (možda prema uzoru, kako je to izvršeno za okolicu Splita—Solina); o potrebi katastralnog popisa svih lokalnih muzeja i privatnih zbirki naše domovine naročito s obzirom na njihovo djelovanje i upravu o potrebi osnivanja novih takvih muzeja i zbirki itd. Nadalje se izvi-

jestilo o razlogu, zašto nije ove godine došlo do sastanka jugoslavenskih arheologa i etnografa u Skoplju, kako je to bilo zaključeno na I. kongresu u Beogradu prošle godine, te o razlozima zašto se ne može do godine obdržavati namjeravani arheološki kongres u Splitu—Solinu. Kako među ostalim tamošnji državni muzej ne će do tog vremena moći biti uređen zbog finansijskih poteškoća, s kojima se ima da bori, to se jednostavno zaključilo, da se namjesto tog kongresa ima do godine upriličiti sastanak jugoslavenskih arheologa i etnografa u Zagrebu.

Poslije podne istoga dana bio je pohod na stari grad grofa Herbersteina skopčan sa pregledavanjem njegovih znamenitosti, te sa više instruktivnih i strukovnih predavanja odnosno diskusija o prošlosti toga grada kao i o raznim pitanjima naše arheologije.

Četvrti je dan bio namijenjen izletu u samostan Žiču i dvoru grofa Windischgrätza ali je zbog nepogodnog vremena morao biti nažalost napušten od većine sudionika proslave.

U međuvremenu između pojedinih zasjedanja i konferencija, pregledali su učesnici proslave pod stručnjačkim vodstvom lokalni muzej, župnu i minoritsku crkvu, te ostale kulturno-historijske interesantne objekte, a uživahu dakako i u divnim prirodnim vidicima, kojima je Ptuj neobično bogato nadaren.

Vivat, crescat, floreat Societas Antiquaria Poetovicensis kao uzor svim srodnim društvima naše domovine! *Vladimir Tkalčić.*

* U »Obzoru« (LXIV. 310.) piše g. Vladimir Lunaček: »Dok se međutim moramo da brinemo, kako da stvorimo što bolje preduvjete za razvitak naše mlade moderne umjetnosti, ne smijemo da zaboravimo i našu umjetničku starinu. Ali i tu su naše svjetovne i duhovne oblasti posve zaboravile svoju dužnost. U Brestu, selu preko Kupe, kraj Petrinje, nalazi se jedna stara, možda najljepša, drvena barokna crkva. Ona je iznutra iskićena sjajnim kasetama i vrlo lijepim baroknim oltarima. Crkva propada. U njoj se pilad i purani bane. Kroz krov pada kiša. Nitko se za nju ne brine. Ni župnik ni župljani. Pa ipak je to pravi biser naše stare barokne drvene arhitekture. Kad bi se tko sjetio te crkve, pa sabirao prinose, da se bar toliko popravi, da se spase od propasti, učinio bi vanredno djelo. Možda da se probudi iz svoje letargije demokratizirani kler, koji nema ni za što smisla, osim za tečenje novca i za bezukusne Marijine pagode, napravljene po istom kalupu u Tirolu. Ali što ćemo, kad ni u Zagrebu sama nadbiskupija nije bolja od ovog ladanjskog popa. Već godine trune krasni nekadašnji portal prvostolne crkve u podrumu jedne kule biskupskog dvora. Za novac, koji je dobila nadbiskupija, da nabije neukusne reklame kraj ulaza u božji hram, za novac, za koji je dozvolila, da izgradi onu ogavnu i monstruoznu ribarnicu, mogli su se ostaci toga portala izvaditi iz toga podruma i prizidati gdje na kojem prostranom ulazu crkve. Ta ona i onako treba da se izvana barem malo poljepša. Ali sve to nije učinjeno. Bog dragi znade sam, kad će to učiniti njegovi zastupnici na zemlji?«

* U mjesecu februaru 1923. zahvalio se g. dr. Josip Brunšmid, sveučilišni profesor i ravnatelj arheološkog i historičkog odjela u Hrvatskom Narodnom Muzeju, na predsjedništvu »Povjerenstva za čuvanje umjetničkih i historijskih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji«. Vodstvo te komisije povjerila je Pokrajinska uprava u Zagrebu g. prof. Gj. Szabo-u, upravitelju odjela za umjetnost i umjetnički obrt u Hrvatskom Narodnom Muzeju. Rad je nastavljen, a prostorije povjerenstva nalaze se sada u potonjem muzejskom odjelu, Wilsonov trg 8.

»Српско Коло« u Zagrebu (XVI. 29. od 12. VII. 1923.) donosi ovaj prešni članak:

Spasen dragoceni materijal. I pažnji ministru vojnom. Nedavno u Zagrebu kapetan Barbulović opazio kako vojnici papirima iz ormana od bivše austro-ugarske vojske potpaljuju vatru. Kad je bolje pogledao te hartije opazio je dragocen istorijski materijal.

U tim papirima je veliki deo prepiske kralja Aleksandra Obrenovića sa tadanjim zastupnicima Srbije u inostranstvu. Tu su dragocena pisma Stojana Novakovića, Hristića, Baje i t. d. Tih pisama i dokumenata ima lep broj, možda do dve stotine. Naravno ne zna se, koliko je toga dotle pogorelo, ali glavno je, da je bar ovo spaseno. Kapetan Barbulović je opet slično pred dve godine spasao lep istorijski materijal. U zagrebačkoj armijskoj komandi bili su u knjige povezani vojni dnevnici i ostali materijal austrijskij vojnih oblasti još od 16. veka. Pošto je bilo to austrijsko vojničko telo u likvidaciji, to su oficiri, koji su tu radili (sve bivši austro-ugarski) dali prodavati te knjige kao staru hartiju mesarima. Možda oni to nisu radili zlonamerno, nego iz aljkavosti, jer nisu znali proceniti vrednost toga. Kapetan Barbulović je na to naišao i upozorio našeg urednika, koji se hitno obratio u toj stvari na bivšeg ministra Svetozara Pribićevića. Tada je došao univerzitetski profesor dr. Ćorović iz Beograda i profesor Ljubo Mrđenović iz Zagreba i probrali ono, što je od važnosti za istoriju. Ova pisma, koja je sad pronašao kapetan Barbulović sigurno je doneo neki oficir, kad su za okupacije pljačkali Beograd. Skupio ih je u jedan orman i uturio negde za božija leđa.

Slobodni smo ovog puta umoliti ministra vojnog da u sporazumu sa ministrom prosvjete odrede profesore istoričare, da sada preko ferija pregledaju sve vojne pukovske arhije bivše austro-ugarske monarhije, koji se nalaze na našem teritoriju. Nema sumnje, da ima dragocenog materijala kod komanda u Oseku, Karlovcu, Belovaru, Varaždinu it. d., pa bi bio smrtni greh pustiti, da to propane«.

* Za istinsko čuvanje spomenika! Među najteža pitanja kulturnoga nastojanja spada u problem o čuvanju spomenika. Tu se gotovo uvijek unakrštavaju interesi privatnika i interesi znanosti. Zato je upravo više no začudno, da su se ljudi oko pokrajinskog konservatorskog ureda za Dalmaciju okosili onako »von oben herab« na predlog arch. Ć. M. Ivekovića, iznesen u Nar.-Starini sv. 2. 197., da se u arhitektonskim pitanjima ostavi odluka arhitektu ne-činovniku. Mi bi očekivali baš s te strane i te kako pristajanje uz taj predlog, koji ide za tim, da se ponajbolje zaštite spomenici, a konservatorski uzdigne arhitekta na kud i kamo više, nego na običnoga činovnika, koji će raditi posao, što ga može sasvim dobro učiniti svaki arhitekt i početnik: snimati spomenike, davati besplatno nacrte, izrađivati trebovnike i t. d. Za takav posao može vrlo podesan biti i činovnik arhitekt. Ali u pitanjima, koja su za koji spomenik ili za cijeli niz spomenika važna — a za te nema puke formule — mora biti čovjek, koji je rođen umjetnik arhitekt, koji je dugim, praktičkim i svjetskim radom stekao poznavanje spomenika u dušu, koji može ta pitanja rješavati, i vezati prošlost sa sadašnjošću, a da ne stvara kopije — draga gospodo, taj se arhitekt ne će naći u verigama birokratizma, taj mora biti izvan činovništva i stajati nad njim. Taj će čovjek svoj krvavo stečeni autoritet moći samo u slobodi izvršivati, a u jarmu birokracije biti će samo mediokritet, eventualno s velikim naduvanjem, a s vrlo malom sposobnošću. Tko toga ne vidi (ako to nije sam iskusio) ne mari za istinsko konzerviranje spomenika, pa nema pravo, (a napose ne na onakav način), govoriti o predlogu g. prof. Ć. M. Ivekovića.

Gj. Sz.

* U Visokom (u Bosni) nađen je kod kopanja jednih temelja lonac pun raznog srebrnog novca koji je nekad komunicirao u Turskoj i u Dubrovniku.

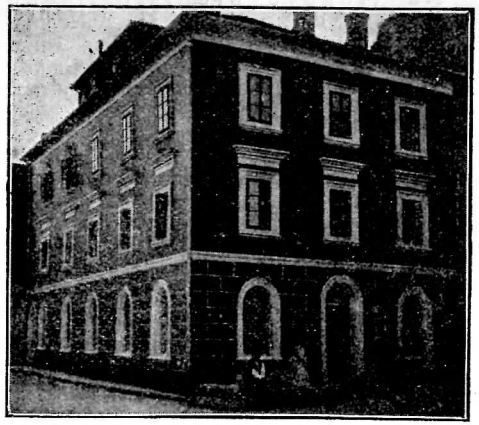

Hrvatski Muzej u Kninu.

* Odbor »Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu«: Predsjednik o. fra. L. Marun; podpredsjednik: prof. Ćiro M. Iveković; tajnik: Oskar barun Lalić; blagajnik: Danijel Špero; suodbornici: Krešimir Lovrić, Miro Šimunović, Eduard Klinger. Znanstveni odbor: prof. Ćiro M. Iveković, prof. dr. Ferdo Šišić, prof. dr. Miho Abramić.

* Na proljeće 1924. zaputiće se veća ekspedicija arheologa u manastir Sv. Arhangela kod Prizrena, zadužbinu cara Dušana (1331.—1355.), da tamo otpočne naučna istraživanja njegova groba. Po jednoj, naime, vrlo opravdanoj hipotezi on je tamo sahranjen. Prizrensko žiteljstvo nekoliko je puta nastojalo, da se ovo pitanje riješi, a direktor tamošnje gimnazije sam je počeo istraživati, ali mu je nadležna oblast zabranila rad. Sad je za pomenutu ekspediciju Ministarstvo Vjera u Beogradu dalo potreban kredit.

* Dnevna osječka i zagrebačka štampa bila je mjeseca jula g. 1923. puna ovakovih bilježaka, »kroničarski registriranih«:

»Prodaja Pejačevićevog dvorca u Retfali. Slavni dvorac hrvatskih velikaša grofova Pejačevića-Rumskih u Retfali kod Osijeka, koji je svojedobno prešao u ruke nasljednika po ženskoj lozi grofa Edmunda Clary-Aldringena, došao je sada u vlasništvo Hrvatske Eskomptne Banke. Ova je banka tamo uredila prostorije za svoj šumski odio (Petrinjska parna pilana). Grof Clary će se tokom mjeseca augusta odseliti u Austriju. Naša bi vlada trebala da se pobrine, da mnoge stvari koje se nalaze u tom dvorcu, a koje su za nas od velike historijske važnosti, ne odu tom prilikom iz zemlje«.

* Na tragove prehistorijskog čovjeka u Južnoj Srbiji naišao je g. Aca Stanojević, inspektor u ministarstvu prosvjete. Nalazi se kod Gjevgjelije, Demir-Kapije i u selu Ribniku na lijevoj strani Vardara.

* Splitski »Jugoslavenski Narod« (II. 128.) javlja, da je odlučeno prenijeti »muzej narodnih radnja« iz tamošnje Obrtne škole u dojakošnju vijećnicu na Narodnom trgu i da bi ta zgrada postala »Gradski Narodni Muzeum«.

* »Videlo« u Beogradu (XXII. 7.) preštampavajući iz »Narodne Starine« članak dr. Vl. R. Petkovića »Narodni muzej u Beogradu« napominje, da je to učinjeno zato, što je zbilja krajnje vreme da se nadležni sete, da se postaraju ne samo za zgradu Narodnog Muzeja, nego i za Državnu Arhivu bez kojih tim ustanovama nema života. I ako obe te ustanove nisu ni radikalne ni demokratske, opet država ne treba da im bude maćeha«.

* U splitskom dnevniku »Novo Doba« (VI. 268.) predlaže ing. M. I. »Izoliranje južnih zidova Dioklecijanove palače« sredstvom eksproprijacije i rušenja zgrada, koje su na podušiju zidina. U točci 7. kaže «da se pozove Udruženje inžinjera i arhitekta, da kao stručnjaci dadu svoje mišljenje i savjet, kako da se ovo pitanje riješi s obzirom na imperativnu potrebu, da i mi poput Čeha (Paršnobrane u Pragu) i Poljaka (Florijanska vrata, Stara univerza u Krakovu), a da i ne govorimo o gradovima Italije, Normandije, Pikardije, Škotske i dr. očuvamo svoje starine kao zenice u oku«. Na ovo je u br. replicirao jedan suvlasnik tih kućica i rezonovao, da je predlog jednostavan, jer treba, da se riješi i pitanje gornjih partija iza zida.

* Prilikom rušenja bedema osječke tvrđe u kolovozu o. g. našli su radnici na znatan nalaz rimskih zlatnih novaca, a »Die Drau« (Jahrg. 56. No. 189.) kaže: »...doch wurden diese nicht dem städtischen Museum abgeliefert, sondern sie verblieben im Besitze der Arbeiter, die sie zu hohem Preise an private Münzensammler verkauften. Anderswo wäre es wohl ganz ausgeschlossen gewesen, dass solche Münzenfunde in private Hände gelangen«.

* U beogradskoj »Republici« (VII. 41.) piše dr. Drag. Ikonić »Povodom sudbine jedne istorijske starine« među ostalim: »...Naša je zemlja dugo i dugo predstavljala orijent, gdje su tuđini olako dolazili da retkih istorijskih objekata i najinteresantnijih podataka. A broj tih dokumenata nije mali. I u mesto da se oni prikupljaju i na strani kupuju, mi i ovo što imamo u zemlji još uvek puštamo da ih stranci razvlače i nose. Otuda u muzeumima sem pušaka i topova i nemamo ničeg drugog. Izgleda da smo celog veka imali sposobnosti samo za šumu i rov... Nema se ni volje, ni smisla, da se dokumenta, kao građa kulturnog dela naše istorije, pribiraju i na osnovu njih naša prošlost što jače osvetli. Zakon o starinama nije ni jasan ni predustrožan. Nedavno je u iskopini kod Gradskog otkrivena jedna crkva, čiji mozaik predstavlja jednu retkost i stvar od vrednosti. Našli su neki Rusi i to sve razgrabili. Niti im je ko u tome smetao, niti ih je ko na odgovor uzimao. Često se nađe neka stvar u grobnicama i crkvama, pa nema ko da je sad uputi tamo gde joj je mesto. Ili se poklanja visokim ličnostima, ili se prodaje strancima...«

* U Dalmaciji se žestoko počelo raditi za nastavak iskopina Danskog društva »Rask Oersted« iz Kopenhagena. Ovi Danci koji su 1922. pokušali nastaviće sada arheološka iskapanja starokršćanske bazilike u Kapljuču i u teatru na Glavičinama. Splitske banke i industrijske tvrtke darovale su nedavno 30.000 Din. u tu svrhu. I društvo »Bihać« (za istraživanje domaće povijesti) u Splitu sabralo je opet od zagrebačkih i sarajevskih novčanih zavoda svotu od 12 tisuća i 250 Din. Tim više je nade, da će se za »Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu« sabrati obzirom na čisto narodnu historiju kud i kamo veća sredstva. To se bar može nadati.

Istorijsko Društvo u Beogradu osnovano je g. 1920. »Zadatak Društva je da unapređuje istoriju i srodne nauke uopšte, a naročito istoriju najega naroda i naše zemlje. Ujedno će se Društvo po mogućnosti starati i o širenju istorijskog znanja među narod. Da bi ispunilo što bolje ovaj zadatak Društvo će priređivati i društvene sastanke, predavanja, naučna putovanja itd«. (Iz poziva za upis u Društvo). Za vreme školske godine sastaje se Društvo mesečno jednom. Na sastancima se raspravljalo iz raznih područja narodne i svetske istorije kao i metoe i sporednih i pomoćnih istorijskih nauka. Na sastancima ove godine čitala su ovi članovi gospoda: Dr. M. Budimir, Na najstarijoj istoriji Atike; Dr. N. Vulić, Istorijski kongres u Brislu; Izantičke geografije današnje Jugoslavije; Dr. Tih. Đorđević, O narodnostima u Srbiji za vreme Miloša; Z. Živanović, O dobu od 1858.—1903. u Srbiji; L. Zrnić, Najnovija otkopavanja u Srbiji; Dr. Vl. R. Petković, Shitavidin, Miroslav, knez humski; Dr. St. Stanojević, Neka pitanja iz srpske istorije; Dr. Vl. Ćorović, Pitanje arhiva; Dr. D. Popović, Proučavanje odnosa jugoslavensko-mađarskih.

Da bi i članovi izvan Beograda mogli prisustvovati društvenim sastancima Društvo se pobrinulo za pogodnost vožnje u pola cene kao i da članovi nastavnici radi društvenih sastanaka mogu po potrebi odsustvovati od dužnosti u školi najduže tri dana. Društvo ima dosada oko 150 članova (ulog je 10 dinara), najvećim delom iz Beograda i Srbije. Broj članova iz ostalih oblasti naše države je vrlo malen. Društvo ima jednog počasnog i tri člana dobrotvora (ulog od 1000 dinara). Društvo je dosada uglavnom radilo na organizaciji, kako bi moglo što bolje odgovoriti svojim zadacima.

* U Splitskom dnevniku »Novo Doba« (VI. 94.) iznio je g. Branislav Radica neka svoja opažanja o tamošnjem tzv. Narodnom Muzeju, za koji s potpunim pravom ističe, da ne bi smio više ostati u sferi Obrtne škole. Radi se zapravo o etnografskom materijalu iz sabiračkog kabineta te škole. Uopće u Dalmaciji postoji akutno i otvoreno muzejsko pitanje, a naročito u Splitu. U drugu ruku s tradicijonalnom jednostranošću prejakih favoriziranja i isticanja za uspomene samo rimske i romanske Dalmacije, kako je moglo goditi kulturnoj politici bivšeg »trojnog saveza« moraće naša narodna država da odlučno prekine (i ako je u ovo pet godina pokazala fatalno neshvatanje) uperivši svoju pomoć hrvatskim historijskim starinama i slovjenskoj živoj starini za područje etnografsko. Trebalo bi dakle iz tih amaterurskih prilika izvesti osnovu za organiziranje naučno solidnog jednog etnografskog muzeja, pa odlučiti deplasirano svrstavanje objekata savremene likovne umjetnosti nuz folklorska materijalija, ili napokon organizirati i u Splitu autonomne odjele jednoga Narodnoga Muzeja po tipu zagrebačkom tako, da bi i u posabrane moderne slike i kipovi našli svoje odijeljeno svrsi shodno mjesto. G. Radica u pomenutom članku uvažava iz toga sadašnjeg kabineta splitske Obrtne škole napose one predmete, koje se može iskoristiti i u svrhe modernog umjetničkog obrta, a žali se na »gusarsko djelovanje raznih kulturtregera i eksponenata tuđinskih muzeja, koji su dolazili k nama »barbarima« često samo zbog toga, da raznesu naše umjetničko, narodno blago Poznato je, da se još i danas najbogatija zbirka dalmatinskih umjetnina nalazi u Londonu...« Autor onda nastavlja teoretski sasvim ispravno, kada veli: »Karakteristično je kod veziva i tkiva, da često isti oblici imaju različite boje. To je znak individualnosti vezilja i tkalaca (dakle još jedan plus na umjetničku stranu), jer boje nisu samo estetska potreba nego i odraz duševne dispozicije. Na primjer, pregače i košulje mlade nevjeste imaju drukčije tonove od pregača i košulje udovice. U zbirci (splitske Obrtne škole) ima nekoliko svilenih egzemplara sa dekoracijama, koje imitiraju forme različitih domaćih životinja.

To su najstariji oblici ornamentike. Novija ornamentika upotrebljava obično geometrijske oblike... Stari majstori znali su dekoracije adaptirati materijalu. Svaki ornament nije za svaku materiju... Stari majstori izvađahu odlično te primjene. Tako n. pr. u ovom muzeju nalazi se nekoliko krasnih zlatnih filigramskih nakita, na kojima su uspješno primjenjene dekoracije ondašnjih istovremenih čipaka. Mnogi današnji majstori to ne znaju. Zato se n. pr. onako neukusno doimlju brojne dućanske drvene table obojene dekoracijama narodnog veziva...«

* Abdulah-Basit predlaže u sarajevskoj »Našoj Pravdi« (III. 11.), da se provede centralizacija muslimanskih kjutubhanâ (knjižnica i arhiv) u Hercegbosni. Na našim sveučilištima ne egzistira islamska orijentalistika ni kao najmanji lektorat, a naša historiografija za tursku epohu još uvijek hramlje zbog nestašice neizdanih turskih spomenika. Nego, ovdje je riječ o posljedici jedne interesantne zadužbinske ustanove. Bio je u našem muslimanskog svijeta običaj »da skoro svaki deseti nešto uvakufi ili vasijet učini u dobrotvorne svrhe, a međutim ponajviše za džamije, mektebe, medrese i kjutubhane. U tim kjutubhanama obično uz medrese (ili uz džamije) bilo je svakovrsnih i svakopredmetnih knjiga na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Svakome je bio slobodan i besplatan pristup u kjutubhane, da tamo čita koliko hoće i prepisuje iz koje god hoće knjige. Uz te javne vakufske biblioteke bilo ih je mnogo i privatnih uza zbirke staroga arhiva (asariatika). Iza austrijske okupacije Bosne, austrijska uprava vodila je nadzor i tutorisanje nad našim vakufom, pa koliko je htjela i kako je znala iskorišćavala ih je i na nevidan način upropašćivala. Do prevrata su ostale samo tri kjutubhane u cijeloj Herceg-Bosni, i to jedna u Mostaru (Karađozbegova), a jedna u Sarajevu (Husrevbegova). U ovu Husrevbegovu prenešena su pred kratko vrijeme knjige iz »Šehbendine Kjutubhane«, što je bila kod Careve džamije, gdje je sada muftijski ured. Što se tiče privatnih knjižnica i zbirki, to je većim dijelom iščezlo, jer su neki po kasabama prilikom selenja u Tursku te knjige spaljivali ili u zemlju zakapali. Nijesu imali pri-

like, da ih prodaju, a niti, da ih kome za spomen ili u dobrotvorne svrhe predadu, jer to nikada nije tražio niti vakuf, niti rijaset. Pored toga ipak su neki dobri ljudi po gdje gdje sačuvali te vakufske kjitabe kao opće dobro, a svoje kao amanet od pređa. Pošto se preko četrdeset godina uzalud čekalo na pozvane, da povedu akciju i da se te knjige, što se nalaze u privatnim rukama kao milodari pokupe za Husrevbegovu Kjutubhanu za rahmet mrtvima i da izdadu naredbu vakufskim povjerenstvima, da sve vakufske kjitabe iz pojedinih mjesta saberu i pošalju u Husrevbegovu Kjutubhanu, to mi molimo pojedina vakufska povjereništva kao i privatnike, da to sami od sebe učine«. Kakva korist od toga, svakomu je jasno!

* Iz popisa kolegija na našim sveučilištima u zimskom semestru šk. g. 1923. 1924. (u koliko se tiče naše narodne starine):

U Zagrebu: dr. Ferdo Šišić: »Povijest Hrvata od 1790.—1918.« i »Izvori hrvatske povijesti od XVII.—XIX. vijeka«; dr. Dane Gruber: »Povijest Hrvata za vladanja domaćih knezova« i »Povijest Hrvata za kralja Ludovika I.«; dr. Viktor Novak: »Paleografijska i diplomatička analiza srpsko-hrvatskih isprava srednjega vijeka«; dr. Petar Knoll: »Jugoslavenska umjetnost oko Jadranskoga mora«; dr. Milan Rešetar: »Historija južnoslavenske književnosti u srednjem vijeku«; dr. Dragutin Boranić: »Povijest jugoslavenske leksikografije«; dr. Fran Ilešić: »Slovenski lirski pjesnici od 18. stoljeća dalje«; dr. Branko Vodnik: »Ljudevit Gaj i njegovo doba (1830.—1850.)«; dr. Franjo Fancev: »Povijest hrvatsko-srpske starije drame« i »Bosanska književnost«.

U Beogradu: dr. Grgur Jakšić. »Diplomatska Istorija Srbije u XIX. veku«; dr. Aleksandar Solovjov: »Izvori Istorije Prava Južnih Slovena«; dr. Tihomir Gjorgjević: »Porodični odnosi u Južnih Slovena« i »Iliri«; dr. Nikola Vulić: »Istorija naše zemlje u antičko doba«; dr. Stanoje Stanojević: »Istorija Srbije od 1804. do 1918. god.« i »Srpsko-mletački odnosi u srednjem veku«; dr. Jovan Erdeljanović: »Južni Sloveni«; dr. Vladimir Ćorović: »Južni Sloveni od XIII. do XV. veka« i »Istorija Bosne«; Stevan M. Dimitrijević: »Istorija srpske crkve«.

U Skoplju: dr. Radoslav Grujić: »Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca od XIII. do XV. veka« i »Istorija Južnih Slovena«; dr. Mita Kostić: »Seoba srpskog naroda u vezi sa borbom protiv Turaka« i »Domaći izvori za istoriju Srba u srednjem veku«.

U Ljubljani: dr. Nikola Radojčić: »Pregled zgodovine Srbov in Horvatov od XVI. do XVIII. stoletja«, »Razvoj Srbije od 1842. do 1903.« i »Sodobni hrvatski opis padca Sigeta«; dr. Jos. Srebrnič: »Zgodovina grško-slovanskih cerkva na Balkanskem poluotoku«; dr. Izidor Cankar: »Slovstvo o umetnosti na Slovenskem«; dr. Jos. Dostal: »Umetnost baročne in naslednjih dob, zlasti z obzirom na cerkveno umetnost naših pokrajin«.

* Na londonskom sveučilištu (King's College) osnovan je 1920. slavenski institut poput prije osnovanog pariškog (»L' institut d'Etudes Slaves«), što ga je još kreirao pok. Ernest Denis. Londonski institut osnovali su gg. R. W. Seton-Watson i Bernard Pares. Svrha je toga instituta upoznavati angloamerički svijet s historijom, filologijom i pravom svih Slovjena. Institut je dio londonskog sveučilišta primjerice kao u Beču »Institut für österreichische Geschichtsforschung«. U institutu djeluju profesori londonskog (dotično oxfordskog) sveučilišta, a uz njih i za to napose izabrani članovi stranih sveučilišta. Administracijoni direktor ovog Instituta jest Sir Bernard Pares, a od profesora — predavača djeluju n. p. princ D. Svjatopolk-Mirski (lektor za rusku literaturu), Sir B. Pares (za rusku historiju), prof. R. W. Seton-Watson (za povijest srednje Evrope), D. Subotić (lektor za srpsko-hrvatski jezik i književnost) itd. Vanjski, začasni i dopisni članovi jesu m. o.: Stanislav Kutzeba, prof krakovskog univerziteta i poznati poljski pravni historik; Arne Novak, prof. češke literature na univerzitetu u Brnu; Mihajlo Gavrilović, poklisar Kraljevine SHS; Evgenij Ljatskij, prof. ruske literature na češkom univerzitetu u Pragu; Vasilije Šuljgin, prof univ. u Kijevu; Sergij Bulgakov, prof. na univ. u Moskvi i Kijevu; Josip Drachovský prof. u Pragu. U oktobru 1923. izabran je još i profesor zagrebačkog sveučilišta g. dr. Ferdo Šišić, koji je ujedno i član pariškog Instituta.

»NARODNA STARINA« sv. 4. II. knj. 1. br.

U ZAGREBU 1. XI. 1923.

VLASNIK, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Dr. JOSIP MATASOVIĆ.

TISAK „TIPOGRAFIJA" D. D., ZAGREB.

PRVA HRVATSKA ŠTEDIONICA U ZAGREBU

Osnovana godine 1846.

DIONIČKA GLAVNICA . . .	**K**	**200,000.000·—**
PRIČUVE	**„**	**135,000.000·—**
ULOŠCI preko	**„**	**1.900,000.000·—**

MJENJAČNICA: u Zagrebu.

PODRUŽNICA: Beograd, Bjelovar, Brod na Savi, Celje, Crikvenica, Čakovec, Daruvar, Delnice, Djakovo, Gjurdjevac, Ilok, Karlovac, Kraljevica, Križevci, Ljubljana, Maribor, Mitrovica, Nova Gradiška, Novi Sad, Ogulin, Osijek gornji grad, Požega, Rijeka, Senj, Sisak, Skoplje, Subotica, Sušak, Sv. Ivan Zelina, Varaždin, Velika Gorica, Vinkovci, Virovitica, Vukovar, Zagreb gornja Ilica, Zemun.

ISPOSTAVA: Osijek donji grad, Vinica.

PRIMA uloške na uložne knjižice i na tekući račun
ESKOMPTIRA mjenice i devize
OBAVLJA sve burzovne naloge te isplate na sva tu- i inozemna mjesta
IZDAJE čekove i kreditna pisma
IZDAJE 6%, 4½% i 4% založnice te 6% i 4½% komunalne zadužnice
FINANSIRA trgovačka, obrtnička i industrijalna poduzeća
OBAVLJA sve štedioničke i bankovne poslove najkulantnije.

12 **Brzojavni naslov: PRAŠTEDIONA.**

TISAK „TIPOGRAFIJE" GRAFIČKO-NAKLADNI ZAVOD D. D. ZAGREB